

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

BİR KURUM OLARAK AİLENİN DİN EĞİTİMİ İŞLEVİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seval ÇAKIR

**Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Eğitimi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Tamer YILDIRIM

EYLÜL – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

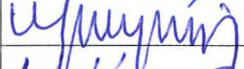
BİR KURUM OLARAK AİLENİN DİN EĞİTİMİ İŞLEVİ

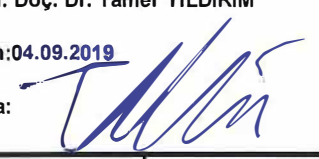
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seval ÇAKIR

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Eğitimi

“Bu tez 03/09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Tamer YILDIRIM	Basarılı	
Doç. Dr. Mahmut ZENGİN	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Kasım KOCAMAN	Basarılı	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	SEVAL ÇAKIR
Öğrenci Numarası	:	0860Y10024
Enstitü Anabilim Dalı	:	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	BİR KURUM OLARAK AİLENİN DİN EĞİTİMİ İŞLEVİ
Benzerlik Oranı	:	%17
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
<i>SEVAL ÇAKIR</i> 04/09/2019 Öğrenci İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbe@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim. <i>SEVAL ÇAKIR</i> 04/09/2019 Öğrenci İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Tamer YILDIRIM Tarih: 04.09.2019 İmza: 		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Ailede verilecek din eğitimi, çocuk daha dünyaya gelmeden önce çocuğun hayatını şekillendirmeye başlar ve kişinin ölümüne kadar devam eder. Kişiyi dindar veyahut dine uzak kılacak en önemli etkenler arasında ailede din eğitimi gelir. Bu yüzden ailede verilecek din eğitiminin niteliği çok önemlidir. Çağımızın getirdiği problemler aileleri yıpratmakta ve ailede verilecek din eğitiminin kalitesini etkileyebilmektedir. Aynı zamanda yine çağımızdaki gelişmeler ve tekniklerle ailede verilecek din eğitimi, kişinin dine yönelimini ve bağlılığını önemli ölçüde etkileyecektir. Bu bağlamda bu çalışmada anne babaların çocuklarının gelişim özellikleriyle birlikte itikat, ibadet ve ahlaki bilgileri çocuklarına nasıl aktarabilecekleri tespit edilmeye çalışılmış ve çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde anne babaların çocukları ile iletişimlerinin daha iyi olabilmesi için temel davranış ilkeleri tespit edilmiştir. Bu temel davranış ilkelerinin ayet ve hadislerdeki yeri belirlenmiş günümüz pedagoji anlayışıyla birlikte incelenmiştir. İkinci bölümde doğumdan ergenliğe kadar çocuğun gelişim evreleri ele alınmış ve okul öncesi, okul çağı ve ergenlik olmak üzere üç kategoride incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise ailenin dini ve ahlaki bilgileri öğretirken çocuğun okul öncesi, okul çağı ve ergenlik dönemlerindeki fonksiyonları incelenmiş ve ailenin uygulayabileceği çözüm önerileri sunulmuştur.

Bu çalışmayı yaparken bana güvenen, yol gösteren ve yardımını esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Tamer Yıldırım'a; görüşlerinden istifade ettiğim muhterem hocalarım Doç. Dr. Mahmut Zengin ve Dr. Öğretim Üyesi Kasım Kocaman'a; desteğini benden esirgemeyen, her daim beni destekleyen eşim Abdullah Çakır'a, varlıklarıyla bana güç veren oğlum Muhammed Ali'ye ve kızım Fatıma Neslişah'a, dualarını benden esirgemeyen anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Seval ÇAKIR

03/09/2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY	vii

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1. BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK AİLE	8
---	----------

1.1. Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi.....	8
--	---

1.2. Aile İçi Davranış Kuralları.....	10
---------------------------------------	----

1.2.1. Anne ve Babanın Çocuklarına Karşı Davranış Kuralları.....	10
--	----

1.2.1.1. Anne Babanın Çocuğunu Tanıması.....	12
--	----

1.2.1.2. Anne Babanın Çocuğunu Sevmesi	13
--	----

1.2.1.3. Anne Babaların Çocuklarına Adaletle Davranması.....	15
--	----

1.2.1.4. Anne Babaların Çocuklarına Sorumluluk Aşılması.....	16
--	----

1.2.1.5. Anne Babanın Çocuğuna Yumuşak ve Güzel Sözle Hitap Etmesi ...	18
--	----

1.2.1.6. Ailede Disiplin ve Otorite Sağlama Aracı Olarak Dayak Tartışması	20
---	----

1.2.1.7. Anne Babalar Çocuğun Arkadaş Seçimine Dikkat Etmeli	25
--	----

1.2.1.8. Aileler Öğretmen Seçimine Dikkat Etmeli.....	27
---	----

1.2.1.9. Ailenin Çocuğu Sağlıklı Bir Çevrede Yetiştirmesi	27
---	----

1.2.1.10. Anne Babanın Çocuğuna Çok Dua Etmesi.....	28
---	----

1.2.1.10.1. Çocuk Dünyaya Gelmeden Önce Yapılacak Dua	28
---	----

1.2.1.10.2. Çocuk Dünyaya Geldikten Sonra Yapılacak Dua	29
---	----

1.2.2. Çocukların Anne ve Babalarına Karşı Davranış Kuralları.....	30
--	----

BÖLÜM 2. AİLEDE DİN EĞİTİMİ	35
--	-----------

2.1. Din Eğitimi Açısından Aile Sorumlulukları	35
--	----

2.1.1. Doğumdan Önceki Sorumluluklar	35
--	----

2.1.2. Hamilelik Sırasındaki Sorumluluklar	37
--	----

2.1.3. Bebeklik Dönemi Sorumlulukları	41
---	----

2.1.3.1. Sevgi İhtiyacı	42
-------------------------------	----

2.1.3.2. Emme İhtiyacı	44
------------------------------	----

2.1.3.3. Uyku İhtiyacı	45
------------------------------	----

2.1.3.4. Beden Temizliği	46
2.1.3.5. Dil Gelişimi	46
2.1.3.6. Bebeklik Döneminde Kişilik Gelişimi	47
2.1.4. Okul ncesi Dönemi Sorumlulukları	50
2.1.4.1. Okul ncesi Döneminin önemli zellikleri	54
2.1.4.1.1. İrade.....	54
2.1.4.1.2. Dil gelişimi	55
2.1.4.1.3. Soru Sorma	56
2.1.4.2. Okul ncesi İçin Kritik Dönemler	57
2.1.4.2.1. İki Buçuk Yaş	57
2.1.4.2.2. Beş Yaş	58
2.1.4.2.3. Din Duygusu ve Eğitime Başlama Yaşı	59
2.1.5. Okul ağı Sorumlulukları.....	61
2.1.5.1. Okuma ve Yazma	62
2.1.5.2. Okul	63
2.1.5.3. Arkadaş Seçimi.....	64
2.1.5.4. Oyun	65
2.1.6. Ergenlik Dönemi Sorumlulukları.....	66
2.1.6.1. Ergenin zellikleri	67
2.1.6.2. Ergene Nasıl Davranmalı.....	68
2.1.6.3. Ailelere Tavsiyeler	69
2.1.6.4. İşlamiyet’e Göre Ergenlik	70
BÖLÜM 3. AİLEDE ÇOCUĞA TEMEL DİNİ BİLGİLERİN ÖĞRETİMİ.....	72
3.1. Ailelerin ocuklarına Temel Dini Esasları ğretme Sorumluluğu	72
3.1.1. İtikadî Esasların ğretimi	76
3.1.1.1. Allah İnancı	76
3.1.1.1.1. Allah’la Korkutma.....	85
3.1.1.2. Kitaplara iman	86
3.1.1.3. Peygamberlere İman	91
3.1.1.4. Meleklerle İman.....	95
3.1.1.5. Ahirete İman	99
3.1.1.6. Kader ve Kazaya İman	103
3.1.2. İbadet Esaslarının ğretimi	106
3.1.2.1. Namaz.....	107

3.1.2.2. Oruç	111
3.1.2.3. Hacc	113
3.1.2.4. Zekât	116
3.1.3. Ahlaki İlkelerin Öğretimi.....	117
3.1.3.1. Ahlaki Gelişim Süreci	118
3.1.3.2. Kur'an ve Sünnet Işığında Ahlak Eğitimi	121
3.1.3.3. Ailelerin Vereceği Ahlak Eğitiminde Temel İlkeler	122
3.1.3.3.1. Anne-Baba Tutumları.....	122
3.1.3.3.2. Aile Bütünlüğü ve Birlikteliği	123
3.1.3.3.3. Ailede Rol Modelin Önemi	124
3.1.3.4. Ailelerin Dini ve Ahlaki Bilgileri Öğretirken Uygulayabileceği Yöntem ve Teknikler	126
3.1.3.4.1. Film Okuma.....	127
3.1.3.4.2. Kitap Kritiği	130
3.1.3.4.3. Eğitici Oyunlar	133
SONUÇ.....	136
KAYNAKÇA	140
ÖZGEÇMİŞ.....	154

KISALTMALAR

(a.s.)	: Aleyhisselâm
(r.a.)	: Radıyallâhu anh
(r.anha)	: Radiyallahu anhâ
(s.a.v.)	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.mlf.	: Aynı Müellif
b. / İbn	: Oğul, oğlu
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri

vd. : Ve devamı, ve diğçerleri

vs. : Ve Sâire

Yay. : Yayınları

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora	
Tezin Başlığı: Bir Kurum Olarak Ailenin Din Eğitimi İşlevi			
Tezin Yazarı: Seval ÇAKIR		Danışman: Doç. Dr. Tamer Yıldırım	
Kabul Tarihi: 03.09.2019		Sayfa Sayısı: vii (ön kısım)+156 (tez)	
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı: Din Eğitimi			
Aileyi bir kurum olarak ele aldığımızda bu kurum içindeki bireylerin davranış ilişkilerini sevgi güven yakınlık dayanışma, birbirine değer verme vb. İlkeler üzerine kurmaları önemlidir. Toplumda önemli, yüksek mevkilere gelmiş bireylerin hırsızlık, dolandırıcılık, kendi menfaatlerini düşünen bencil kişilik bozuklukları gösterdikleri görüldüğünde ailenin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü bütün bu olumsuzlukların nedeni incelendiğinde ailenin kişide bıraktığı izler karşımıza çıkar. Bu yüzden ailenin sağlam ve güçlü temeller üzerine kurulması devleti de güçlü kılacaktır. Bu çalışmada çocukluk evreleri, bebeklik dönemi, okul öncesi, okul çağı ve ergenlik olarak ayrılmıştır. Her dönemin özellikleri ve ihtiyaçları farklıdır. 0- 2 yaş anne- bebek arasındaki ilk ilişki bebeğin emme ihtiyacı üzerine kuruludur. 2- 6 yaş okul öncesi dönemi çocuğun karakterinin oluştuğu ve ileride değişmesinin çok zor olduğu bir çağdır. Bu dönem taklit evresi olarak da adlandırılır. Okul çağı dönemi çocuğun akli melekelerinin geliştiği bir çağdır. Bu dönemde ahlaki kaideler, dini prensipler muhakeme edilir. Ergenlik çocukluk ile yetişkinlik arasındaki bir evredir. Anne babalar ise ergen bireye çocukluk ile yetişkinlik arasındaki köprü olduklarının farkında olmalıdır. Çocuk eğer ergenlik çağına gelinceye kadar özenle eğitilmişse, ergenlik döneminde İslami öğretiler kendisini etkileyecektir. Anne babalar çocuklarının ilk eğitimcileridir. Bir eğitimcinin bilmesi gereken en önemli iki ilkedен birisi sabır, diğeri zamandır. Eğitimin uzun bir süreç olduğu bilindiğinde anne babalar çocuklarına karşı daha sabırlı olacaklardır. İnsan acelecidir; lakin her şeyi zamanla öğrenir. Zaman ise sabır gerektirir Özellikle din eğitimi söz konusu olduğunda annelerin Allah'ın Rahim ismini taşıdığı gibi Sabır ismini de taşımaları daha da elzem hale gelmektedir. Azarlayıcı, baskıcı, kavgacı, otoriter aileler dini konuları sabır ve sükûnetle açıklamadığında çocuğun dini kuralları içselleştirmesi mümkün gözükmemektedir. İtikat, ibadet, ahlak konularında aileler güzel bir rol model olduktan sonra, sebep sonuç ilişkileri dairesinde olayları anlatarak çocuğun dini bilgileri özümsemesini sağlamalıdır.			
Anahtar Kelimeler: Aile, Din Eğitimi, İtikat, İbadet, Ahlak			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.	
Title of Thesis: A Family's Function As An Institution For Religious Education			
Author of Thesis: Seval ÇAKIR		Supervisor: Doç. Dr. Tamer YILDIRIM	
Accepted Date: 03.09.2019		Number of Pages: vii (pre. Text)+156 (body main)	
Department: Philosophy and Theology		Subfield: Religious Education	
When we deal family as a foundation its important for the individuals of this foundation to build their behavior relations on those principles such as love, trust, connection, cherishing each other, etc. The importance of the family appears once again when it is seen that important, high-ranking individuals in the society have shown selfishness, fraud, selfish personality disorders considering their interests. Because when all the causes of these negativities are examined, the traces that the family leaves on the person appear. Therefore, the foundation of the family on solid and strong foundations will make the state strong. In this study, the stages of childhood are divided into infancy, pre-school, school age and adolescence. Each period has different features and needs. The first relationship between the 0- 2 years old mother-baby is based on the need for infant suckling. 2- 6 years of pre-school age is a period in which the child's character is formed and it is very difficult to change in the future. This period is also referred to as the imitation phase. The school age period is an era in which the child's mental angels develop. In this period, moral principles, religious principles are judged. Adolescence is a phase between childhood and adulthood. Parents should be aware that they are the bridge between childhood and adulthood. If the child has been carefully trained until the age of puberty, the Islamic teachings will influence him / herself in adolescence. Parents are the first educators of their children. One of the two most important principles that an educator should know is patience and the other. When it is known that education is a long process, parents will be more patient towards their children. Man is hasty; however, it learns everything over time. Time requires patience. Especially when it comes to religious education, it is getting more important for mothers to carry "es-Sabûr" name of Allah just as they carry "er-Rahim" name. When insulting, oppressive, belligerent, authoritarian families do not disclose religious issues with patience and tranquility, it does not seem possible for the child to internalize religious rules. After families become a good role model in the subjects of imposition, worship, and morality, they should ensure that the child assumes the religious knowledge by explaining the events in the cause of causal relations.			
Keywords: Family, Religious Education, Theology, Worship, Moral.			

GİRİŞ

Aile, toplumun temel ve en etkili birimidir. Toplumun geleceğine yön verecek nesillerin ailede yetişiyor olması ailede eğitimin önemini artırmaktadır. Çocuk ilk gözlemlerini ailede yapmakta, ilk deneyimlerini de ailede gerçekleştirmektedir.¹ Aile eğitimi önemli kılan bir diğer husus ise ailenin kültürü taşıma ve çocukları sosyalleştirme fonksiyonudur.²

Aile çocuğun karakterinin şekillendiği ve ölünceye kadar değişmediği bir kurumdur. Aile, çocuğa pek çok değerlerin yanı sıra dini değerleri de aktarır. dil ve din başta olmak üzere, pek çok temel tercihlerin, değer yargılarının aktarıldığı yerdir. Köktaş'ın yapmış olduğu araştırmada katılımcıların %45'i dini bilgilerini aileden öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bu araştırma dini bilgilerin edinilmesi bağlamında ailenin önemini vurgulamaktadır.³ Dini bilgilerin önemli kısmı anne baba veya aile büyükleri tarafından çocuğa verilmektedir. Aile büyükleriyle yapmış olduğu dualar, katılmış oldukları dini programlar, gitmiş oldukları kutsal mekânlar çocuğun dini tutumunu geliştirmektedir.

Ortaylı, ailenin diğer birimlere göre en az etkilenen ve değişen muhafazakâr bir kurum olduğunu ifade eder.⁴ Buna rağmen günümüz teknolojik gelişmelerin, küreselleşmenin etkisiyle Türk toplumunda da aile ilişkileri bozulmakta, boşanmalar artmakta, dini değerler zayıflamaktadır.⁵ İşte bu yüzden ailede din eğitime eskisinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada ailenin bir eğitim kurumu olarak önemi işlenmekte, anne ve babaların çocuklarına davranışları gereken temel ilkeler belirlenmektedir. Çocuğun ana rahmine düştüğü andan itibaren ergenliğe kadar gelişim süreçleri incelenerek din eğitimi bağlamında anne babanın sorumluluklarına yer verilmektedir. Bu gelişim süreçleri doğrultusunda anne ve babaların iman, ibadet ve ahlak konularını çocuklarına öğretmede izleyebilecekleri yol ve yöntemlerin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

¹ Pelin Önder Erol- Belgin Arslan Cansever, "Çocuğun Dinsel Toplumsallaşma Sürecinin Aile Kurumu Bağlamında İncelenmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 /42, (Şubat 2016): 1133.

² Bayramali Nazıroğlu, "Din Eğitiminde Aile Vizyonu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/32: 302.

³ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 52.

⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1997), 137.

⁵ Mustafa Köylü, "Değerler Eğitiminde Ailenin Rolü", *Aile ve Eğitim*, ed. M. F. Bayraktar, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010): 231.

Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusu anne ve babaların çocuklarına hangi ilkeler doğrultusunda hareket etmeleri gerektiğini ayet, hadis ve günümüz pedagoji anlayışıyla belirlemek, çocuklarının gelişim evrelerine göre inanç, ibadet ve ahlak konularının önemini ve bu konuları öğretirken izleyebilecekleri yolları belirlemektir. Araştırma konusu aşağıdaki sorular ele alınarak incelenmiştir.

- 1- Ailenin din eğitimi fonksiyonu nedir?
- 2- Yeni doğmuş bir çocuk-ergenlik dönemine kadar nasıl bir gelişim süreci izler?
- 3- Ailenin çocuğun gelişim evrelerine göre inanç, ibadet ve ahlak doğrultusundaki fonksiyonu ne olabilir?
- 4- Ailelerin ahlak eğitiminde temel ilkeleri neler olmalıdır?
- 5- Ailelerin çocuklarına inanç, ibadet ve ahlak eğitimi verirken uygulayabileceği yöntem ve teknikler neler olabilir?

Araştırmanın Amacı

Günümüz teknolojik gelişmelerin etkisi, toplumun sekülerleşme yolunda ilerlediği göz önünde bulundurulduğunda ailenin ve ailede verilecek olan din eğitiminin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Gelecek nesillerin başarı ve para kazanmayı birincil hedef haline getirmeleri ailede verilen din eğitiminin hangi noktada olduğunun ve aslında hangi noktada olması gerektiğinin araştırılması gereken önemli bir husustur. Topluma ve gelecek nesillere ailenin yön verdiği göz önünde bulundurulduğunda bu araştırmanın önemi bir kez daha ortaya çıkacaktır. Bu araştırmadaki amaç anne babaların çocuklarına nasıl davranmaları gerektiğinin ilkelerini belirlemek, çocuğun bilişsel, duyuşsal, psikomotor, sosyal, dil, kişilik ve dini gelişimleri bağlamında ailenin çocuğa dini sorumlulukları öğretirken karşılaşılabileceği problemleri belirlemek ve bunlara çözüm önerileri sunabilmektir. Bunun yanı sıra iman esasları (Allah'a, peygamberler, kitaplara, meleklerle, ahiret gününe, kadere ve kazaya iman), ibadet esasları (namaz, oruç, hac, zekat) ve ahlaki ilkeler öğretilirken ailelerin izleyebilecekleri yol ve yöntemleri belirlemektir.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada, çocuk eğitiminde ayet ve hadisler ile günümüzdeki pedagojik yaklaşımların paralellik gösterdiği tesbit edilmiştir. Dinin, çocuğun yaşantısındaki işlevselliğinde ailenin en önemli unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Okul öncesi, okul çağı ve ergenlik dönemlerinde aileler yaşanan çağdaki verilerle çocuklarına dini bilgileri öğretebilecekleri belirlenmiştir. Aileler, çocuklarına doğru bir model olduklarında çocuğa verilen din eğitiminde başarılı olabilecekleri tesbit edilmiştir. Ailelerin dini bilgileri örneğin namazı çocuklarına öğretirken model olmaları, uygulayabilecekleri yöntem ve tekniklerin tesbiti bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Aileler çocuklarına din eğitimi verirken nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini bilmemektedir. Okullarda din eğitiminin işlenişi hakkında oldukça güzel bilgi bulunmasına rağmen ailelere bu hususta bir yol haritası çizecek eserlerin azlığının belirlenmiş olması yapılacak çalışmalar için önem arz etmektedir.

İlgili Literatür

Ailede din eğitimi adı altındaki çalışmaları iki kısma ayırdığımızda aile kavramını genel olarak değerlendiren çalışmalar olduğu gibi okulöncesi, okul çağı, ergenlikte din eğitimi, ailede ahlak eğitimi vb. tikel olarak çalışılmış kitap, makale ve tez çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. Genel çerçeve çizilmiş kitaplardan “İbrahim Canan’ın *Peygamberin Sünnetinde Terbiye*⁶ kitabı Hz Muhammed (sav)’in hayatından örneklerle aile hayatını işlemesi bakımından önemlidir. Ömer Özyılmaz’ın *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*⁷ kitabı İslam büyüklerini uygulamalarına yer verilmiş, Dodurgalı’nın *Ailede Din Eğitimi*⁸ kitabında ise, ilkeler, yöntemler, gelişim dönemlerine göre aileye yön verilmeye çalışılmıştır. Son zamanda yazılan editörlüğünü Gülsüm Pehlivan Ağırakça ve Arife Gümüş’ün yaptığı *Ailede Din Eğitimi*⁹ kitabında ailede iman, ibadet ve ahlaki eğitimin işlenişine ayrı ayrı yer verilmiş olsa da geniş bir çerçeve çizilmeye çalışılmış ailelerin bu esasları çocuklarına kazandırabilmek için nasıl bir yöntem izlemeleri gerektiği hususunda yeterli bilgiye yer verilmemiştir. Bayraktar Bayraklı’nın “Kur’an’ı Kerim’e göre Ailede Çocuk Eğitimi”¹⁰, Abdurrahman

⁶ İbrahim Canan, *Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, (İstanbul: Tuğra Neşriyat, Tarihsiz).

⁷ Ömer Özyılmaz, *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003).

⁸ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010).

⁹ Gülsüm Ağırakça ve diğerleri, *Ailede Din Eğitimi*, (İstanbul: Yekder Yay., 2018).

¹⁰ Bayraktar Bayraklı, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996).

Kasapoğlu'nun "Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi"¹¹, Abdullah Özbek'in "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi"¹² makaleleri incelenmiştir.

Belirli bir konu ile sınırlandırılan çalışmalara baktığımızda okul öncesindeki çocukların dini gelişim düzeyleri doğrultusunda dini eğitimlerinin incelendiği Cemil Oruç'un *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*¹³ kitabı örnek bir çalışmadır. Zeynep Nezahat Cihandide'nin *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*¹⁴, çocukların okul öncesi ve okul çağındaki din eğitimini ele alan Mustafa Köylü- Cemil Oruç'un birlikte hazırladıkları *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*¹⁵ önemli çalışmalar arasındadır. Bu alanda 588 ilkokul öğrencisi üzerinde uygulanan anketler sonucu oluşturulmuş Kerim Yavuz'un doçentlik tezi *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*¹⁶, önemli bir saha araştırmasıdır. Küçük bir örneklem grubuyla yapılmış Yurdağül Konuk'un yüksek lisans tezi *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Din Eğitimi*¹⁷, Fatma Gündüz'ün 256 okul öncesi çocuğu ile çalışılmış, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik bir Yaklaşım*¹⁸ isimli yüksek lisans tezi ve Mehmet Nas'ın, 71 okul öncesi ve okul çağı çocukları ile çalışılmış *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi*¹⁹ adlı yüksek lisans tezi, çocukların daha çok imani bilgilere bakış açılarını ele alan saha çalışmalarındandır.

İman bahislerinden ahirete iman konusundaki ölüm kavramını ele alan tıp doktoru ve eğitimcilerin yazmış olduğu Fatma Tahta, Kadir Tahta, Semra Dernek'in "Çocukların Yakınlarının Ölüm Kavramlarını Algılama Üzerine Kurdukları Sistemler Ve Oyunlar"²⁰ isimli makale çocukların ölüm kavramına bakışını ele alması açısından önemlidir. Saha

¹¹ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi, İman ve İbadet Eğitimi", *Diyanet İlmi Dergi*, 44/2,(2008).

¹² Abdullah Özbek, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi* 2, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996).

¹³ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, (İstanbul: Nobel Yayınları2014).

¹⁴ Zeynep Nezahat Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014).

¹⁵ Mustafa Köylü - Cemil Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2017).

¹⁶ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1983).

¹⁷ Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994).

¹⁸ Fatma Gündüz, Fatma Gündüz, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik bir Yaklaşım*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2007).

¹⁹ Mehmet Nas, *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2018).

²⁰ Fatma Tahta, Kadir Tahta, Semra Dernek, "Çocukların Yakınlarının Ölüm Kavramlarını Algılama Üzerine Kurdukları Sistemler Ve Oyunlar", *Hacettepe University Faculty of Sciences Journal*, 1/1, (2015).

araştırması olarak Osman Taştekin'in 12-14 yaş arasındaki 423 öğrenci ile yapmış olduğu anket sonucu oluşturduğu doktora tezi, *Kıyamet ve Ahiretle İlgili Kavramların Öğretimi*²¹, Bozkurt Koç'un, "Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örnekleme)"²² isimli makalesi incelenmiştir.

Kadere iman konusunda yapılmış saha çalışmalarını ise şöyle sıralayabiliriz: Saffet Kartopu'nun 13-19 yaş aralığındaki 376 öğrenci ile yapmış olduğu araştırma sonucu olan *Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi*²³ konulu doktora tezi, Tuğba Karenogulları'nın, 624 lise öğrencisine anket uyguladığı *Lise Öğrencilerinin Kaderle İlgili Kavramlara Yükladıkları Anlamlar (Hatay-İskenderun Örneği)*²⁴, yüksek lisans tezi, Yusuf Kandemir'in çeşitli meslek gruplarıyla yaptığı 400 kişilik *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*²⁵ isimli yüksek lisans tezi.

Ergenlik dönemi hakkında önemli çalışmaları bulunan Hayati Hökelekli'nin editörlüğünü yaptığı, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*²⁶ gençlerin dini değerleri nasıl algıladıklarını içeren çeşitli okullarda saha araştırmaları yapılmış makalelerden oluşmaktadır. M. Akif Kılavuz'un, "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi"²⁷, ile "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri"²⁸ anne babanın rol modelliğini ele alması açısından önemlidir. Abdülkerim Bahadır "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler"²⁹ adlı makalesi ise gençlerin dine olan şüphe boyutlarını ölçmektedir. Yine Abdülvahit İmamaoğlu & Saliha Ferşadoğlu'nun, birlikte yazdıkları "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve

²¹ Osman Taştekin, *Kıyamet ve Ahiretle İlgili Kavramların Öğretimi*, (Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 1998).

²² Bozkurt Koç, "Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örnekleme)", *EKEV Akademi Dergisi*, 13/39,(2009).

²³ Saffet Kartopu, *Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği)*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012).

²⁴ Tuğba Karenogulları, *Lise Öğrencilerinin Kaderle İlgili Kavramlara Yükladıkları Anlamlar (Hatay-İskenderun Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2019).

²⁵ Yusuf Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006).

²⁶ Hayati Hökelekli ve diğerleri, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (İstanbul: Dem yay., 2015)

²⁷ M. Akif Kılavuz, "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli,(İstanbul: Dem, 2015).

²⁸ M. Akif Kılavuz, "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin oluşumuna Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/ 2, (Bursa: 2005).

²⁹ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed Hayati Hökelekli, (İstanbul: Dem, 2015).

Davranışların Tahlili”³⁰ isimli çalışmaları da ergenler ile dini tutumları üzerine yazılmış makalelerdendir.

Yukarıda isimleri geçen çalışmaların daha çok imani esasları içeren çalışmalar olduğu gözlemlenmiştir. İbadetler konusu ile ilgili literatür tarandığında 1998 yılında Eyüp Şimşek’in *Çocukluk Döneminde İbadet Eğitimi*³¹ başlıklı yüksek lisans tezi ve 2002 yılında İsmail Sağlam’ın veli, öğrenci, öğretmenlerden oluşan 887 denek ile çalıştığı *İbadet Eğitimi- Öğretimi ve Metodlar (7-14 yaş)*³² adlı doktora tezi bulunmaktadır. İbadetlerin tek tek ele alındığı, ailelerin ibadet öğretimini nasıl gerçekleştirmeleri gerektiği ile ilgili yeterli çalışma bulunamamıştır. Bunun yanı sıra Kenan Tuzcu’nun *Din Eğitiminde Namaz Öğretimi*³³ başlıklı yüksek lisans tezi ise daha çok yetişkinlere yönelik bir çalışmadır. Çocukların gelişim düzeylerine göre namaz eğitiminin nasıl olması gerektiği, hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ahlak konusunda ise Mehmet Zeki Aydın ‘ın *Ailede Ahlak Eğitimi*³⁴ ve Bilal Yorulmaz’ın *Ailede Değerler Eğitimi*³⁵ isimli kitapları ailelere ahlaki bilgiler ve yöntemler hususunda genel bir çerçeve çizmesi bakımından önemlidir. Yine bu alanda çalışmalara ışık tutacak olan Hayati Hökelekli’nin, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”³⁶, Mahmut Çamdibi’nin, “Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi”³⁷, yine Mehmet Zeki Aydın’ın “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”³⁸ zikredebileceğimiz makalelerdendir.

Ailelerin çocuklarına din eğitimi verirken uygulayabileceği yöntemleri içeren kitaplar arasında Mustafa Öcal’ın *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*³⁹; Mahmut Zengin,

³⁰ Abdülvahit İmamaoğlu, Saliha Ferşadoğlu, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (2013).

³¹ Eyüp Şimşek, *Çocukluk Döneminde İbadet Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1998).

³² İsmail Sağlam, *İbadet Eğitimi- Öğretimi ve Metodları: 7-14 yaş*, (Doktora Tezi, Uludağ üniversitesi, 2002).

³³ Kenan Tuzcu, *Din Öğretiminde Namaz Öğretimi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012).

³⁴ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009).

³⁵ Bilal Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017).

³⁶ Hayati Hökelekli, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak*, ed. Recep Kaymakcan - Mevlit Uyanık, (İstanbul: Dem yay., 2007).

³⁷ Hasan Mahmud Çamdibi, “Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, (İstanbul Ensar Neşriyat, 1996).

³⁸ Mehmet Zeki Aydın, “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, *Kadın ve Aile Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şemseddin Kırış, (Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015).

³⁹ Mustafa Öcal, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitiminde Metodlar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990).

Nursel Arslan, Selma Aydoğdu'nun hazırladıkları *Din, Ahlak ve Değerler Öğretimi İçin Eğitsel Oyunlar*⁴⁰, Bilal Yorulmaz'ın *Sinema ve Din Eğitimi*⁴¹ isimli yayınlanmış doktora tezi ve *Oynayalım Öğrenelim Din Eğitiminde Kullanılabilecek Eğitsel Oyunlar*⁴² adlı kitapları zikredilebilir.

Benim çalışmam ise ailede anne babaların çocuklarına hangi temel ilkeler doğrultusunda davranmaları gerektiğini tesbit edip; ibadet, itikat ve ahlak konularının çocuğun gelişim evreleri doğrultusundaki fonksiyonunu araştırmaktır. Ailenin bu konuda karşılaşabileceği zorlukları ve ailenin bu konuları anlatırken izleyebileceği yöntemleri belirlemektir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı temel dini bilgiler konularını ayrı ayrı ele alıp çocukların gelişim evrelerine göre bu konuları değerlendirmektir. Ahlaki ilkeler için ise temel ilkeler belirlenmiş ve okul öncesi, okul çağı ve ergenlik dönemlerine göre genel bir çerçeve çizilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden döküman inceleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda aile, okul öncesi, okul çağı, ergenlik, okul öncesi din eğitimi, okul çağı din eğitimi, ergenlik dönemi din eğitimi, ahlak eğitimi ve din eğitiminde yöntemler ile ilgili literatür taranmıştır. İtikadi bilgiler Allah'a iman, meleklerle iman, peygamberlere iman, kitaplara iman, ahiret gününe iman ve kadere iman başlıkları altında çocuğun okul öncesi, okul çağı ve ergenlik dönemlerinde ailenin ne gibi bir fonksiyonunun olduğu işlenmiştir. İbadet konusu namaz, oruç, hac, zekat bağlamında çocuğun gelişim evrelerine göre ele alınmış ve ailedeki fonksiyonellik işlenmiştir. Ahlaki ilkeler ise genel hatlarıyla ele alınmış ve ailedeki işlevselliği incelenmiş ve bu konular hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

⁴⁰ Mahmut Zengin - Nursel Arslan - Sevim Uçar - Selma Aydoğdu, *Din, Ahlak ve Değerler Öğretimi için Eğitsel Oyunlar*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2018).

⁴¹ Bilal Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2015).

⁴² Bilal Yorulmaz, *Oynayalım Öğrenelim Din Eğitiminde Kullanılabilecek Eğitsel Oyunlar*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015).

BÖLÜM 1. BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK AİLE

1.1. Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi

Aile; insan fertlerindeki doğal eğilimlerin dinî, hukukî ve örfî meşruiyet zemininde karşılandığı ve denetim altına alındığı sosyal bir birimdir. Aile gerek yakın çevreyle ve gerekse uzak çevreyle kurulacak ilişkilerde çok değerli pratikler sunarken diğer yandan da üyelerinin nitelik ve niceliğini belirleyerek topluma kazandırır. Böylece nüfusu şekillendirir. Diğer yandan aile fertlerinin arasında sevgi, güven, yakınlık, dayanışma, birbirine değer verme ve güvenme duygularının geliştirildiği ve böylece ferdin kendindeki potansiyellerini gerçekleştirmesi için olanak ve fırsatların sunulduğu bir eğitim kurumudur.⁴³ Aile, eğitimin en iyi gerçekleşebileceği kurumdur. İnsanların uzun zaman diliminde elde ettikleri tecrübelerini ve temel değerlerini yeni nesillere aktarabildiği ilk eğitim faaliyeti ailede başlar. Bir başka deyişle bütün kalıtım, tecrübe ve değerler ilkin aile aracılığıyla aktarılır. Yine aile, parçalanmayı kabul etmeyen bir bütündür. Yaşayan bir organizma kabul edilen aile, bütün organizmaların içindeki birimlerinde olduğu gibi kendini oluşturan bireylerden birinin sorunundan etkilenir. Ailenin bir bireyinde yaşanan bir olumsuzluk tüm aileye de olumsuz yansır.⁴⁴

Çocuğun ihtiyaçları temelde maddi ve manevi-ruhi olarak ikiye ayrılabilir. Maddi ihtiyaçlar bir şekilde karşılanabilirken eğitim denilen kompleks faaliyet her şeyden önce çocuğun temel ruhi-manevi gereksinimlerinin karşılanmasına bağlıdır.⁴⁵ Çocuğun manevi açlığı ve ihtiyaçları düzgün bir şekilde karşılanmadığı vakit kendi içinde huzursuz ve toplum içinde uyumsuz bir birey olarak toplumla birlikteliği ve dolayısıyla bundan neşet eden toplumsal birliktelik sağlayamaz. Nitekim özellikle anne sevgisinden uzak yetişen çocukların tutarsız davranışlar sergiler, olumsuz duygu durumlarının etkisi altında kalırlar, bir ömür boyu bunu içlerinden atamazlar. Bu açıdan ilk eğitim kurumu olan ailenin manevi eğitimdeki önemi gün gibi ortaya çıkar. Çünkü çocuk sevgi, hoşgörü ve özgüven gibi kişiliği oluşturmada etken olan ruhi-manevi gereksinimleri en başta ailede öğrenmektedir.

⁴³Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 78.

⁴⁴Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 30.

⁴⁵Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 29.

Ailede çocuğun eğitimini etkileyen faktörler vardır. Bunların başında anne ve babanın kişilik özellikleri, yetiştikleri ortam, anne babanın birbirleri ile olan uyumları, çocuk yetiştirmedeki donanımı, bilgi düzeyi, kabiliyeti, çocuğa yaklaşımı vb. gibi faktörler gelir.

Çocuk yetiştirmede asıl amaç, topluma kazandırılacak sağlıklı kişilikler oluşturmaktır. Bu yüzden çocuğun bilişsel, duygusal ve psikomotor gelişiminin en temelde sağlıklı bir aile ortamında yetişmesine bağlı olduğu açıktır.⁴⁶ Herkes ailesinin kalıtsal özelliklerini taşıdığı gibi yukarıda temas edilen kazanılmış özellikler olan kültür düzeyini ve dini inancını da ailesinden almaktadır. Hz Muhammed (sav)’in bir hadisinde buyurduğu gibi *“Her çocuk fıtrat üzere doğar sonradan ailesi onu Müslüman, Hristiyan veya Mecusi yapar.”*⁴⁷ Hz Muhammed (sav)’in bu beyanına göre çocuk anne-babanın yanında bir emanettir. Kalbi temiz; hali, her çeşit görünüşten uzaktır. Eğer hayır öğretilir ise, hayır üzere büyüyecektir. O zaman dünya ve ahirette de mutlu olur, mutlu eder.⁴⁸ Yok, şer öğretilir, şerre alıştırılır, şerre şahit tutulursa şer konusunda çocuğun önünü kimse alamayacağı için dünya ve ahirette bedbaht olur. Dolayısıyla çocuğun itikadî, ubûdî ve ahlaki unsurları öğrenmesinin temeli aileye dayanır. Çünkü bilimsel verilere göre de çocuğun kişilik gelişimi 0-6 yaş arasında oluşur. Okullarda ahlaki unsurlar verildiği halde, belirli makamlara gelen bazı kişilerin neden hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık, yalnız kendi çıkarlarını düşünen, hilelerle zulmeden kişilikler olduklarının kökeni araştırıldığında onlardaki bütün bu olumsuzlukların temelini ailelerine dayandığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır.⁴⁹

Çocuğun yetiştirilmesi maddi gereksinimlerinin karşılanması yanında her şeyden önce ruhi-manevi gereksinimlerinin karşılanması gerekir. Bu temel ruhi ihtiyaçlar sevgi, otorite ve özgürlüktür. Bu üç önemli ihtiyaç aynı zamanda birbiriyle ilişkilidir. Pestalozzi, bu üç ana kavram etrafında şekillendirdiği çocuk eğitimini çiçek yetiştirmeye benzetir. Buna göre çiçek yetiştiricisi toprağa çiçek eker. Filizlenmesi için bakımını sağlar ve ardından sabırla sonucu bekler. Beklerken yeşeren bitkiyi kötü dış etkilerden korur. Bütün bunları yerine getirirken bitkisini sevgisiyle sular ve itina ile bakar. Pestalozzi’ye göre

⁴⁶Aydın, Ailede Ahlak Eğitimi, 30.

⁴⁷Ebu Davud, “Sünne”, 17.

⁴⁸İbrahim Canan, Peygamberin Sünnetinde Terbiye, 46-48.

⁴⁹ Aydın, Ailede Ahlak Eğitimi, 30.

çocuk yetiştirmek basit gibi görünen lakin yetenek isteyen bir iştir. Her şeyden önce bir birikime sahip olmak ve bundan neşet eden bir ilgi, özen ve sağduyu işidir.⁵⁰

Yine aile, bir çocuğun ilk kez sosyalleştiği bir yerdir, mutlu ve üzgün olduğu durumları ilk kez paylaştığı, paylaşması gerektiğini öğrendiği güvenli bir ortam ve limandır. Mutlu ailelerde yetişen çocuklar, gelecekte de mutlu aileler kurabilecektir. Bundan dolayı tüm aile gerek aile gerekse aile dışındaki insanlarla iyi ilişkiler kurabilirler. Başarılı ilişkiler kuran toplumsal birlikteliği ve ahengi yakalayan bu bireyler mutlu ailelerin, geleceğin sağlıklı ve güçlü toplumlarını oluşturlar.⁵¹ Aile ne derece sağlam güçlü ve sağlıklı olursa devlet de o kadar güçlü olur.⁵² Bunun üzerine düşünen bütün filozof ve stratejistlere göre devlet kendi geleceğini güvence altına alabilmek istiyorsa ailenin temellerini sağlamlaştırmanın, toplumdaki aile problemlerini çözmenin yollarını bulmalıdır.

1.2. Aile İçi Davranış Kuralları

1.2.1. Anne ve Babanın Çocuklarına Karşı Davranış Kuralları

Çocuk yetiştirmek dünyanın en tatlı ama aynı zamanda en zor işlerinden birisidir. Tatlıdır; çünkü çocuklar ayet-i kerimede geçtiği üzere “kurratu ayn” yani göz bebeğidir.⁵³ Hadiste geçtiği üzere ise “semeratu’l-kulûb” yani gönül meyvesidir. Çocuk eğitimi zordur. Çünkü “*Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer fitnedir.*”⁵⁴ ayet-i kerimesinde belirtildiği üzere fitnelere sabredip, çocuğu doğruya yönlendirmek de çok da kolay olmayacaktır. Lakin sabredip, çaba sarf edenler Allah tarafından büyük bir mükâfatla mükâfatlandırılacağı da va’dedilmektedir.

Her şeyden önce “*Ehlinizi yakıtı insan ve taş olan o günden koruyun*”⁵⁵ ayeti; “*Her çoban güttüğünden sorumludur.*”⁵⁶ hadisi gereği anne babanın evlat yetiştirmek üzerine sorumlu olduğunun bilincinde olması gerekir. Yanlış öğrettiği veya bilgilendirmesi gerektiği bir konuya duyarsız olmasının hesabını çekeceğini, hesabının Allah’a olacağını bilmelidir. Çocuk eğitiminden sorumlu olduğunun farkına varan anne-baba, işe, bilgi edinmekle

⁵⁰Yurdağül Konuk, Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, 21.

⁵¹Sürmeli Ağdemir, “Aile ve Eğitim”, *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Dergisi*, 1/1 (Mart 1991): 11.

⁵²Sezen Ünlü, *Aile Yapısı ve ilişkileri*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2002), 5-6.

⁵³Furkan, 25/74.

⁵⁴Enfal, 8/28.

⁵⁵Tahrim, 66/ 6.

⁵⁶Buhârî, “Cum’a”, 11.

başlamalıdır. Ancak sadece bilmek, gereğini yapmadıkça anne babayı sorumluluktan kurtarmaz. Dolayısıyla anne-babalar, anne-baba olma bilinciyle ailede eğitimde örnek olmayı esas almalıdırlar.

Anne babaların, çocuklarını eğitebilmeleri için öncelikle kendi bilgi donanımlarının yeterli olması gerekir. Çocuk eğitimi hakkında bir şeyler okumalı, dinlemeli, gözlemlemeli ve böylece bilgi sahibi olmalı; günümüz uzmanlarının ve dinimizin, Hz Muhammed (sav)’in söylediklerini göz önüne alarak çocuğunu şekillendirmeye çalışmalıdır. İlim olmadan girilen bir işte istenilen sonuç alınamaz. Bir işi iyi yapabilmek için, öncelikle o işin bilinmesi gereklidir. Her anne baba “ailede eğitim” işine, çocuk gelişimi, çocuk psikolojisi, çocuk eğitimi hakkında bilgi sahibi olarak başlamalıdır. Hz Muhammed (sav)’in çocuk yetiştirirken dikkat edilmesini istediği durumları ve hususları göz önünde bulundurmalıdır. Çocuğun yetiştiği çağda din bilgisini çocuğa verebilmek için uygulanması gereken yöntemleri, araştırarak öğrenmesi gerektiğini bilmelidir.

Çocuk eğitiminde en çok yapılan hatalardan biri ailenin çocuktan istediği davranışı, çocuğun hemen göstermesini istemeleridir. Hâlbuki Kur’an, insanları zaman içerisinde kademeli olarak terbiye etmiştir. Emir ve yasakları birden değil aşama aşama koymuştur. İnsanları eğitirken daima dereceli bir yol takip etmiş, emirler ve yasaklar koyarken insanların bunlara uyum sağlayabilmeleri için zamana ihtiyaçları olduğu gerçeğine işaret etmiş, bu davranış şeklini insanlara da tavsiye etmiştir.⁵⁷

Anne babaların çocuklarına “Ben söyledim, benden vebali gitti” diyerek umursamaz bir tavır takınması onlardan sorumluluğu kaldırmaz. Cenab-ı Hakk’ın insanlara Kur’an’ı bölüm bölüm indirdiği gibi anne babaların da çocuğun bir davranışı kazanabilmesi için günümüz şartlarını dikkate alarak çeşitli teknikler yardımıyla ve zamana yayılacak eğitim stratejileri uygulamalıdırlar. Eğitimde bir davranışı içselleştirebilmek için çocuklarının zamana ihtiyaçları olduğunu bilmeleri gerekir. Hz. Ali (r.a) “*Çocuklarınızı yaşayacakları çağa göre yetiştirin.*” demiştir. Bu dönemde eski tekniklerle çocuk yetiştirilemeyeceği barizdir. Değişmeyi bilen bir anne baba, değişmeyen tek şeyin değişme olduğunu

⁵⁷Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 32.

dolayısıyla değişimin ortadan kalkmadığını bilir. O dönem içinde ortaya çıkan yöntemi ya da yöntemleri uygular.⁵⁸

Eğitimde en ideal yöntem teori ile sezgi ve tecrübeyi birleştirebilmek ve böylelikle bir “meleke” ye sahip olabilmektir. Eğitimin kuralları, teknikleri ve stratejileri iyi bir okuma ile teorik olarak çok kolay elde edilebilir. Ancak teorik bilgiye sahip olan kişilerin bu bilgiyi pratiğe uyarlamada zorluk yaşarlar. Hâlbuki anne babanın teorik bilgi ile sezgilerini birleştirmelidir. Böylece elde ettikleri sezgiyle hemen bazı tedbirler alabileceklerdir.⁵⁹ Bu bilgiler ışığında anne babalar çocuklarını yetiştirirken aşağıdaki şu hususlara dikkat etmelidir.

1.2.1.1. Anne Babanın Çocuğunu Tanıması

Herhangi bir şey hakkında bir strateji geliştirirken önce onu tanıyarak işe başlanır. Bu durumda bir anne babanın çocuğunu eğitirken ilk yapacağı iş, çocuğunu tanımadır. Eğitimde ilişki kurma ve etkileşim önemlidir. Çocuğu tanıma da onun yatkınlık, istidat ve meyillerini bilmektir. Çocuğun kabiliyet ve yetenekleri kalıtsal olarak doğuştan gelir. Çocuğun bir şeye meyli ise sonradan merakı ve isteğiyle oluşur. Ailenin yönlendirmesiyle de kanalize edilebilir.⁶⁰

Çocuğun gelişimini doğru destekleyebilmek için çocuğun mizacını, ilgisini, öğretme yöntemlerini bilmek gerekir. Çünkü bazı çocuklar çok zeki, her şeyi çok çabuk kavrarken, bazılarının kavrama düzeyleri oldukça düşüktür. Anne babanın yapacağı en güzel iş, çocuğun kabiliyeti doğrultusunda beklenti içine girmek ve onu bu doğrultuda yönlendirmektir. Kavraması düşük olan bir çocukları varsa ondan profesör olmasını beklememelidirler. Her çocuğun kavrayış düzeyi ve anladığı dil farklı olduğu için kimi çocuklara yanlış davranışı izah etmek yeterli iken, bazılarına yaptırım uygulamak gerekebilir. Bu yüzden Hz Muhammed (sav) “*Herkes derecesine göre davranın*”⁶¹ buyurmuştur.

⁵⁸Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 43.

⁵⁹Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 47.

⁶⁰Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 37.

⁶¹Ebu Davud, “Edeb”, 22.

1.2.1.2. Anne Babanın Çocuğunu Sevmesi

Anne babada gelişen ve yer eden melekelerden en önemlisi sevgidir. İdeal bir ailenin bütün üyeleri arasında müthiş bir sevgi bağı vardır. Eğer sevgi bağı kuvvetli olursa çocuk yanlış bir hareket yaptığında anne babanın kısa bir nasihati, kararlı bir ses tonuyla konuşması, kaş çatması vb. oldukça etkili olacaktır. Çünkü aile eğitiminde en önemli boyut çocuğu anne ve babası arasındaki sevgidir.⁶²

Sevilen kişiye sevildiğini söylemek sünnet olduğu gibi çocukları öpmek de bir Peygamber sünnetidir. Hz Muhammed (sav)’in hayatında bir sevgi tezahürü olarak bunun örneklerine çokça rastlanır. Torunları Hasan veya Hüseyin’i öperken Hz Muhammed (sav)’i gören Akra İbn Habis bunu yadırgayarak: “*Benim on çocuğum var hiçbirini de öpmedim.*” deyince Hz Muhammed (sav) ona yönelerek şu cevabı verir: “*Şefkatli olmayana merhamet edilmez.*”⁶³

Sevgi çocukların kendilerini güvende hissetmeleri gereken en önemli duygulardandır. Sevildiklerini hisseden çocuklar anne babasıyla duygusal bir bağ kurar. Bu bağlanmayla çocuklar anne-babanın otoritesine itaat edebilirler.⁶⁴ Sevgi ve şefkatle muamele eden anne babanın söylediklerini çocuklar benimserken, baskı ve zorlama ise istenilenleri reddetmeye yol açar.⁶⁵ Üstelik yapılan araştırmalarda annenin düşmanca tavrının, çocuğun olumlu iletişim kurma davranışını önemli ölçüde azalttığı görülmektedir. Anne-babası ile sevgi bağı kurmuş çocukların yüksek seviyede prososyal oldukları görülmüştür. Anne babası ile iletişimi olumsuz çocukların ise prososyal seviyeleri düşüktür.⁶⁶ Bu yüzden anne baba sevgisi çocuğun ileriki yıllarda yaşayacağı kişilerle iletişimini etkileyecektir.

⁶²Abdullah Özbek, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi 2*, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, 62.

⁶³Buhari, “Edeb”, 18.

⁶⁴T. Lickona, *Character Matters, How to Help Our Children Develop Good Judgement, Integrity, and Other Essential Virtues*, New York, 2004, s. 38; aktaran Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 153.

⁶⁵Hasan Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, (Nobel yay. 2011), 62.

⁶⁶D. M. Shumaker & R. V. Heckel, *Kids of Character, A Guide to Promoting Moral Development*, (London: 2007), 48; aktaran Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 153.

Özellikle anne sevgisi birinci derecede görülse de baba sevgisi de çocuğun gelişiminde büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla çocuklarının sağlıklı büyümelerini isteyen anne babalar, çocuklarına sevgi ve şefkatle muamele etmeli, onları öpüp koklamalı, merhametleriyle kuşatmalıdır. Onlarla oyunlar oynamalı, onlara şakalar yapmalıdır. Onlarla iletişim kurarken yumuşak konuşmalı, sert davranmamalıdır.⁶⁷ Çünkü eğer sevgi bağı kuvvetli olursa yanlış bir davranışa ceza vermek için, anne babanın sessizce bakışı, kısa bir nasihati, bazen ilgisizmiş gibi gözükmesi, yüzünü ekşitmesi ve bazen de doğrudan azarlaması gibi yöntemler oldukça etkilidir.⁶⁸

Çocuğun anne babasından gördüğü ilgi, sevgi ve şefkat başkalarıyla olan ilişkilerini de belirler. Ailesinden öğrendiği sevgiyi, merhamet ve takdir boyutu içinde öğrenip geliştiren bir çocuk, muhakkak ki cemiyet içinde uyumlu ve faydalı bir fert olur. Elinden ve dilinden kimseye zarar gelmez. Şayet hata etmişse özür diler, zarar vermişse de tazmin eder. Canlı cansız her şeye bu sevgi nazarıyla bakar ve muamele eder. Aslında bireyin kendisini ıslah etmesinin yolu da budur.⁶⁹

Her şeyin haddinden azı da çoğu da amaçlananın zıddı bir sonuca evrilebilir. Anne babanın bu sevgisi de haddinden fazla abartılmamalıdır. Zira günümüz problemlerinden birisi de anne babaların çocuklarına olan aşırı sevgisidir. Nasıl anne baba sevgisi yoksunluğu çocuğu bu dünyada garip bırakıyor, patolojik ve kriminal kişilikler ortaya çıkarıyor hatta ölümüne neden oluyorsa, aşırı sevgi de çocuğu ahirette garip bırakabilir. Çocuğa duyulan aşırı sevgi, Allah'ın emir ve yasaklarının öğretilmesi ve yaşanması konusunda taviz verilmesine sebep teşkil ederse, bu çocuğun ahiretinin de harap olmasına yol açar.⁷⁰

Bir diğer açıdan aşırı sevgi; çocuğu itaatsizliğe ve bencillığe alıştırabilir. O yüzden ana babaların ve çocuğun yakın çevresindekilerin sevgisi ne az ne çok, makul sınırlarda olmalıdır. Sevginin haddinden fazla az olduğu otorite, çocukları sertliğe iterken, kaba

⁶⁷Osman Türer, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Çocuk Hakkındaki Düşünceleri", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyyid Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 311-312.

⁶⁸Özbek, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi", 62.

⁶⁹Özbek, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi", 53.

⁷⁰Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 166.

davranışlar göstermesine, vicdanı körelmeye mahkûm edebilir. Beri tarafta haddinden fazla sevgi de otoritesizliğe, çocukların başıboş ve serkeş olmasına sebep olabilir.⁷¹

Başka bir anlatımla sevgi, çocuğun yaptığı yanlışlıkları görmemezlik seviyesinde olmadığı gibi her yanlışını da görmek ve cezalandırmak demek değildir.⁷²

1.2.1.3. Anne Babaların Çocuklarına Adaletle Davranması

Sevgiden sonra önem arz eden diğer bir davranış ise çocuklar arasında adaletli olmaktır. Adalet; anne babanın çocukları arasında en çok dikkat etmesi gereken kavramların başında gelir. Çünkü adaletsiz bir sevgi, çocuklar arasına fitne sokabilir, anne babaya olan güveni zedeler. Dolayısıyla adaletin olmadığı ailelerdeki çocuklar hasetçi, başkalarını çekemeyen, huzursuz, kavgacı olur. Kendisini ispat sadedinde fena alışkanlıklara ve hırsızlığa yönelebilir. Bu yüzden çocuklar adaletin gözetiminde hayata hazırlanmalıdır.⁷³

Kur'an-ı Kerim'de Allah "...Allah adaletli davrananı sever..."⁷⁴buyurur. Önce Allah'ın sevgisini kazanmak isteyen bir müslüman olarak sonra bir anne baba olarak adaletli olmayı ve adaletli davranmayı öğrenmek gerekir. Adaletli olunmadan adaletli olmak öğretilemez. Bu konuda çocuklara yapılacak nasihat hiçbir fayda vermez. Çocuklara başkalarını kayırmamayı, doğru kim ise onun yanında olmayı, sevdiği kişi diye hakkı örtmemeyi öğretmek için anne babanın doğru model olması gerekir. Çocuklarını kız erkek diye ayıran, büyük çocuğu sen büyüksün diye sürekli bastıran, küçük çocuğunun şımarıklıklarını küçüklüğünden dolayı görmezden gelen, fitratı mülayim olanı sevip, hareketli olanı dışlayan, bir çocuğa mirastan çok pay bırakıp diğerlerini ayıran anne babalar, kendileri adaletli değilken adaletli olmayı çocuklarına öğretmezler.

Çocuklar arasında adil olmak çocuğun, anne babası üzerindeki haklarından biridir. Hz Muhammed (sav)' "...Çocukların, senin üzerindeki haklardan biri onlara eşit davranmandır" buyurur.⁷⁵

Yine Numan b. Beşir'den rivayet edilen bir hadise malından babasının, oğlu Numan b. Beşir'e hibe etmesiyle annesi Amra bintü Ravaha'nın "*Bu hibeye Rasulullah'ı şahit*

⁷¹Hasan Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994), 113.

⁷²Çamdibi, "Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi", 115.

⁷³Özbek, "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi", 58.

⁷⁴Maide, 5/42.

⁷⁵Ahmed b. Hanbel, "*Müsned*", 4, 269.

kılmazsan kabul etmiyorum” demesi üzerine babası ve Numan Rasulullah’a gitti. Durumu öğrenen Rasulullah “Başka çocukların da var mı?” diye sordu. “Evet” cevabı üzerine aynı şekilde bütün çocuklarına hibede bulundun mu?” diye sordu, Babam “Hayır” deyince “Allah’tan korkun, çocuklarınız hususunda adil olun” dedi. Babam oradan ayrıldı ve hibeden rücu etti.⁷⁶Böylece Hz Muhammed (sav) adaleti tavsiye etmekle henüz anne baba hayatta iken kardeşler arasında oluşabilecek husumeti engellemiş ve çocuk yetiştirmedeki en önemli hususlardan birinin adalet olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Türk toplumunda “su küçüğün, söz büyüğün”, diye bir ibare vardır. Aslı “Sus küçüğün, söz büyüğün” olan bu ibarenin toplumumuzda yaygın hale gelen bir uygulama olduğu görülür. Büyük ile küçük çocuk su istediğinde su küçüğün denilerek, önce küçük çocuğa su verilir. Hâlbuki Hz Muhammed (sav), torunları bir gece kendisinden su istediğinde önce Hz. Hasan’a vermiştir. Hz. Fatıma’nın babasının Hz. Hasan’ı daha çok sevdiğini vurgulaması üzerine Hz Muhammed (sav) “Hayır, fakat ilk defa o istedi” cevabını vermiştir.⁷⁷

Hz Muhammed (sav) burada iki kardeş arasında oluşturulması gereken adaletin ehemmiyetini göstermektedir. Önemsiz gibi görünen bir su içme olayında bile anne babaların ne kadar hassas olması gerektiğini Hz Muhammed (sav) göstermektedir. Suyu ilk isteyene vermek gerekirken sırf küçük diye büyüğün önüne geçirmek, büyüğe karşı bir haksızlıktır. Bu sefer büyük çocuk ötelenecek, kendisinde belki de “zaten hep kardeşimi düşünürler” algısı oluşacaktır. Bu düşünceler de büyük çocuğun kendisini ifade edememesine, iç duygularının bastırılmasına sebebiyet verecektir. Üstelik böyle bir davranış çocuğa her konuda nasıl adaletle davranmak gerektiği hususunda örnek teşkil edecektir.

1.2.1.4. Anne Babaların Çocuklarına Sorumluluk Aşılması

Her anne babanın ideali kendi ayakları üstünde durabilen, sorumluluklarını yerine getirebilen, doğru karar alıp aldığı kararın arkasında durabilen, kendisiyle ve toplumla barışık bireyler yetiştirmektir. Bu ideali gerçekleştirebilmek için aileler, büyük bir emek ve sabırla küçük yaştan itibaren, çocuğun yaşı ve gelişimine göre aşama aşama yol kat

⁷⁶Müslim, “Hibâ”t, 47.

⁷⁷İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliyye bi-Zevâidi'l-Mesânidi'l-Semâniyye*, thk. Habîburrahmani el-A'zamî, (Kuvayt 1973), 4/69.

edebilirler. Şu halde çocuğun yaşına göre gelişimi ve öğrenme becerisi kazanması birbiriyle paraleldir. Ailelerin, çocuğun yerine getiremeyeceği bir vazifeyi ona yüklemesi gelişim ve öğrenme arasındaki bu ilişkiyi bilmemelerinde kaynaklanır.⁷⁸

Çocuğun kişiliğinin gelişmesinde önemli faktörlerden biri de hizmettir. Çocuğun hizmet etmesini sağlamak, “kendine güven hissinin gelişmesi için”⁷⁹ bir zarurettir. Çocuğun başarılı olabileceği işlerde, sorumluluk verilmesi, onun kendine güvenini geliştirirken, kendisini ailenin bir parçası hissetmesini de sağlar. Çocuk aynı zamanda gündelik hayata hazırlanmış olur ve verilen işlere karşı becerisi ve pratikliği artar.⁸⁰

Sünnette yer eden ve Ensar ve Muhâcir çocuklarına sorumluluk kazandırmak için verilen bedensel hizmet vazifelerinin yanı sıra sır saklamak veya mektup taşımak⁸¹ gibi önemli konularda görevler verildiği görülmüştür.

Günümüzde de yaşadığımız çağa ve çocuğun yaşı ve ihtiyaçlarına göre sorumluluklar verilmelidir. Anne babalar çocuklara 2 yaşından itibaren sorumluluklar verebilir. İki yaşındaki bir çocuğa oyuncaklarını toplamak, kitap, dergi vs. yerine koymak; dört yaşındaki bir çocuğa bulaşıkları makineye yerleştirmek, sofrayı kurmak, alışveriş malzemelerini yerleştirmek vb. altı yaşındaki bir çocuğa, kendi kendine giyinmek, kirlileri sepete koymak, çiçek sulamak vb. sorumluluklar verilebilir. Yalnız bu hususta anne babalar çocuklarından istedikleri sorumlulukları çocukların tam yerine getiremeyebileceğini veya istedikleri şekilde yapamayabileceklerini göz önünde bulundurmalarıdır. Yanlış yapılan veya düzgün yapılmayan bir görev sonucunda anne babanın tutumu çocuğun gelecekteki sorumluluk anlayışını belirleyecektir. Anne babanın sert tepkisiyle karşılaşan çocuk bir daha sorumluluk almak istemeyecektir. Ya da anne baba yapılan işi beğenmediğinde (bunu beden diliyle bile ifade edebilir) çocuk bu işi nasıl olsa beğenmiyorlar deyip hakkıyla yapmamayı öğrenebilir. Bu konuda yapılması gereken çocuğun cesaretini kırmamak, onu küçümsememek, yaptığı işlerde onu takdir etmektir. Olumsuz telkin, çocuğu korku ve telaş içinde bırakır. Örneğin “bisiklete binme bir yerini kırarsın”, “hızlı koşma takılır düşersin”, “ağaca çıkma düşersin”, “denize girme

⁷⁸Türer, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Çocuk Hakkındaki Düşünceleri”, 311-312.

⁷⁹Çağlar, Doğan, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1974), 183.

⁸⁰Aydın, “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, 11-12.

⁸¹Ebu Davud, “Edeb”, 137.

boğulursun” gibi olumsuz telkinler çocuğu bunlardan uzaklaştıracak, öz güvenini ortadan kaldıracak ve belki de hiç bisiklet binemeyecek ya da yüzmeyi öğrenemeyecektir. Bunun yerine yaşına ve boyuna uygun bisiklete bindirmek, tedbir almak ve güven vererek ona başarı hissini tattırmak gerekir.⁸²

Bu yüzden anne babalar her konuda olduğu gibi bu konuda da Hz Muhammed (sav)’in ahlakıyla ahlaklanmaya çalışmalıdır. Hz Muhammed (sav)’in on yıl yanında ve hizmetinde bulunan Hz. Enes (r.a) işler, Hz Muhammed (sav)’in arzu etmediği şekilde olduğunda onun bir kere bile vurmadığını, azarlamadığını, kötü veya çirkin bir söz bir bakışta bulunmadığını, hatta bir kere olsun “of be” demediğini,⁸³ anlatmaktadır.

1.2.1.5. Anne Babanın Çocuğuna Yumuşak ve Güzel Sözle Hitap Etmesi

Çocuk eğitilirken tadrîcilik esastır. Bir başka ifadeyle daima kolaylıktan zora, tatlılıktan sertliğe, af ve müsamahadan ceza ve zorlamaya doğru aşamalı bir yol takip edilmesi gerekir. Ona güzel ve tatlı bir üslupla yaklaşılmalıdır. Nitekim Kur’an’ı Kerim’de Firavun’a giderken Hz. Musa’ya: “*Varın da ona yumuşak söz söyleyin, olur ki nasihat dinler, yahut korkar*”⁸⁴ ayeti anlaşılacağı üzere güzel sözün insanlar üzerinde tesiri büyüktür. Firavun gibi zalim bir insana bile yumuşak davranılması gerekirken, henüz masum ve günahı olmayan çocuklarımızı yetiştirirken hilm (esasları yerine getirmede ağırbaşlı-soğukkanlı) ile muamele edilmeli, hataları yüze vurulmamalıdır.

Kur’an-ı Kerim’de bundan ayrı Nuh (as)’ın inançsız ve asi oğluna karşı tutumu da son derece dikkat çekicidir. Nuh (as) inançsızlara karışan oğluna “*Yavrucuğum! Sen de bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma diye seslendi.*”⁸⁵ Kendisine isyan edilen bir baba bile “yavrucuğum” diye hitap ediyorsa, kötü söz söylemek bir tarafa çocukların işlediği hataların affedilmesi, görmezden gelinmesi yahut dolaylı yoldan ikaz edilmesi gerekir. Aynı zamanda bu sadece çocuklar için geçerli de değildir. Hz. Muhammed (sav) bir kimsenin olumsuz bir davranışını görse veya bir kişi kendisine şikâyet edilse “*Falancaya ne oluyor da şöyle söylüyor veya yapıyor?*” şeklinde özel olarak ismiyle açıktan uyarırmaz,

⁸²Bayraktar Bayraklı, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, 162.

⁸³Tirmizi, “Birr”, 69.

⁸⁴Ta-Ha 20/ 44.

⁸⁵Hud, 11/42.

fakat “*insanlara ne oluyor da şöyle söylerler veya yaparlar*” diyerek o hataya genel bir tarzda dikkat çeker ve böylece düzeltme yoluna giderdi.⁸⁶

Demek oluyor ki kötü söz söylemek, azarlamak, bağırma gibi menfi tutumlar, daha başka olumsuzluklara sebep olduğu için ayet ve hadisler, güzel sözün bir eğitim metodu olarak kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda İmam Gazali, çocuğa yerici ve azarlayıcı sözlerin çok sık söylendiği takdirde, çocukta bu ifadeleri dinlemenin aşinalık oluşturarak çirkin hareketlere yeltenmesini cesaretlendireceğini ve kalbinde sözün etkisiz kalacağını belirtmiştir.⁸⁷ İbn Miskeveyh’e göre de çocuğu aşırı derecede azarlama metodunun, onu alışkanlığa sevk edeceğini böylece çocuğun azara, suçlanmaya ve suçlarının teşhir edilmesine alışacağını, neticede hayâsızlığa, arsızlığa sürükleneceğini, kötü olarak bildiği işleri gözden uzak işlemeyi ahlak haline getireceğini ifade eder. Çocuğun gayr-ı ahlâkî ve kötü işlere yeltenmesi sonucunda yapılan ikaz ve uyarıları dinlemek normalleşeceğinden bir tesiri olmayacağını söyler.⁸⁸

Aydın, anne babanın çocukla konuşurken sürekli azarlama, çok eleştirme, bağırma, sert davranma, suçlama, emir verme, tehdit etme, alay etme, kötü söz söyle gibi iletişim hatalarından uzak durmaları gerektiğini belirtir.⁸⁹ Anne baba, çocuğunun hatalarını, yanlışlarını hoşgörü ile karşılamalı ve istenilen şeyler yumuşak bir dille ifade edilmelidir. Tabi ki hoşgörölü davranmaktan çocuğun her davranışına göz yummak anlaşılmamalıdır. Çocuk yanlış yaptığında uygun bir üslupla uyarılmalıdır.⁹⁰

Peki, anne babalar çocuğun olumlu davranışı sürdürmesini ve olumsuz davranışı terk etmesini nasıl sağlayacaklardır? Anne-babalar çocuğunun olumlu davranış göstermesini sabırla beklemelidir. Davranış gerçekleştiğinde ilgi yoğunlaştırılmalı, duygusal birlik kurulmalıdır. Eğer çocuk istenilmeyen hareketleri yapıyorsa bu hareketleri yapmadığı zamanlar çocuk övülmelidir.⁹¹ Olumsuzu pekiştirmekten ziyade olumlu davranışları fırsat bilip olumluyu pekiştirmek çocukta olumlu davranışın kalıcılığını sağlayacaktır.

Çocuklar olumlu davranışları hep anne babanın övgüsüyle mi yapacaktır? Çocukta bu davranışların kişilik haline gelebilmesi için anne babanın pes etmeme ilkesini uygulaması

⁸⁶Ebu Davud, “Edeb”, 6.

⁸⁷Gazâlî, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, Mektebetü't-Ticâretiyyeti'l-Kübrâ, Mısır, Tarihsiz, 3/ 73.

⁸⁸İbnu Miskeveyh, *Tehzib 'ul-Ahlak*, (Mısır 1959), 60.

⁸⁹Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 56-58.

⁹⁰Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 148-149.

⁹¹Özbek, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, 62.

gerekir. Anne-babanın çocukla yaşadığı çatışmalarda çocuğa sert davranıp çocuğun isyanını içten içe çoğaltmak bir yöntem olduğu gibi çocuğun ısrarı üzerine anne-babanın pes edip, çocuğun sözünü gerçekleştirmesi de bir yöntemdir. Çocuğun ısrarı üzerine pes edildiğinde çocuk bencilliğe alışı ve isteklerinin sürekli olması gerektiğine inanır. Üçüncü bir yöntem ise çocuğun sorununun neden kaynaklandığını bulup, birlikte çözüm arama yöntemidir.⁹²

Aile yaptırım uygulamadan önce, ikna yoluna gitmelidir. Nitekim bazen çok seçenek sunulmasına rağmen çocuk ikna olmayabilir. O zaman çocuğun hatası yüzüne karşı söylenmemelidir. Bunun için yapılan hata büyük değilse görmezden gelinmeli, affedilmelidir. Yahut çocuk çeşitli argümanlarla ikaz edilmelidir. Çocuğa iyi ve kötünün ne olduğu öğretilmelidir. Çocuk İyi ve faydalı işler yaptığında açıktan onurlandırılmalı; kötü, fena işlerin sakıncası ise örneklerle anlatılmalıdır. Öncelikle yapılan görmezden gelinme yoluna gidilmeli, hata devam ederse uyarılmalı hatada ısrar ederse inadı kırılmalıdır.⁹³Burada “ (Onları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel nasihatle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”⁹⁴ ayetinde çerçevesi çizilen strateji uygulanmalıdır. Buna göre önce fiillerin sebep ve sonuçlarını gösteren aklı delillere dayanmak, sonra da güzel nasihatlerle hayra davet etmek gerekir.

1.2.1.6. Ailede Disiplin ve Otorite Sağlama Aracı Olarak Dayak Tartışması

Çocuk otorite ile ilk defa anne babası sayesinde karşılaşır. Anne babanın davranış karşısındaki tutumu, durdurucu ve cezalandırıcı hareketleri, çocuğun daha sonraki toplum otoritesine karşı duruşunu ve tavrını belirlemektedir.⁹⁵ Geçmişten günümüze eğitimde dayak konusu araştırılmış, aile içi şiddetin boyutu, sebepleri, çocuk üzerindeki etkileri incelenmiştir. Hacettepe Üniversitesi, Çocuk Sağlığı ve Eğitim Bölümü 50 binden fazla çocuk üzerinde bir araştırma yapmış, aile içinde çocuklara yönelik şiddetin hangi

⁹²Aydın, “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, 11-12.

⁹³Gazâlî, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, 3/ 72-74.

⁹⁴Nahl 16/12.

⁹⁵Erol Güngör, *Ahlak Sosyolojisi ve Sosyal Ahlak*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005), 50.

boyutlara ulaştığı ile ilgili önemli bulgular elde etmiştir. İncelemeler sonucunda çocuklarımızın % 63'ünün fiziksel şiddete maruz kaldığı görülmüştür.⁹⁶

Çocuklara fiziksel şiddet uygulanmasının temel sebeplerinin başında şiddet uygulayan anne-babaların da, çocukluklarında büyüklerinden dayak yemiş olmaları gerçeği gelmektedir. Ancak, Almanya'da yapılan yeni ampirik araştırmalar, bu gerçeğin sadece anne babanın küçüklüğünde dayak yemiş olmasına bağlamamaktadır. Çünkü şiddete maruz kalmış anne-babalardan sadece üçte birlik bir kesimin, aileden gelen bu tavrı alışkanlık haline dönüştürdüğü veya bu kötü örneği çocuklarında tatbik ettiği ortaya çıkmıştır.⁹⁷

Fiziksel şiddete maruz kalan çocukların bedenleri zarar gördüğü gibi, çeşitli yaralanmalar da meydana gelmektedir. Fiziksel olarak dövülen çocukların, yetişkinlerle temas kurmaktan kaçındığı, bir yetişkinin kendilerine dokunmasından ve yaklaşmasından ürktükleri gözlenmektedir. Fiziksel şiddete sürekli olarak maruz kalan çocuklar, anne-babalarından korkarlar, kritik anlarda dayak yememek için kolaylıkla yalan söyleyebilirler, korku verici durumlarda genellikle tepkisiz kalabilirler, aşırı saldırgan veya aşırı içe dönük ve çekingen olabilirler.⁹⁸

Geçmişten günümüze dayak mevzuunda eğitimciler, filozoflar farklı görüşler beyan etmişlerdir. Batı geleneğinde dayakla ilgili mevzular tartışılmış ve hala da tartışılmaktadır. Ceza anlayışını benimseyen bilim insanları olduğu gibi cezaya karşı olan bilim adamları da bulunmaktadır. Batılı düşünürler arasında Martin Luther, Van Noyala, Saint Benoit cezaya taraftar olanlar arasında sayılırken; Francke, Kant, Herbart, Spencer cezaya belirli şartlarda izin vermektedirler. Erasmus, Fenelon, Locke, Rousseau, Pestalozzi, Montessori gibi filozof ve eğitimciler de cezaya karşıdırlar.⁹⁹ Günümüzde cezaya taraftar olan batılı psikologların olduğu da görülmektedir. ABD'de "Aileye Odaklanma Derneğinin" başkanlığını yürüten psikolog Dr. James Dobson "Ağaç Yaşken Eğilir" adlı kitabında anne babalara, eğitmenlere hafif bir dayağı (kontrollü) tavsiye

⁹⁶Ş. Bilir ve Diğerleri, "Ankara İl Merkezinde 3-12 Yaşlar Arasındaki Çocuğun Dayak Cezası Alma Sıklığı ve Bununla İlişkili Duygusal Problemlerin Saptanması," (*Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Eğitim Dergisi*, 1988), 3/3-16.

⁹⁷<http://www.server.st.makwk.bayern.de/Jugend/bericht/index.htm> (Bayern); Ali Seyyar, "Aile İçinde Çocuklara Yönelik Sosyal Politikalar", *Kamu İş Dergisi*, (2000), 4.

⁹⁸Pınar Bayhan, "Dövülen Çocuklar", *Sosyal Hizmetler Dergisi*, Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Yay., 1/8, (Ekim 1998): 24.

⁹⁹Mehmet Emin Ay, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza*, (İzmir: Gül Yurdu Yayınları, 2012), 42- 63.

etmektedir. Çocuğun ıslah edilmesiyle ruhunun cehennemden korunacağını düşünen Dobson’a göre “*sopa ve azarlama çocuğa bilgelik verir. Ancak kendi haline bırakılan bir çocuk annesine utanç getirir.*”¹⁰⁰

İslam eğitim anlayışında ise dayağı bir disiplin aracı olarak gören ve cevaz verenler olduğu gibi tamamıyla karşı çıkan düşünür ve eğitimciler de vardır. Yalnız tartışma mevzunun ana kaynağı “*çocuklar 7 yaşına girince namazı emredin, on yaşına girince de kılmazsa dövün*”¹⁰¹ nebevî beyanıdır. İslam âlimleri ve eğitimcileri bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Örneğin İbn Sahnûn, Kabisî, İbn Miskeveyh, Gazalî, İbn Kayyum el- Cezvî, İbn Sina gibi dayağa cevaz veren bir grup İslam âlimi ve filozof, onu eğitimde en son çare görmüşlerdir. Maverdî, İbn Haldun, Taşköprüzade, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi âlimlerde eğitimde dayağı mahzurlu görmüşlerdir. İmam Şafi’yi, Zeynüddin el- Irakî gibi bazı âlimler de orta yolu bulmaya çalışmışlar, neticede dayağa cevaz vermekle birlikte terk edilirse daha güzel olur demişlerdir.¹⁰²

“*Buluğa erinceye kadar çocuktan kalem kaldırılmıştır*” hadisiyle, dövmeye cevaz veren “*on yaşına basınca da kılmadığı takdirde dövün*” hadisinin neshedildiğini savunanlar, çocuğun buluğa kadar kesinlikle dövülmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak çoğunluk bunun çok zor bir durum olduğunu göz önüne alarak eğitim (edeplendirme) ve sakındırma maksadıyla dayağa cevaz vermişlerdir. Dayağa cevaz verenler bunun hangi yaşlarda, hangi şartlarda, nasıl ve ne kadar olduğunu da belirlemişlerdir. Burada on yaş sınırı belirlenmiştir. Buna göre on yaş sınırını aşan ama daha genç kabul edilmeyen çocuklarda dayak caiz görülürken, tersine daha on yaşına girmemiş çocuklarla, yaşları ilerlemiş ve gençlik çağına varmış öğrencilerin dövülmesi caiz görülmemiştir.¹⁰³ Bundan ayrı çocuğun unutarak, iradesiz, zorlanarak (cebren) ve kasıtsız yaptığı davranışlar sebebiyle de dövülmesi yasaklanmıştır.¹⁰⁴ Şu halde bütün bunlar dikkate alındığında

¹⁰⁰James Dobson, *Ağaç Yaşken Eğilir*, (İstanbul: Beyaz Balina Yayınları, 2004), 318.

¹⁰¹Ebu Davud, “Salat”, 26.

¹⁰²Ay, Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza, 98-110.

¹⁰³Ahmed Çelebi, *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, (İstanbul: Damla Yayınları, 1983), 276.

¹⁰⁴Mehmet Emin Ay, “İslam Hukuku Kaynaklarına Göre, Pedagojik Açıdan Çocuk Eğitiminde Dayak Cezasına Getirilen Sınırlamalar”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3, (1991): 228.

aslında fiziksel cezayı onaylayan âlimlerin dayağı ortadan kaldıracak kadar sınırlamalar getirdiği de yine dikkatlerden kaçırılmamalıdır.¹⁰⁵

Peki, on yaşına girmiş bir çocuk eğer te'dîb için dövülebilirse çocuğun neresine vurulabilir? Hemen belirtmek gerekir ki çocuğun yüzüne (kafasına) vurulması hadislerde yasaklanmıştır.¹⁰⁶ Ayrıca bir kutsi hadiste de “*Kullarıma işkence yapmayın*”¹⁰⁷ buyrulmuştur. Dolayısıyla dayakta herhangi bir yaralama, sakatlama maksadı olmamalıdır.

İbn-i Sina çocuğa atılması gereken ilk dayağın şiddetli olması gerektiğini savunur. Böylece çocuğun bir daha suça yönelmeyeceği düşüncesindedir. Bunu İbn Sina söylese de bu düşünce sünnetteki terbiye metoduna aykırıdır. Çünkü dayak yiyen çocuk yaptığından yanlış olduğunu anlayarak yaptığı işten vazgeçmez. Korku politikası onu o an o işi yapmaktan alıkoyar. Yoksa bulduğu ilk fırsatta o işi yapmaya meyledecektir.¹⁰⁸

İslam bilginleri içinde dayak meselesine en çok karşı çıkan İbn Haldun’dur. Onun fikirleri, modern görüşlere son derece yakındır. O, her türlü baskı ve dayatmaların bütün bir milleti bozacağını söyler. Bu gibi eylemlerin özellikle de küçük yaştaki çocuklara daha çok zarar vereceğini, fitratlarını bozacağını, birçok olumsuz davranışa sebebiyet vereceğini ve birçok olumlu huy ve davranışı da ortadan kaldıracağını yol açacağını savunur.¹⁰⁹ O, 6 asır önce fiziksel şiddetin olumsuz yönlerini, öğrenciler üzerindeki olumsuz etkilerini dile getirmiş; şiddetin öğrencileri tembelliğe ve korkaklığa sürüklediğini belirlemiştir. Anne baba ve eğitimcilerin şiddete başvurmamalarının yanlış ve gereksiz olduğunu savunmuştur. Günümüzde de fiziksel cezalar olumsuz davranışların önüne geçme noktasında geçerli bir yöntem olarak kabul edilmemektedir.¹¹⁰

Ceza kavramı ve ceza, cezalandırmak manalarına gelen ikab kavramı birlikte değerlendirildiğinde Kur’an-ı Kerim’de bu kavramlar 72 ayette geçmektedir. Ceza kavramları 72 ayette geçerken cezanın karşıtı mükâfât kavramının 160 yerde geçtiği

¹⁰⁵Yusuf Bahri Gündoğdu, “Klasik İslam Eğitim Anlayışında İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına Yaklaşım”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9, (Ekim 2017): 466.

¹⁰⁶Ebu Davud, “Cihad”, 58.

¹⁰⁷Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 172-173.

¹⁰⁸İbn-i Sina, *Kitabu’s-Siyase*, thk. Ali Muhammed İsbir, Bidâ-yât, (Suriye: 2007), 252.

¹⁰⁹İbn Haldun, *el-Mukaddime*, Daru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, (Beyrut: ts.), 540.

¹¹⁰Gerald Haigh, *Managing Classroom Problems in the Primary School*. Paul Chapman Pub, London 1990; aktaran Gündoğdu, “Klasik İslam Eğitim Anlayışında İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına Yaklaşım”, 466.

görülmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ı Kerim'in mükâfatlandırmayı cezanın iki katından daha fazla önemseydiği ve tekrar ettiği ortadayken darb ve ikab kavramlarının yeniden alınmasının zarureti de ortaya koymaktadır. Kur'an'da mükâfâtın cezadan iki kattan fazla yer alması bize eğitimde mükâfâtın daha ön planda olması gerektiğini göstermektedir.

H. Muhammed (s.a.v.) kendisine “*kaç sefer affedeyim*” diye soran bir sahabeye “*günde yetmiş sefer*” demiştir. Böylece yetmiş sayısını belagatteki biçimiyle kesretten kinaye olarak kullanmış ve eğitimde sınırsız bir af ve müsamahayı benimsediğini işaret etmiştir.¹¹¹ Yanında yetişmiş olan H. Enes'e bir kere bile vurmamış, yine bir kere dahi bunu niye şöyle yaptın, ya da yapmadın dememiştir. Bütün bunlar H. Muhammed (sav)'in eğitimde nasıl bir terbiye metodu izlediğini göstermektedir.

Eğitim tarihi araştırmalarındaki veriler; incelenen dönem hangi dönem ise o dönemin bilgilerini, kültürünü, anlayış ve yaklaşımlarını ele alır. Farklı dönemlerin eğitim anlayışları değerlendirilirken, bunun o zamana ait eğitim anlayışı olduğu unutulmamalıdır.¹¹² Günümüz araştırmaları eğitimde disiplini ikiye ayırmaktadır. Güç kaynaklı disiplin ve sevgi kaynaklı disiplin. Güç kaynaklı disiplin; karşılaşılan olumsuz bir davranışa tehdit etme, azarlama, bağırma, hapsetme, ihtiyaçlarından mahrum bırakma, dayak vb. fiziki cezaya çarptırma şeklinde karşılık verilmesidir. Sevgi kaynaklı disiplin ise olumsuz bir davranışta bulunan kişinin suçunun sonucunda onu ikna ederek vazgeçirmeye çalışma, hayal kırıklığı gösterme, ona aldırılmaz gibi davranma, sevgi, saygı anlayışında, belirli koşullar çerçevesinde disiplinin verilmesidir.¹¹³ Clark, sevgiye dayalı disiplinin belirli bir özgürlük çizgisinde gerçekleşmesi gerektiğini ifade eder. Çocuğun bilinç ve kişilik gelişimi için belirli sınırlılıkta disiplin de özgürlük de gereklidir. Tamamen özgür bırakılan bir çocuk topluma karşı bir sorumluluk duygusu geliştiremez. Tamamen baskı ile yetişen bir çocuk ise yaratıcılık özelliğini kaybeder.¹¹⁴ Kılavuz, yapmış olduğu hatanın sonucunda dayak ile cezalandırılan çocuk ve ergenlerin işledikleri suçun cezasını yediği dayakla ödediğini düşünüp, anne babalarına kızgınlık duymalarına,

¹¹¹Ebu Davud, “Edeb”, 124.

¹¹²Vincent Carpentier, “Sources and Interpretations: Quantitative Sources for the History of Education”, *History of Education*, 37/5, (2008): 706.

¹¹³M. Akif Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin oluşumuna Etkileri”, 41.

¹¹⁴W.H. Clark, “Çocukluk Dönemi Dini”, çev. Neda Armaner, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXIV, (Ankara, 1981), 181.

onlardan uzaklaşmalarına ve bazen de isyan etmelerine sebep olarak onları örnek almalarını engellediğini söyler.¹¹⁵ Netice de bu gibi durumlarda çocuklar anne babalarının bu olumsuz davranışlarını örnek alabilir, ceza ve dayığı disiplin ve tahakküm aracı gördükleri için başkalarını dövmeye yeltenebilirler. Bu sebepten anne babalar, şiddete başvurmayı bir kenara bırakıp sorunlu davranışların anlık çözümünden ziyade, çocuğu anlamaya çalışabilir, kalıcı çözümü için uğraşabilir, sorunun kökenine inerek neden kaynaklandığını bulabilir ve çeşitli çözüm önerilerini deneyebilirler.

Aileler güç kaynaklı disiplin ve otoriteyi bir kenara bırakıp çocuğun yaptığı yanlış davranışlara göre görmezden gelme, ikaz etme, köşeye çekip uyarma, azarlama, düşünme köşesine (mola) gönderme vb. yöntemlerini denemeli, tenkit, uyarı, sevgi ve ilgiyi azaltmak şeklindeki ceza türlerine müracaat etmelidir. Bu tepkiler doğru uygulandığında çocuk üzerinde olumlu tepki bırakacaktır. Dayak, aşağılama, kötü söz söyleme gibi tepkilerin çocuk üzerinde olumlu etkisi az, olumsuz etkileriye oldukça fazladır. Azarlama ve kötü sözün etkisinin dayağın etkisinden daha olumsuz olduğunu yapılan araştırmalar ortaya koymuştur.¹¹⁶

Şunu net olarak ifade edilebiliriz ki ayet ve hadislerle bakıldığında ve bununla birlikte uzmanların görüşleri incelendiğinde, dayağın olumsuz davranışı değiştirmekte kalıcı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Anne ve babaların bir görevi de olumlu davranışın çocukta yer edebilmesini sağlamaktır. Olumlu davranış daha çok olumlu telkin ve ölçülü mükâfatlar ile elde edilir. Çocuğun olumsuz davranışlarında ise aileler yukarıda saydığımız tenkit, uyarı, görmezden gelme, azarlama vs. ceza türlerden çocuğunun tabiatına uygun olanını seçmeli ve çocuğun durumuna göre uygulamalıdır. Ancak asıl eğitimin çocuğa değer vererek ve ona sevgiyle yaklaşarak eğitmek olduğu unutulmamalıdır.

1.2.1.7. Anne Babalar Çocuğun Arkadaş Seçimine Dikkat Etmeli

Ailelerin dikkat etmesi gereken önemli hususlardan biri de arkadaş seçimi meselesidir. Anne baba çocuğunu ne kadar güzel ahlakla donatırsa donatsın kötü arkadaş kendisine sirayet edecektir. Bu konu geçmişten günümüze üstünde durulan önemli bir konudur.

¹¹⁵M. Akif Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, 50.

¹¹⁶Mehmet Emin, Ay, Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza, 129

Birçok atasözüne de konu olmuştur. Hz Muhammed (sav), de “*Kişi dostunun dini üzeredir. O halde her biriniz dost edindiği kişiye dikkat etsin*”¹¹⁷ ifadesiyle dostunun kişiyi yoldan çıkarabileceğini, hatta dininden edebileceğini belirtmiştir. Bir başka hadisinde de kötü arkadaşla iyi arkadaş betimlemiştir. İyi arkadaş ile kötü arkadaş ağaca benzetmiştir: “*İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali misk satıcısı ile demirci körüğüne benzer. Misk satıcısından misk satın almadan bile mutlaka kokusu sana ulaşır. Demirci körüğü ya evini, ya elbiseni yakar hiç biri olmasa bile onun pis kokusu sana mutlaka ulaşır*”.¹¹⁸ Bir başka hadisinde de “*Sadece mü’minle arkadaşlık et (öyle ki) senin yemeğinden sadece muttaki olan yesin.*”¹¹⁹ buyurarak bu konuya dikkat çeker.

Arkadaş seçimi her yaş dönemi için önemlidir ve dikkat gerektirir. Arkadaş seçimi “ilk çocukluk” döneminde önemli olmakla birlikte özellikle “ikinci çocukluk” ve “gençlik” dönemlerinde çok daha büyük önem taşımaktadır.¹²⁰ Bu noktada anne ve babanın görevi çocuğun ilişki kurduğu, düşüp kalktığı arkadaş gurubuna dikkat edip, onun iyi kişilerden oluşan bir arkadaş çevresi edinmesine yardımcı olmaktır.

İmam Gazali, çocukları kötü arkadaşlarından korumayı terbiyenin temel prensibi kabul eder.¹²¹ Zira çocuğa istenildiği kadar güzel muamele edilsin, en iyi öğretmenler tutulsun, iyi yetiştirilsin ancak kötü arkadaş varsa onun dedikleri anne babanın ve öğretmenin dediğinden daha hale gelir. Anne babalar bu konuda çok dikkatli olmalıdır. Çocuğun farklı davranışları, bir şey saklama çabaları, anne baba diyaloglarında yaşanan bazı sıkıntılar, arkadaş çevresinin etkisinden kaynaklanabilir.

Çocuk arkadaşlarından güzel davranışlar öğrenebileceği gibi alkol, sigara, uyuşturucu, çetecilik, hırsızlık, kavga vb. pek çok olumsuz davranışı da edinebilir. Kötü arkadaşın teşviki ve ısrarı, çocuğun merakı, kötü alışkanlıkların başlangıcına zemin oluşturur. Bu yüzden anne babalar açıkça karışmasalar bile okulda ve mahallede kimlerle arkadaş olduklarını takip etmeli, iyi, dürüst bir arkadaş seçiminde onlara dostça yardım ve rehberlik etmelidir.¹²²

¹¹⁷Tirmizi, “Zühhd”, 45.

¹¹⁸Müslim “Birr”, 164; Ebu Davud, “Edeb”, 18.

¹¹⁹Ebu Davud, “Edeb”, 18.

¹²⁰Türer, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Çocuk Hakkındaki Düşünceleri”, 313.

¹²¹Gazâlî, *İhya*, 3/ 73.

¹²²Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 63.

1.2.1.8. Aileler Öğretmen Seçimine Dikkat Etmeli

Anne babalar çocuklarının eğitimiyle ilgilenirken, çocuklarına öğretmen seçiminde de dikkat etmelidir. Öğretmenlerin sadece bilgili, alanında uzman kişiler olması çocuğun eğitimi açısından yeterli değildir. Çocuk öğretmenini model alacağı için öğretmenin ahlaken de çocuğa örnek olabilecek bir kişi olması önemlidir.

Kişi, salihlerin meclisinde erdem ve değer kazanır. Bu durum sadece öğretmenle yetinip, çocuğuyla ilgilenmeyen aileler için geçerli değildir. Herkes için geçerlidir. Dolayısıyla bütün sorumluluk öğretmene yüklenmemelidir. Örneğin köpekle oynadığı için namazı terk eden oğlunu, kendisi uyarmayan ve eğitmeyen aksine öğretmene şikâyet mektubu gönderen Şureyh ile yine çocuğunun öğretmene mektup gönderen Utbe İbn Ebu Süfyan, meşhur “Eti senin kemiği benim” darb- meselinin doğmasına neden olmuşlardır. Çünkü Utbe yazdığı mektupta, bütün sorumluluğu öğretmene yüklemiştir. Kendisi çocuğunun terbiye ve eğitiminden kaçmıştır.¹²³ Hâlbuki öğretmenin verdiği eğitimle ailedeki eğitim birlik olduğu zaman çocuğun eğitiminde kalıcı izler oluşur. Öğretmen ahlaki ilkeleri anlattığı zaman ailede de bu konu uygulanır olmalıdır ki anlatılanlar çocukta şahsiyet oluşturabilsin. Aksi halde çocuk işine geldiği gibi davranmayı öğrenecektir.

1.2.1.9. Ailenin Çocuğu Sağlıklı Bir Çevrede Yetiştirmesi

“Ev alma, komşu al” diyen atalar, evden ziyade komşunun niteliğinin önemli olduğuna vurgulamışlardır. Zira komşunun eroinman, alkolik, küfürbaz, kavgacı vs. olması sadece onun evini değil, kişinin evini de bağlayacaktır. Çocuğunu dışarı oynamaya bıraktığında çocuk olumsuz durumlarla karşılaşabilecek, kötü komşu çocuğu, çocuğu kötülüğe davet edebilecektir.

Dr. Adasal’ın “Ankara Çocuk Islah Evi’nde yaptığı bir incelemeye göre, 1947-1951 yılları arasında çocuk ıslah evinde bulunan 480 çocuğun neredeyse hepsi, yaşadıkları bölgede adet haline gelen kötü geleneğin tesirinde kalarak suça bulaşmışlardır.¹²⁴

Hz Muhammed (sav)’in “*Ben ateşleri birbirini görecek kadar müşriklerin arasında ikamet eden bir Müslüman’ dan beriyim*”¹²⁵ buyurması Salihlerden oluşan bir bölgenin

¹²³Canan, Peygamberin Sünnetinde Terbiye, 410.

¹²⁴Rasim Adasal, “Çocuğun Ruh Sağlığı ve Terbiye Esasları”, (İstanbul: Kader Basımevi, 1995), 65-66.

¹²⁵Ebu Davud, “Cihad”, 104; Nesai, “Kasame”, 25.

ve dolayısıyla komşunun önemine işaret eder. Salih olmayan insanlarla beraber olmak kişiyi dininden etmese bile dini yaşantısından uzaklaştırır.

Sözü, hali, tavrı, yaşantısıyla insan insana sirayet eder. Zira haller bulaşıcıdır. Kişi sağlam bir müslüman olsa da nefis taşımaktadır. Kötü-fena bir muhitte bulunan salih bir insana nefsi bir müddet sonra kötülüğü emredebilir.

Ezan sesinin duyulduğu, namaza gidenlerin bulunduğu, okunan ezana saygı duyulan bir çevrede yetişen çocuklar hiç şüphesiz ki bu ortamdan etkilenirler. Dini duygu, düşünce, ve davranışları bu minvalde değişim gösterir. Çocuk ibadetlerin ve dini hayatın yaşandığı bir çevrede yetişmelidir. Ezanın duyulmadığı, aile ve çevrede dini söylem ve ibadatlere yer verilmeyen bir ortamda yetişen çocuğun dini söylemlere duyarlılığı gecikmeli ve sağlıklı olacaktır.¹²⁶

1.2.1.10. Anne Babanın Çocuğuna Çok Dua Etmesi

Dua İslam eğitiminin en önemli ilkelerinden biridir. Duaya eğitimde yer verilmesi, insanı eğitenlerin acizliğinin bir göstergesi kabul edilir.¹²⁷ Allah “(Ey Resulüm!) De ki: Eğer duanız olmasa, Rabbim size ne diye ehemmiyet versin?”¹²⁸ ayetiyle kula dua ile değer verdiğini belirtir. Dua her işin sonundaki anahtardır. Ancak kavli dua tek başına yeterli değildir. Alınması gereken her tedbir yani fiili dua alındıktan sonra en güçlü silah duadır. Bu yüzden anne babaların evlatlarını yetiştirmeleri hususunda çok dua etmeleri gerekmektedir. Beşeri eğitim bir sihirli değnek değildir. Her şeyi ve her istediğini gerçekleştirmekten uzaktır. Dolayısıyla ilahi yardım duayla istenmelidir. İslami şahsiyete sahip olan anne-babalar duanın lüzumunun şuurunda olmalıdırlar.¹²⁹ Hz Muhammed (sav) geri çevrilmeyen üç dua arasında anne babanın duasını da sayar.¹³⁰ Bu yüzden çocuk anne babasının duasını almalı, anne baba da çocuğuna hayır dua etmelidir.

1.2.1.10.1. Çocuk Dünyaya Gelmeden Önce Yapılacak Dua

Kişiyi en güzel örnek Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde geçen Peygamber dualarıdır. Çocuğa duaya, o daha dünyaya gelmeden önce başlanır. İlerlemiş yaşına rağmen bir türlü

¹²⁶Öcal, Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitiminde Metodlar, 76-77.

¹²⁷Bayraktar Bayraklı, “Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu”, İslam'da Aile ve Çocuk Eğitimi Sempozyumu, Tartışmalı İlmi Toplantılar Serisi Bildiriler Kitabı, ed. İbrahim Canan, ts., 174.

¹²⁸Furkan, 25/ 77.

¹²⁹Bayraktar Bayraklı, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, 162.

¹³⁰Tirmizi, “Birr”, 7.

çocuk sahibi olamayan Hz. Zekeriya (as) Allah'tan bir çocuk niyazında bulunmuş; Allah da O'na sadık bir kul olan Yahya'yı vermiştir.

Hz. Adem'in hanımı Havva hamile kalınca, şöyle dua etmişlerdir: ...Eğer bize bedenen ve manen sağlıklı bir çocuk verirsen, yemin ederiz ki, sana şükredenlerden olacağız”¹³¹

Yine Allah'ın haber verdiğiğine göre İmran'ın karısı, Meryem'in annesi Hanne ise şöyle dua etmişti: “Rabb'im! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz Sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.”¹³²Şu halde çocuk daha dünyaya gelmeden önce salihlerden olacak bir evlat istemek peygamberlerin ve salihlerin âdetidir.

1.2.1.10.2. Çocuk Dünyaya Geldikten Sonra Yapılacak Dua

Hz. Meryem dünyaya gelince İmran'ın karısı Hanne şöyle dua etmiştir: “...Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum.”¹³³

Peygamberlerin nesilleri içinde dua ettiği görülür. Nitekim Hz. İbrahim (as), vet İsmail (as) Allah' a şöyle yalvarmışlardır: “Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira, tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.”¹³⁴ Bu duanın kabulüne işaret ise ikisinin neslinden nesiller sonra dünyaya gelen Hz Muhammed (sav)'dir. O “Ben dedem İbrahim'in duasıyım.”¹³⁵Hadisiyle kendisinin Hz. İbrahim'in kabul olunmuş duası olduğunu belirtmiştir.

Kur' an, aynı zamanda gelecek neslin ıslahı için dua etmeyi, bir başka deyişle, dua aracılığıyla neslin ıslahını istemeyi müminlere öğretmeyi amaçlamıştır. ...*Nihayet insan gücü çağına erip kırk yaşına varınca: "Ya Rabb'i, dedi, beni, bana ve anama, babama verdiğin nimete şükretmeye razı olacağın yararlı işler yapmaya sevk et. Benim için de,*

¹³¹Araf, 7/189.

¹³²Al-i İmran, 3/35.

¹³³Al-i İmran, 3/36.

¹³⁴Bakara, 2/128-129.

¹³⁵Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 4/ 127-128.

zürriyetim için de salah devam ettir. (Benden gelecek olanları da iyi insanlar yap)’’¹³⁶
Burada kendi soyundan gelecekler için dua eden kişi, Allah'tan neslinin ıslahını, soyundan gelenlerin Salihlerden, sorumluluğunu bilen iyilerden (ebrârdan) olmasını dilemektedir. İslahın onların benliğine nüfuz etmesini ve sürekli orada bir alışkanlık ve kişilik özelliği olarak sabit kalmasını, yerleşmesini¹³⁷ve nesilden nesile devamını istemektedir.

Yine İbrahim (as)’ın kendisi ve soyundan gelecekleri namazını dosdoğru kılanlardan eylemesi için dua etmesi,¹³⁸ahlaki unsurların yanı sıra ibadet konusunda da duaya sarılmak gerektiğini öğretmektedir.

Bir başka ayette ise Allah müminlerin kendisine nasıl dua etmesi gerektiğini şöyle öğretir: “Ey Rabbimiz! Bize hanımlarımızdan ve nesillerimizden gözlerimizin nuru olacak iyi kimseler yetiştir ve bizi korunan kimselere önder yap.”¹³⁹

Dua ederken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de anne babaların dualarında samimi, içten ve ısrarcı olmalarıdır. Pes etmeden, ısrarla gözyaşları içerisinde samimiyetle yapılan dualar muhakkak bir gün karşılığını bulacaktır. Ayrıca anne babalar beddua etmemeye gayret göstermelidir. O anki kızgınlık ve öfkeyle ağızlarından çıkan bir beddua daha sonra onları büyük pişmanlıklara sevk edebilir. Abdullah İbn Mübarek’e gelen bir kişi, beddua ettiği çocuğunun şikâyetlerini anlatır. İbn Mübarek ona çocuğunu yapmış olduğu beddua ile bozmuş olduğunu ifade eder.¹⁴⁰ Bu yüzden anne babalar hayır söylemeye, hayır dinlemeye, hayırla muamele etmeye azami gayret göstermelidirler.

1.2.2. Çocukların Anne ve Babalarına Karşı Davranış Kuralları

Anne babaya iyi davranmak Allah’ın bir emridir. Nitekim ayette “Biz insana anne ve babasına karşı iyilikle davranmayı tavsiye ettik. Annesi onu, zorluk üstüne zorlukla karnında taşımıştır. Onun (sütten) ayrılması da iki yıl içindedir. Hem bana, hem de anne ve babana şükret, dönüş yalnız banadır.”¹⁴¹ buyrulur.

¹³⁶Ahkaf, 46/15.

¹³⁷Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1960), 4/ 43-47.

¹³⁸İbrahim, 14/40.

¹³⁹Furkan, 74.

¹⁴⁰Aliyyu'l-Kari, *Şerhu Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm*, (Kahire: Mektebetu Sekafeti'd-Diniyye, ts), 1/419.

¹⁴¹Lokman 31/14.

İnsan yaratılanlar içinde en mükemmel yaratılmış bir varlık, içinde sırlar barındıran muazzam bir eserdir. Bu eserin inşasına vesile ise anne babalardır. Anne babalar çocuklarını türlü meşakkatlerle bakıma muhtaç bir halden, kendi bakımını yapan bireyler haline getirmektedir. Ayette evladın anne babaya iyi davranması gerektiği tavsiye edilirken sebep olarak annenin onu karnında taşımasının, emzirme döneminin sıkıntıları dile getirilir. Bu ayet evladı anne babaya iyi davranmaya teşvik etmektedir. Yine Lokman suresinde, Lokman (as) oğluna, anne babaya iyi davranılması hususunda nasihat eder.¹⁴² Akıllı insan nasihati emir kabul edendir. Önce tavsiye niteliğinde anlatılan anne babaya iyilik, İsrâ suresi 24. ayette ise emir niteliğine dönüşmektedir. Üstelik bu ayette öf demek dahi yasaklanmakta, anne babaya daima güzel söz söylenmesi gerektiği bildirilmektedir. Çünkü anne baba küçükken evladın türlü meşakkatlerine katlanmıştır. “*Ana babaya iyilik edin. İkisinden birisi yahut ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara ‘öf’ deme, onları azarlama. Onlara güzel söz söyle. Onlara acıyarak tevazu kanadını indir ve ‘Ey Rabbim! Bunlar beni küçükken nasıl terbiye ettilerse, sen de kendilerini esirge!’ de.*”¹⁴³

Anne babanın evlatları üzerinde çok hakkı vardır. Lakin anne hakkı, baba hakkının üç mislidir. Onu karnında taşıyan, iki yıl emziren, türlü sıkıntılara katlanan annedir. Bu yüzden Hz Muhammed (sav) önce üç kez anneye sonra babaya iyi davranılmasını tavsiye eder.¹⁴⁴

Anne-baba ve evlat ilişkilerinde anne ile babanın yeri mukayese edildiğinde annenin hakkının öncelikli olduğu görülür. Cennete giden yol her hal ve şartta annenin rızasından geçer¹⁴⁵; anne, cennet kapılarının ortası kabul edilir.¹⁴⁶

Hadiste anneden sonra babaya itaat gelmektedir. Ebu Hureyre çocuğun babasını ismen çağıramayacağını, ondan önce oturamayacağını, onun önünde yürüyemeyeceğini söyler.¹⁴⁷ Hz. Ömer oğlundan hanımını boşamasını ister. Oğlu Abdullah kabul etmeyince Hz. Ömer, durumu Hz Muhammed (sav)’e arz eder. Hz Muhammed (sav), Abdullah’a “boşa” emrini verir.¹⁴⁸ Ancak burada şu unutmamalıdır ki anne baba Allah’ın emirlerinin

¹⁴²Lokmân, 31/16-19.

¹⁴³İsrâ, 17/23-24.

¹⁴⁴Buhârî, “Edeb” 2; Müslim, “Birr” 1

¹⁴⁵Nesai, “Cihad”, 6.

¹⁴⁶Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 397-400.

¹⁴⁷Buhârî. “Edebu’l-Müfred”, 30, 45.

¹⁴⁸Ebu Davud, “Edeb”, 121.

aksi bir iş isterse, evlat anne babanın gönlünü kırmadan Allah'ın emirlerini yerine getirmekle mükelleftir.

Cihad; en faziletli, en büyük amellerden birisidir. Cihad, insanın ulaşabileceği en yüksek makam olan şehitliğe ulaştırır. Üstelik gerektiği durumlarda müslümanlara farzdır. Ama Hz. Muhammed (sav) cihada katılmak isteyen bir sahabeye anne babasının sağ olup olmadığını sormuş. Sağ olduğunu öğrenince de *“Böyle iken sen Allah'tan ecir mi istiyorsun? Öyle ise Annenin ve babanın yanına dön ve onlara güzel sohbet et!”*¹⁴⁹ demiştir.

Annesi babası hayatta olup onlarla ilgilenmeyen, onların ihtiyaçlarını gidermeyen, onların gönüllerini hoş tutmayıp, güzel söz söylemeyen evlatların cennete girmeleri pek kolay olmayacaktır. Hz. Muhammed (sav)'in bu konuda çok ciddi ikazları bulunmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v) anne babası hayatta iken ihtiyarlıklarına yetişip de onlarla ilgilenmeyenlerin cennete giremeyeceğini, burnunun yerde sürüneceğini¹⁵⁰ belirtmiştir.

Hz. Muhammed (sav) yine cennete giremeyecek üç kişiden birisinin anne babasının hukukuna riayet etmeyen¹⁵¹ olduğunu bildirir. Çünkü şirkten sonra en büyük günahlardan birisi anne-babaya asi olmak ve onlara eziyet etmektir.¹⁵²

Anne baba hakkı ile ilgili ayet ve hadisleri okuduğumuzda cenneti kazanmak isteyen evlat onlara isyan etmek, eziyet etmek şöyle dursun, onlara öf bile demeyip, iyilikle muamele edecektir. Evladın bir diğer vazifesi de beş vakit namazlarından sonra anne babaya dua etmektir. Dua sırlar perdesini aralayan gizli bir anahtardır. Bu yüzden cenneti kazanmak isteyen bir evladın anne babasına çok dua etmesi gerekir ki nasıl dua edileceğini Allah şöyle bildirmektedir. *“Ey Rabbimiz! Amellerin hesap olunacağı gün, beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!”*¹⁵³ *“Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et”*.¹⁵⁴

¹⁴⁹Buhârî, “Cihâd”, 138, Edeb 3; Müslim, “Birr”, 6.

¹⁵⁰Buhari, “Edebü'l Müfred”, 21.

¹⁵¹Nesai, “Zekat”, 69.

¹⁵²Buhari, “Edep”, 6.

¹⁵³İbrahim, 14/41.

¹⁵⁴İsrâ, 17/24.

Evladın aynı zamanda anne babasının hayır duasını alması gerekir. Anne babaya hürmetin önemini zihinlerde tespit için Hz Muhammed (sav), önceki ümmetlerin başından geçen iki hadiseyi anlatır. Bunlardan biri, Cüreyc'in başından geçenlerdir. Cüreyc'i annesi çağırdığı zaman, Cüreyc "ibadetine ara vermemek" için annesinin çağrısına icabet etmemiştir. Bunun üzerine annesi beddua etmiş, neticede Cüreyc de bir kadının iftirasına kurban gitmiş, ibadet ettiği mekânı halk üzerine yıkmıştır.¹⁵⁵

Diğeri de bir yolculuğa çıkan üç arkadaşın kıssasıdır. Yağan yağmurun şiddetinden korunmak için bir mağaraya giren bu üç arkadaş, dağdan yuvarlanmakta olan bir kayanın mağaranın ağzını kapamasıyla içeride mahsur kalırlar. Çıkamayacaklarını anlayınca Allah rızası için yaptıkları faydalı işleri şefaatçi kılarak dua ederler. Bu üç kişiden biri anne babasına çokça hizmet eden ve çoluk çocuğuyla yemeğe oturmadan önce anne ve babasını doyuran, onların hizmetini gören bir kimsedir. Neticede bu üç arkadaşın dualarıyla mağaranın ağzındaki taş ilahî bir kuvvetle yuvarlanır ve kurtulurlar.¹⁵⁶

Anne babası hayatta olmayan kişilerin de anne babalarına karşı görevleri vardır. Örneğin sahabelerken birisi ölen anne babası için arkalarında yapabileceği bir iyilik olup olmadığını Hz Muhammed (sav)'e. Hz. Muhammed (sav) de ona *"Tabii ki vardır. Onlar için dua etmek, günahlarının bağışlanmasını Allah'tan dilemek. Hayatta iken verdikleri sözleri onların adına yerine getirmek. Onlardan yana olan akrabalık bağlarını gözetmeğe devam etmek. Onların dostlarına, arkadaşlarına iyilik etmek."*¹⁵⁷cevabını verir. Bir başka hadisinde ise Hz. Muhammed (s.a.v.) en faziletli-ideal iyiliği *"İnsanın babasının samimi dostuna iyiliği, ihsanı ve ziyaretini devam ettirmesidir."* şeklinde bildirir.¹⁵⁸

Bir evladın anne babaya itaat etmesi, gönlünü kırmaması, of bile dememesi, onlar hayattayken onları cennetin birer kapısı olarak görmesi, Allah'ın rızasını kazanmanın anne babanın rızasından geçtiğini bilmesi, onlara asi, isyankâr davranmaması, hizmetlerini görmesi, eziyetlerine sabretmesi, onların makbul dualarını almaya çalışması, onlara dua etmesi, anne babası öldükten sonra arkadaşlarına iyilik ve ikramda bulunması vazifeleri arasındadır.

¹⁵⁵Müslim, "Birr", 7.

¹⁵⁶Buhari, "Buyû" 98.

¹⁵⁷Ebu Davud, "Edeb", 129.

¹⁵⁸Müslim, "Birr", 12.

Burada zikredilen evladın itaati, sevgiyi, iyiliği yapabilmesi için öncelikle anne babanın çocuğunu sevgi, şefkat ve merhametle yetiştirmiş olması, ona adaletle muamele etmiş bulunması gerekmektedir. Ancak bu hususta anneler daha dikkatli olmalıdır. Çünkü çocuk yetiştirmede annenin tutumu daha özel bir önem taşır. Çocuğun annesiyle olan ilişkisinde annenin zihninde “annenin dediği olur” ilkesi yer etmişse bu, çocuğu sorgulamadan doğrudan itaat eden ve dolayısıyla baskılanan bir karaktere dönüştürür. Ama herhangi bir durum karşısında anne daha serinkanlı hareket edip bu durumu sebep-sonuç ilişkisi bağlamında çocuğa izah ettiğinde, çocukta kendiliğinden bir itaat duygusu oluşur. Bu ötekine göre daha güzeldir. Şu halde çocuğun herhangi bir kuralı içselleştirmesi isteniyorsa böyle bir etkileşim ortamı hazırlanmalıdır. Sindirici, azarlayıcı, baskılayıcı, öfkeli, otoriter, sebep ve sonuçların sabır ve güzellikle açıklanmadığı aile ortamlarında çocuklar kuralları içselleştiremezler. İçten içe bir öfke ve isyan duygularının esiri olurlar.¹⁵⁹

BÖLÜM 2. AİLEDE DİN EĞİTİMİ

2.1. Din Eğitimi Açısından Aile Sorumlulukları

2.1.1. Doğumdan Önceki Sorumluluklar

Aile; çocuğun eğitimi, şahsiyetinin gelişmesi ve sosyal hayata uyum sağlanması için vazgeçilmez bir kurumdur. Bununla birlikte aile sadece çocuğun doğumundan sonra önem kazanan bir kurum değildir. En başta aile meselesi evlenecek çiftlerin birbirlerini seçimi ile gündeme gelir. Evlilik demek, bir açıdan çocukların sosyalleştirildiği ve eğitildiği kurumun anne ve baba adayları tarafından kurulmasıdır. Evliliğe aday olan çiftlerden aslında kadın çocuğuna baba, erkek ise çocuğuna anne seçmektedir. Bu sebepten daha evlenmeden önce adayların birbirlerinde arayacakları vasıflar, çocukların eğitimi ile doğrudan ilgilidir.¹⁶⁰

Aile hayatının uyumlu ve huzurlu yürütmesi çiftlerin tutumuna bağlıdır. Evlenecek olan kadın ve erkeğin evlilik kararı vermeden önce alacağı kararlar sadece kendilerini bağlamaz. Dünyaya gelmesi muhtemel çocuklarını da, hatta nesillerini de etkiler. Bu bakımdan fiziki ve ruhi yönden sağlıklı ve şahsiyeti mükemmel bir çocuğun yetişmesinin ilk şartı; her yönden muhkem bir ailenin kuruluşuyla mümkündür.¹⁶¹ Gerek erkeğin gerekse kadının evleneceği kişiyi seçerken dinin tavsiyelerine göre bir tercih yapmaları hem dünya ve ahiret mutlulukları, hem de nesillerin maddi, manevi sıhhati açısından önemlidir.

İslam geleneğinde evlenme, kişinin hayatında fevkalade önem taşıyan bir durumdur. Buna karar verirken, gelecek planlaması yapılmalıdır. Bunun için öncelikle dünyaya gelmesi muhtemel çocuğun maddi-manevi sağlıklı gelişimi düşünülmelidir. İlk öğretmeni olan anne ve babasının ilişkilerinin en güzel surette istikrarının sağlanabileceği şartların ve ortamların oluşturulmaya çalışılması daha işin başında eşlerin birinci vazifelerinden olmalıdır. Dolayısıyla evlilik sadece cinsî-şehvî ve maddi isteklerin tatmini için düşünülmemelidir, bu esaslar üzerine inşa edilmemelidir.¹⁶²

¹⁶⁰Özbek, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, 51.

¹⁶¹Türer, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Çocuk Hakkındaki Düşünceleri”, 307.

¹⁶²Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 48-50.

Hız Muhammed (sav), evlenecek kadında birinci olarak dindarlık aranmasını tavsiye etmektedir. Bir hadis-i şerifinde, “*Kadın dört şeyi için nikâh edilir; malı, güzelliği, nesebi, dini. Siz dindar olanı tercih edin huzur bulursunuz*”¹⁶³ buyurmuşlardır. Zira mal ve güzellik geçici kavramlardır. Bugün malı olanın yarın olmayabilir. Bugün güzel olan yarın yaşlanacaktır. Geçici kavramlar üzerine evlilik inşa etmek evliliğin sürekliliği ilkesine aykırıdır.

Nisa Suresi 23. Ayette evlenilmesi yasak olan akrabalar açıklanır. Ayette geçen akrabalar dışında kalanlarla evlilik haram değildir. Sünnette Kur’an’daki bu yasağın kapsamı dışındaki akrabalarla evlilik ruhsatı verilse de tavsiye edilmemiştir. Bazı sakıncalarının olabileceği üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bir sakınca olmasa da İslam âlimlerince de hoş karşılanmamıştır. Hız Muhammed (sav) bir hadisinde yakın akraba ile evliliğin çocukta zayıflık oluşturacağını bildirir.¹⁶⁴ Hız. Ömer de nesli zayıflayanlar için yabancılarla evlenme tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁶⁵

Dolayısıyla Kur’an’da böyle bir yasak olmasa da evlenmesi dinen caiz olan akrabaların birbiriyle evlenmesi hem sünnette hem de sahabe uygulamasında nesli zayıflatacağı ve engelli doğumlara neden olacağı için hoş görülmemiştir.¹⁶⁶ Hız. Muhammed (sav)’in yabancıyla evliliği, akraba evliliğine tercih etmesinin sebepleri arasında en başta genetik (kalıtsal) hastalıkları önlemek isteği gösterilebilir.¹⁶⁷ Hız. Muhammed (sav)’in bu sakıncasını nazar-ı dikkate alan büyük muhaddis İbn Hacer de akraba evliliği sonucu doğan çocukların engelli (ahmak) olabileceğine dair yaşanmış deneyimler olduğunu söyler.¹⁶⁸

Erkeğin evleneceği kadında bir takım şartların bulunması gerektiği yukarıda geçmişti. Aynı şekilde evlenecek bir kadının da evleneceği erkek de bir takım özelliklerin bulunması gerekir. Kadının, erkeğin dindar, güzel ahlaklı ve cömert olmasına, akraba olmamasına dikkat etmesi gerekir.

¹⁶³Buhari, “Nikah”, 15.

¹⁶⁴Gazâlî, *İhya*, c. 2, s. 41.

¹⁶⁵Gazâlî, *İhya*, c. 2, s. 41.

¹⁶⁶Canan, Peygamberin Sünnetinde Terbiye, 55-56

¹⁶⁷Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 48-50.

¹⁶⁸Canan, Peygamberin Sünnetinde Terbiye, 55-56.

“*Meniniz için en hayırlı olanı araştırıp evlenin*”¹⁶⁹ buyuran Hz Muhammed (sav), hakikatte eğitim olgusunu doğumdan öncesine indirmektedir. Böylece Hz Muhammed (sav) İslam terbiyesinin oturduğu temellerin en önemlilerinden birinin maddi-manevi veraset olduğuna dikkati çekmiştir.

Şu halde doğum öncesi dönemini bu yönleriyle ele almak, bir başka ifadeyle çocuk eğitimini evlenmeye karar vermekle eş zamanlı olarak başlatmak, Kur’an’ın dikkatlere sunduğu ve üzerinde tefekkür edilmesini istediği bir metodudur.¹⁷⁰

2.1.2. Hamilelik Sırasındaki Sorumluluklar

Bir kadın için hamilelik anne olmaya giden yolda çok hassas, çok özel bir zaman dilimidir. Zira hamilelik, kadının kendini, bir başka ifadeyle varlığındaki potansiyeli bir gelişim basamağından daha yüksek bir gelişim basamağına çıkarışının adıdır.¹⁷¹

Henüz çocuk dünyaya gelmeden önce ailenin çocuk üzerindeki etkilerinin anne karnında iken başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla annenin bu hassas dönemi en güzel, en verimli anlar olarak geçirmesi özellikle çocuğun ruhi ve fiziki gelişimi açısından önemlidir. Örneğin aile fertlerinin çocuğun gelişini mutlulukla karşılaması ve annenin bu dönemi sakin ve huzurlu geçirmeye çalışması, bebeğin sakin bir bebeklik geçirmesine etki eder. Aksine ailenin, özellikle de annenin bebeğin gelişine yoğun tepkiler vermesi, söz gelimi kızgınlığı, ruhsal ve fiziksel yorgunluğu, tükenmişliği, stresi, mutsuzluğu, çocuğa karşı isteksiz olması gibi durumlar bebeği etkiler. Zira bebek annesi karnında ruhu ve duyguları olmayan bir madde yığını değildir. O, canlı varlık olarak bütün bu durumların etkisi altında gelişimine başlar. Hz Muhammed (sav), çok önemli olan bu konuyu şöyle izah eder: “*Çocuk anne karnında 40 gün meni olarak bulunur, sonra bir kan pıhtısı, sonra bir et parçası durumuna gelir. Daha sonra da, Allah, bir melek gönderir de ona ruh üfler.*”¹⁷²

Aslında bu hadis, Hac suresi 5. ayetin bir tefsiridir. Hadis, sperm ve yumurtanın döllenmesinden meydana gelen zigota anne karnında belli safhalar geçildikten sonra, cenine ruh üflendiğini göstermektedir. Çocuğun annesinin karnındayken hareket etmesi, çocuğun hareketlerini annenin algılaması, ona insani ruhun üflendiğini ortaya

¹⁶⁹İbn Mace, “Nikah”, 46

¹⁷⁰Bayraktar Bayraktar, “Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu” s. 169.

¹⁷¹Haluk Yavuzer, *Anne Olmak*, s. 16.

¹⁷²Buhârî, “Enbiyâ” 1, “Kader” 1; Müslim, “Kader” 1.

koymaktadır.¹⁷³Hamilelik sürecinde anneler üç aya kadar düşük riskiyle karşı karşıya iken üç aydan sonra artık düşük değil bebeğin ölüm riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu da anne karnındaki üç aylık cenine ruh üflendiğinin dalaletidir.

Çocuğa ruh üflendikten sonra artık annenin rahminde bir can şekillenmektedir. Dolayısıyla anne hem ruhunu maneviyatla doldurmalı, hem sağlıklı beslenerek çocuğunu beslemelidir. Annenin duyguları, hisleri, konuşması, olaylara verdiği tepkiler anne karnındaki bebeği etkilemeye başlar. Annenin yaşamış olduğu durumlar uzun süre devam etti ise bu doğumdan sonra bebeği de olumlu veya olumsuz manada etkiler. Örneğin, üzüntü ve stres kaynaklı sürekli ağlamalar, sürekli uyku (bir nedeni yok iken) ve yanlış beslenme biçimi, aşırı gaz sancıları, huzursuzluklar gibi durumlar hamilelik sırasında şiddetli ve uzun süreli duygusal stresin çıkmasına neden olur. Bütün bunlar çocuğun gelişimi üzerinde kısa ya da uzun vadede etkili olur.¹⁷⁴

Annenin bu dönemde dikkat etmesi gereken durumları iki kısımda toplanabilir. Bunlar; Beslenme ve Duygu dünyasıdır.

Beslenme: Hamilelikte yeterli beslenen kadınların çocuklarının, genel olarak çocuk hastalıklarına karşı daha dayanıklı, boy ve ağırlıkça daha normal bir durumda oldukları görülür.¹⁷⁵ Buna karşılık, bazı araştırmacılar yetersiz ve tek yönlü beslenen gebelerin çocuklarının zayıf olduğu ayrıca engelli ve zekâ geriliğiyle dünyaya geldiğini iddia ederler. Yine bazı araştırmacılar yetersiz beslenmenin yanı sıra, bilinçsiz, zararlı, aşırı ve dengesiz beslenmenin de menfi etkilerinin olduğunu kabul ederler.¹⁷⁶ Hamilelik sırasında hasta olan veya kansızlık durumu yaşayan annelerin çocukları, bundan etkilenirler ve gelişimlerini istenilen şekilde tamamlayamazlar. Hakikatte bu hastalıklar çocuğa geçmemekle beraber annenin zayıflaması, yeterli beslenememesi veya psikolojik sarsıntılar geçirmesi, çocuğa olumsuz etkiler yapar.¹⁷⁷

Hamile bir annenin beslenmesi önemlidir. Ancak ne ile beslendiğine dikkat etmesi gerekir. Bebek helal lokma ile mi besleniyor yoksa anne karnında şekillenen bebeğe her şey yediriliyor mu? Nitekim “*Ey Peygamberler, Temiz/helal şeylerden yiyin, salih amel*

¹⁷³Bayraklı, “Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu”, s.173.

¹⁷⁴Yavuzer, *Anne Olmak*, s. 82.

¹⁷⁵Asım Canani, , “Çocuğun Doğumdan Önce Korunması”, *Aile Çocuk Dergisi*, (İstanbul: 1982): 26.

¹⁷⁶Asım Canani, “Hamilelikten Doğuma Kadar”, *Aile ve Çocuk Dergisi*, (İstanbul: 1983): 59.

¹⁷⁷Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 58.

*işleyin. Çünkü ben yaptıklarınızı hakkıyla bilenim*¹⁷⁸ “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz/helal olanlarından yiye”¹⁷⁹ şeklinde temiz ve helal yiyeceklerden yeme hususundaki ilahi buyruk, bir müslümanın ölüm tehlikesi ve zorlamanın olmadığı bütün hallerini kapsamaktadır.

Çocuk babadan gelen sperm ile anneden gelen yumurtanın birleşiminden meydana gelir. Babadan intikal eden sperm ile ana rahmindeki yumurtanın, maddi ve manevi açılardan bedene alınan hangi besin maddelerinden meydana geldiği önemlidir. Bu bakımdan sperm ve yumurtanın helal ya da haram besin maddelerinden oluşmasıyla, yine çocuğun helal ve haram besinlerle gelişim göstermesi çocuğun karakterine etki eder.¹⁸⁰

Anne babanın helal lokmadan başka dikkat etmesi gereken husus, anne ve babanın çocuklarına karşı davranış kurallarında değinilen hamilelik süresince duaya devam etmektir. Anne baba duaya devam etmeli ancak duanın kabulünün bir takım şartlara bağlı olduğunu da asla unutmamalıdır. Bunların başında helal rızık gelir. Hz Muhammed (sav), duası kabul edilmeyecek kişiler arasında aldıkları şeyin helal mi, haram mı olduğuna aldırmayenlerin de olduğunu zikreder.¹⁸¹ Yine bir başka hadiste “*Seferi uzatıp, saçını başını dağınık, toz-toprak içinde kalan ve elini semaya kaldırıp: "Ey Rabbim, ey Rabbim" diye dua eden bir yolcuyla zikredip, dedi ki: "Bu yolcunun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdır ve haramla beslenmektedir. Peki, böyle bir kimsenin duasına nasıl icabet edilir?"*¹⁸²buyrulur. Şu halde hadis-i şeriflerde gayet açık olduğu şekliyle gerek hamilelikten önce olsun gerek hamilelik sürecinde ya da sonrasında olsun, yapılacak duaların kabulü en başta helal beslenmeye bağlanmaktadır.

Çocuklar daha dünyaya gelmeden önce anne babalarının zararlı alışkanlıkların ve bilinçsizliklerinin olumsuz sonuçlarıyla karşılaşabilmektedirler. Sözelimi günümüzde cidden yaygın olan sigara, alkol, keyif verici-uyuşturucu madde bağımlılığı gibi dinen haram olan maddelerin kullanımı ve bilinçsiz ilaç alma, sık sık film, röntgen, ultrason çekirmek gibi haram olmasa bile mahzurlu olan bazı eylemlerin içine girebilmektedirler. Hâlbuki anne adayları, bedenine zararlı maddeler alamaz, gelişmiş güzel ilaç kullanamaz ve

¹⁷⁸Mü'minun, 23/51.

¹⁷⁹Bakara, 2/172.

¹⁸⁰Bayraktar Bayraklı, “Eğitimin doğum Öncesi Boyutu”, s. 171.

¹⁸¹Buhari, “Buyû”, 7- 23.

¹⁸²Müslim, “Zekat”, 65.

haddinden fazla film çektiemez.¹⁸³Uzmanların ittifakıyla bunların faydadan çok zarar verdiği kanıtlanmıştır. Şu halde anne baba adaylarının bunlardan şiddetle kaçınması gerekmektedir. Zira bu gibi şüursuzluklar ve alışkanlıklar neticesinde çocukların birçoğu, sakat ve geri zekâlı olarak doğmaktadır.¹⁸⁴ Anne baba bu bağlamda dikkat etmediğinde “*Her çoban güttüğünden sorumludur*”¹⁸⁵ hadisi gereği çocuğunun durumundan sorumlu olacaktır ve Allah’a bu durumun hesabını vereceğini bilmelidir.

Beslenmede bir başka husus da hamilelik ve doğum anında hurma yemenin tavsiye edilmesidir. Günümüzde hurmanın doğumu kolaylaştırıcı, süt artırıcı ve enerji veren bir besin olduğu bilinmektedir. Meryem Suresi 23-26. ayetlerde de belirtildiği üzere Hz. Meryem’e bu kadar nimet arasından hurma gönderilmiştir. Bununla da doğum yapacak kadınların hurma yemeyi göz önüne alması istenmiştir.

Annenin his ve duygu dünyası: Annenin beslenmeden sonra ikinci dikkat etmesi gereken husus daha çok psikolojisidir. Anne adayının bu dönemde bedensel ve manevi gücü zayıflayacağından bu dönemde stresli, sıkıntılı ve yorucu işlerden kendisini koruması gerekir. Ayrıca moralini yüksek tutmaya, sinirlenmemeye, üzülmemeye, sakinet üzere olmaya özen göstermelidir. Annenin bu naif durumuna, bütün aile üyelerinin de dikkat etmesi, ilgi göstermesi ve anneyi yorup, sinirlendirecek, kıracak, üzecek davranışlardan uzak durmaya dikkat etmesiyle mümkün olur.¹⁸⁶Hamilelik sırasında çok sinirli olan, aşırı kaygılara ve endişelere düşen annelerin çocuklarında, doğumdan sonra, aşırı ağlama, sinirlilik ve hiperaktivite halleri daha yüksek oranda görülür¹⁸⁷, bir başka anlatımla annenin hamilelik döneminde fiziki ve ruhi dünyasındaki inişler ve çıkışlar, çocuğun motor devinim ve zekâ kapasitesine de etki eder. Örneğin L. Csabay ve L. Horuath’a göre zeka geriliğinin %21’i genlerden, %66’sı hamilelik ve doğum sırasında oluşan komplikasyonlardan ve %13’i de bilinmeyen nedenlerden meydana gelir.¹⁸⁸

Hamile olan kişinin sinir, stres, kaygı, endişe veren durumlardan olabildiğince uzak durması hem kendi, hem de bebeğin sağlığı için önemlidir. Hamile kişi maneviyatını

¹⁸³Aysel Ekşi, *Çocuk-Genç-Anne Babalar*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), 44.

¹⁸⁴Özyılmaz, *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 58.

¹⁸⁵Buhârî, “Cum’a”, 11; Müslim, “İmâre”, 20.

¹⁸⁶Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 197.

¹⁸⁷Yavuzer, *Anne Olmak*, s. 37.

¹⁸⁸Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 196.

yükseltecek işlere yönelmeli, kalbini huzurla dolduran amellerle meşgul olmalıdır. Özellikle Kur'an okumak, sohbet meclislerine katılmak, anne adayını huzursuz hallerden uzaklaştıracaktır. Allah, Kur'an'ı "en-Nur" diye açıklamıştır. Nur insana huzur veren, rahatlatan, genişleten bir tür ışıktır. Ayetteki karanlıklar ise zahir manada anlaşılacağı gibi batın manada da anlaşılmalıdır ki stres, sıkıntı, huzursuzluk veren her şey zulmettir, karanlıktır. İşte insanı bu durumdan alıkoyan ise Kur'an-ı Kerim'dir. Gebe olan kişi hamileliği boyunca her daim Kur'an ile meşgul olmalıdır. Ayrıca melekler nurdan yaratılmış varlıklardır. Kur'an okuyan kimseye ise nuranî varlıklar olan melekler arkadaşlık ederler. Anneler bu durumu göz önüne alarak okuyabildikleri kadar Kur'an okumalıdır. Çünkü Kur'an ile melekler insana sekînet getirir. Bu durumu yaşayanlardan biri Usayd b. Hudayr'dır.

Usayd b. Hudayr (r.a) Medine'nin dışındaki bağına gitmiş, atını bağlamıştı. Kehf Suresini tilavet ediyordu. Tilavet esnasında atı sürekli huzursuzlaştırıyordu. İki defa okuyuşuna ara vererek etrafı kolaçan etmişti. Üçüncü defa kaldığı yerden okumaya başladığında üzerinde içinde yanıp sönen kandiller gibi ışıkların parıldadığı hareketli bir bulut oluştu, bulut iyice yaklaşmıştı. Nihâyet at ürktü, şaha kalkmaya başladı! Usayd: *"Ya Rab, âfetten emin kıl!"* diye dua etti. Sabah olduğunda Hz. Muhammed'e (sav) geldi ve bu hâli anlattı. Hz. Muhammed (sav): *"Oku ey Usayd! Durma oku! Bu tecelli sekinedir (sekînet, vakar ve rahmet yüklü ruhlar ve melekler). Kur'ân'ı dinlemek için, Kur'ân'a hürmeten inmiştir."* buyurdu.¹⁸⁹ Kur'an okuyan insanın üstüne sekîne inmektedir. Sekîne kelimesinin anlamları arasında kalp huzuru, sükûnet, kavramları vardır. Bu yüzden hamilelerin en çok ihtiyaç duydukları durum olan sükûnet ve huzur Kur'an-ı Kerim okumakla temin edilebilir.

2.1.3. Bebeklik Dönemi Sorumlulukları

Bebeklik dönemi, gelişim psikologları tarafından 0-2 yaş grubu olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem fiziksel ve sinirsel anlamda bebeğin en hızlı geliştiği ve bebeğin anneye en bağımlı olduğu dönemdir. Bebek vücudunu, hareketli olan nesneleri, varlıkların seslerini bu yaşta keşfeder. Düzenli olma fikrine yine bu yaşta ulaştığından, bu evre başkalarıyla

¹⁸⁹Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 15, "Menâkıb", 25.

ilişkilerinde zaruri temel otomatizmleri (melekeleri) elde etme evresi olarak görülür. Bu açıdan da fevkalade önemlidir.¹⁹⁰

Bebeklik döneminde bebek kadar anne de düşünölmelidir. Annenin uykusunu alması, iyi beslenmesi, mutluluğu, doğum öncesi dönemde ilgilenebildiği ve kendini mutlu hissettiği bazı eğlenceleri-hobileri varsa bunları sürdürüyor olması, kısacası dünyayla olan bağlantılarını koparmaması kendisi için olduğu kadar, yeni doğan bebeği için de son derece önemlidir.¹⁹¹ Ayrıca anne kendisine de zaman ayırmalıdır. Çünkü ancak anne kendisine özen gösterdiğinde, doyumlu ve mutlu bir birey, dolayısıyla doyurucu bir anne olabilir. Çocukları için aşırı fedakârlık ve diğergâmlık gösteren anne-baba, bunun faturasını ileride onlara çıkarabilir. Oysa bilinmesi gereken en önemli nokta, anne-baba olmanın kendi isteği ve Cenab-ı Hakk'ın lütfuyla gerçekleştiğidir. Bebeklik döneminde çocuğun karşılanması gereken gereksinimleri vardır. Bunların başlıcaları şu şekilde ele alınabilir:

2.1.3.1. Sevgi İhtiyacı

Bir bebeğin en önemli besini sevgidir. Çocuğun daha ilk yılında annesiyle anlamlı bir şekilde ilişki kurabilmesi, Psikanalitik görüş bakımından son derece önemlidir. Buna göre çocuğun kendisini güvende hissetmesini sağlayacak olan emniyet duygusu, annesinin kollarında onun sıcaklığını ve sevgisini hissedebildiğinde mümkün olur. Bunu sağlamak için anne çocuğunu sık sık kucağına almalı ve ona sarılmalı, onu öpmeli, ona dokunmalıdır. Zaten bebek de bunu ister. Çünkü bu, onun için karşılanması önemli bir gereksinimdir.¹⁹²

0-2 yaş arasında, sevgi besinini yeterince alan çocukta, en önemli gelişmelerden birisi, önce kendisini seven ve koruyan anneye güvenmesi, sonra sanki korunduğu, sevildiği ve gereksiz yere terk edilmeyeceği için kendisini değerli olarak hissetmesidir. Yine onun beslenmesinin tabi ve rahat hale gelmesi, uykusunun derinleşmesi ve bağırsaklarının rahatlaması huzurlu olmasını sağlayacaktır. Çocuğun olumlu olarak kişiliğın gelişmesi temel güven duygu gelişimiyle ilişkilidir. Temel güven duygusu oluşmuş kişiler, gençlik

¹⁹⁰Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 71.

¹⁹¹Yavuzer, *Anne Olmak*, s. 84.

¹⁹²Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 250.

dönemlerinde de, ileriki hayatlarında da, genellikle zararlı alışkanlıklara ve kuşuklara çok daha az kapılırlar.¹⁹³

Anne ve baba sevgisinin eksikliği içerisinde büyüyen çocuklar büyük bir sevgi açlığına dûçâr olur. Bu eksiklik bir takım davranış bozukluklarına sebep olur. Hırçınlık, canice duygular, merhametsizlik, dikkatini toplamada güçlük, başkaları ile başarılı ilişkiler kuramama, içe dönüklük, bencillik, saldırganlık vb. gibi¹⁹⁴ davranış bozuklukları sergilerler. Araştırmacılara göre bebeğin anne ve baba şefkatinden yoksun kalması, ya da var olan sevgide süreklilik, aynılık ve tutarlılık halinin bulunmaması, önce çocukta temel güvensizliği doğurur. Onun bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkiler. Dolayısıyla temel güven duygusunun sağlıklı gelişmesi veya gelişmemesi durumunu ortaya çıkarır. Bunun sonucunda da birçok problemle karşılaşır.¹⁹⁵

“Duygusal yoksunluğun etkileri, yoksunluğun türüne, süresine, çocuğun yaşına ve yoksunluktan önce annesiyle olan deneyimlerine göre farklılık gösterir” diyen Yavuzer¹⁹⁶, anne bebek ilişkisini parça bütün ilişkisi üzerinden tanımlar. Buna göre bebek için anne bütünüdür. Bebek bütünden bir parça olarak sürekli onu özler ve onunla bütünleşmeyi arzular. Bu isteğin tezahürü olarak annesini sürekli yanında kendisini de onun kucağında ister. Bebekte bu dönemde karşılıklı bağlanma ve güven duygusunun oluşması için bu durum önemlidir. Anneyle bebek örneğin gülümsemeyle karşılıklı etkileşim içine girerler. Bu gülümsemeyle rahatlayan ve kendini emniyette hisseden bir çocuk bütün gereksinimlerinin annesi tarafından karşılanacağı duygusunun altındadır. Güven duygusunun bir sonucu olarak çocuk annesi yanından ayrılrsa, az bir zaman dilimi onu terk etse bile hemen yanına geleceğinden emindir. Bu şekilde tesis edilen güven ve emniyet duygusunun kaybedilmemesi ve bebeğin paniğe kapılmaması için anneyle ilişkisinin zaman açısından niceliği ve niteliği önem arz etmektedir.¹⁹⁷Bütün bu dile getirilenleri özetler mahiyette Hz. Muhammed, bir anne babanın çocuğuna bıraktığı en

¹⁹³Ekşi, Çocuk-Genç-Anne Babalar, 55-56.

¹⁹⁴Beyza Bilgin, *İslam'da Çocuk*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 66.

¹⁹⁵Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1982), 121.

¹⁹⁶Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, 78.

¹⁹⁷Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006), 78-79.

önemli mirastan birinin sevgi olduğunu “*Sevgi verasetle kazanılır*”¹⁹⁸ hadisiyle belirginleştirmiştir.

2.1.3.2. Emme İhtiyacı

0-2 yaş dönemine emme dönemi de diyebiliriz. Çünkü Kur’an’ı Kerim emme dönemini iki yaş olarak sınırlandırmıştır.

Bakara Suresi 233. ayette anlatıldığı üzere annelerin, 2 tam sene çocuklarını emzirmeleri anneliğin gereklerinden biri olarak görülmektedir.¹⁹⁹ Bununla birlikte farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Genel hatlarıyla emzirmenin hükmü ise şu şekildedir: Baba çocuğunun annesi tarafından emzirilmesini istiyorsa annenin babanın bu isteğini karşılaması vaciptir. Beyzavi gibi âlimler de ayette fiilin haber olarak gelmesinin vucubiyete işaret ettiğini, kelimenin lafzen ihbar manasında olsa da mana itibarıyla emir olduğunu, bu emrin de rızık babaya ait olduğu için mendub olduğunu söyler. Yani annenin emzirmesi mendûbtur. Bu takdirde anne sütanne bulunmasını isteyebilir. Eğer sütanne bulunamazsa o zaman anne emzirmekle yükümlü olur.²⁰⁰

Sütannesi temiz ve helalinden şeylerle beslenmelidir ki çocuk da temiz ve helalinden şeylerle beslensin. Bu günümüzde kurulmak istenen “süt bankası” projesinin ne kadar sakıncalı olabileceğini de göstermektedir. Nüfus cüzdanı gibi süt cüzdanı tutulsa bile, sütannenin gayrimüslim, helalle beslenip beslenmemesi tespit edilemez.

Ayette annenin, eğer annenin imkânı yoksa sütannenin emzirmesi tavsiye edilmiştir. Bu demek oluyor ki çocuk mutlaka emmelidir. Bir başka ifadeyle çocuğun emzirilmemesi uygun görülmemiştir. Zira bunun bir takım olumsuz etkileri vardır. Nitekim günümüzde ki araştırmalar cinsel duygulardaki boşluğun sebepleri arasında bebekliğinde anneyi emmemekle oluşabileceğini, ileride bunu cinsel yönden kendi kendini uyararak doldurabileceğini ileri sürmektedir.²⁰¹

Emzirmenin birçok faydası vardır. Anne, anne olduğunu süt emzirirken daha çok hisseder. Çocuğuyla arasında psikolojik bağlar kurar. Emzirme çocuk doğduktan hemen

¹⁹⁸Buhari, “*Edebü’l Müfred*”, 1/53-54.

¹⁹⁹Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/796.

²⁰⁰Mehmet Vehbi Efendi, *Hülasatü’l Beyan fî Tefsiri’l-Kur’an*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 1/417-418.

²⁰¹Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1985), 178.

sonra organizmanın hazır olduğu bir faaliyettir. Annenin süt bezleri prolaktin hormonunun salgılanmasıyla süt üretmeye başlar. Prolaktin hormonu sadece süt üretmez. Ayrıca annenin çocuğunu araması, özlemesi, onu sevmesini de sağlar. Bu nedenledir ki, prolaktin annelik hormonu olarak düşünülür.²⁰²

Annenin ya da sütannenin karakterinin ve helalle beslenmesinin ocuk üzerinde etkisi olduğu gibi bazı araştırmalar süt emzirirken çocuğa yaklaşım biçimlerinin de etkisinin olduğunu orya koymaktadır. Araştırmalar, emzirirken çocuğuna sert, kaba, sinirli davranan, sevgi vermeyen annelerin çocuklarının nevroitik, kavgacı ve uyumsuz olduğunu göstermiştir.²⁰³

Yine emzirmenin faydalarından ayrı sütten kesmenin de çocuğa kazandırdığı duygular vardır. Bunların başında itaatkrlık gelmektedir. Sütten kesme hadisesi çocukta itaatkrlık duygusunun gelişmesine sebep olacak ilk ve en önemli faaliyettir.²⁰⁴

2.1.3.3. Uyku İhtiyacı

Uyku ocuğun en önemli ihtiyaçlarındandır. Hatta bazı uzmanlar uykunun beslenmeden daha önemli olduğunu söylerler. Uyku, ocuğa rahatlık sağlar. Altı alınmış, karnı doyurulmuş, sevgi ihtiyacı karşılanmış bir çocuğun uyku esnasında büyüme-gelişme ve mutluluk hormonları son derece sağlıklı çalışır. Onun için ocuk, yatmadan önce a olmamalıdır. Fazla hareket ve duygusal gerilim çocuğun uykuya geçmesini zorlaştırır. Ona uykusunu rahat geçirebileceği ortam oluşturulmalıdır. Ilık bir duş, loş ışıklı bir ortamda kısa ve hareketli olmayan bir oyundan sonra, toplumumuzda yaygın olan ninni türünde bir mzikle²⁰⁵ uykuya hazırlanması ardından sevgi ve şefkatle usulca çocuğun yatağına yatırılması onu sakinleştirecek, rahatlatacak ve mahmurlaştıracaktır.²⁰⁶

İnsanın bilinçaltına ya uykuya dalmadan birkaç dakika önce yaşadıkları ya da uyanmadan önce çevresinde hissettikleri tesir etmektedir. Daha sonraki yıllarda bu döneme ait olayların hatırlanmıyor olması, onların kişi üzerinde etkisi olmadığını göstermez. Nitekim daha bebeklik çağında bilinçaltına yerleşen temel otomatizmalar da

²⁰²Yavuzer, *Anne Olmak*, s. 25

²⁰³Yavuzer, *Anne Olmak*, s. 27

²⁰⁴Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 272.

²⁰⁵Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 254.

²⁰⁶Yavuzer, *ocuk ve Suç*, s.143.

böyledir. İnsandaki otomatik faaliyetler bebeklik çağındaki bu bilinçaltına yerleşen şeylerin etkisinin olduğunu göstermektedir.²⁰⁷

Aileler çocuklarını yatağa yatırmadan evvel onlarla sohbet etmeli, masal, hikâye vb. kitaplar okuyup onlarla güzel vakit geçirmelidir. Çocukların uyanma anı aynen uykuya dalma anında olduğu gibi, bilinçaltında unutulmayacak hatıralar oluşturduğu unutulmamalıdır. Çocuk uyanırken Kur'an dinletilebilir. Kur'an huzur verdiği için çocuk uyanırken huzur havasını soluyacaktır. Ancak uykuya dalma anı ile uykudan uyanma anı çok önemlidir. Çocuk sadece uykuya geçiş ve uykudan uyanma sırasında Kur'an dinleyebilir.

2.1.3.4. Beden Temizliği

Sağlıklı ve huzurlu bir çocukluk geçirmek için çocuğun beden temizliğine dikkat etmelidir. Bunun için çocuklar belli periyotlarla yıkanmalı, el, ayak tırnakları kesilmeli, kulakları temizlenmeli ve saç tıraşları yapılmalıdır. İbn Sina çocuğun gelişiminde beden temizliğini ilk sıraya koyar. Çocuğun sağlam bir yapıya sahip olabilmesi için çocuğun beden temizliğinin yapılmasını şart koşar. Çocuk en sağlıklı vakit sabah uykudan uyandığı vakittir. Çocuğu yıkanırken sağ elle tutulmalı, sol kol üzerine sırtüstü gelecek şekilde yatırılmalıdır. Yıkama işlemi bittikten sonra burnuna asitsiz zeytinyağı damlatılmalıdır. Bu işlem, onun gözlerini ve göz tabakalarını temizlemek içindir.²⁰⁸

2.1.3.5. Dil Gelişimi

İnsan beyni örgütlü ve örüntülü olarak öğrenir. Bu bebeklerde böyledir. Birkaç faaliyetin bir arada organize olduğu ve tasavvurlar eşliğinde aşama aşama tesis edildiği bir faaliyet bebekler için gereklidir. Dolayısıyla beynin en iyi şekilde örgütlenmesi için bebek, örüntülü görsel ve işitsel uyarıma, bir diğer deyimle konuşmaya gereksinim duyar. Bir yetişkinin, göz hizasında, bebekle göz kontağı kurup, özenli bir sohbet havası göstererek yaptığı karşılıklı bir konuşma, bebeğin beynini uyarır. Gelişmesine, örgütlenmesine ve örüntüler kurmasına yardımcı olur. Bu tip sözel uyarıcılarla daha çok karşılaşan bebeklerin sinaps (iki nöronun yani sinir hücresinin birbiriyle bağlantı noktaları) ağlarındaki yoğun ve karmaşık yapı korunur. Bebeklerle bu şekilde sözel iletişim kurmak

²⁰⁷Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, (Ankara: Akid Yayınları, 1991), 67-68.

²⁰⁸Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 63.

onlardaki sinaps ağlarını çoğaltır. Daha yoğun bir sinaps ağı da ilerde daha karmaşık bir düşünce yapısının oluşmasına temel hazırlar.²⁰⁹ Dolayısıyla bebekle ya da çocukla ne kadar doğru iletişim kurulursa, beyni o kadar iyi gelişir.

Bunun bilincinde olan Hz. Muhammed (sav) de çocuklarla göz hizasında onların gözüne bakarak konuşur, onlara ayet ezberletirdi. Bir çocuk yeni yeni konuşmaya başlayınca Hz. Muhammed (sav) ona Kur'an'dan yedi sefer ayet okutarak talim ederdi.²¹⁰ Bir başka hadîsinde ise Hz. Muhammed (sav) "*Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime, La ilahe illallah olsun. Ölüm sırasında bu kelimeyi telkin edin. Zira kimin (telaffuz ettiği) ilk kelimesi La ilahe illallah olursa bin yılda yaşasa tek bir günden suale maruz kalmaz.*"²¹¹ buyurarak insanın en ilk ve en son telaffuz etmesi gereken kelimenin kelime-i tevhîd olması gerektiğini belirtmiştir.

Hz. Muhammed (sav)'e göre küçük yaşta verilen ya da alınan eğitim taş üzerine nakış yapmak gibidir. Yaşlılıkta öğrenilen ise buz üzerine yazı yazmak gibidir.²¹² Kalıcı değildir. Yine çocukla konuşurken ya da çocuğun bulunduğu ortamda yetişkinler kendi aralarında konuşurken içinde ayet ve hadislerden alınan bazı kelimelerin ya da cümlelerin kullanılması son derece faydalı olur. Çocuklar bunları bazen farkında olarak bazen de farkında olmayarak gizil öğrenmeyle öğrenirler. İleride hatıralarında bu kelimelerin kullanıldığı tablo ve bağlam canlanır.²¹³

2.1.3.6. Bebeklik Döneminde Kişilik Gelişimi

Bebeklik döneminin birinci evresi, 0-1 yaş aralığıdır. Bu dönemde bebek annesine son derece bağımlıdır. Bu sırada anne ile bebek arasında kurulan olumlu ilişki, bebekte temel güven duygusunun çekirdeğini oluşturur. Ancak bebek temel ihtiyaçları söz konusu olduğunda anneyi yanında bulamazsa, anne ile bebek arasında kurulan ilişki sağlıklı olmaz. Dolayısıyla bebekte güvensizlik duygularının ilk tohumu atılacaktır.²¹⁴ Buna dikkat çeken Hz. Muhammed (s.a.v.) gereksinimleri olan çocukların bu ihtiyaçlarının

²⁰⁹Helen Bee-Denis Boyd, *Çocuk Gelişim Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009).

²¹⁰"Hamd o Allah'a ki O ne bir çocuk edinmiştir, ne de mülkünde bir ortağa sahiptir." İsra, 17/111.

²¹¹Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 128.

²¹²M. Faruk Bayraktar, "Hafızlık Eğitiminin Geleneksel Yöntemleri ve Kur'an Kursları", *X. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Eğitim*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2008), 121.

²¹³Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 252.

²¹⁴Münire Erden - Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme*, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 13. Baskı, 2004), 90.

giderilmesini söylemiş ve “*Kim ağlayan çocuğunu sakinleşinceye kadar gönüllerse, Cenab-ı Hak cennette ona memnun oluncaya kadar ikramlarda bulunur.*”²¹⁵müjdesini vermiştir. Bu yüzden ilk çocukluk yıllarında anne-babanın, özellikle annenin bebeğin yanında bulunması gerekir. Anne bebeğin yanında bulunur, onun gereksinimlerini zamanında karşılarsa bebeğin davranışlarını kontrol eder. Bunun bebekte vicdan teşekkülünde özel bir önemi vardır. Çocukların ilk yıllarındaki ihtiyaçlarının, özellikle emme, uyku, sevgi ihtiyaçlarının karşılanması; annenin olumlu tutumunun yanı sıra, annenin tutum ve vaziyet alışları; azar, tokat gibi şartsız uyarıcılar ile çocuğa tepki göstermesi, daha sonraları çocukta ya güven ya da güvensizlik, korku gibi şartlı tepkilere dönüşür.²¹⁶

Bebeklik döneminin ikinci evresi 1 yaşından, 3 yaşına kadar sürer. Bu dönem, duygusal yetilerin kazanıldığı ve kişilik gelişimlerinin belirginleştiği evredir. Bu evre çocukların her şeyi sınırsız bir iştahla keşfedecekleri dönemdir. Dolayısıyla özgürce, bağımsız hareket etmek isterler ve bunun karşılanması için de özgür bırakılmayı beklerler.²¹⁷Çocuk baskılanır ve engellenirse, çekingen ve kuşkulu olur. 1-3 yaş arası çocukta özerklik veya kuşku ve çekingenliğin ortaya çıkıp kişiliğini şekillendirdiği bir devredir. Bu dönemde özerklik duygularının temelleri atılır. Özerklik duygusu, başkalarıyla çatışmaya düşmeden, kişinin kendi olması, kendi kendini yönetebilmesi, olaylar karşısında düşüncelerini etki altında kalmadan özgürce söyleyebilmesi, karar verirken başkalarından bağımsız olabilmesidir.²¹⁸

İki dönem arasında geçiş dönemlerinin ilki 1,5-2 yaşından itibaren yaşanmaya başlanır. Bu geçiş devresine özellikle dikkat edilmeli, çocuk asla ezilmemeli, engellenmemeli, hırpalanmamalı ve cezalandırılmamalıdır. Aksi halde ilk darbeyi alan çocuğun kafasına, dış dünyayla ilgilenmenin kendisine çok pahalıya mal olacağı şeklinde bir düşünce yerleşir. Sonuçta bağımlı, çekingen ve silik şahsiyetli bir insan olma yönünde ilk adım atılmış olur.²¹⁹

²¹⁵Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 166.

²¹⁶Hasan Mahmud Çamdibi, “Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 111.

²¹⁷Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 80.

²¹⁸Aysel Ekşi, “Gençlik Döneminde Uyum ve Davranış Sorunları”, *Aile ve Çocuk Dergisi, Gençlik Yılı Konferansları*, (İstanbul: Hilal Matbaası, 1985), 58.

²¹⁹Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 88-89.

Eğer 1-3 yaş evresinde çocuklar cezalandırılır, aşırı koruyucu veya anneye bağımlı bir biçimde yetiştirilirlse bu baskının sonucunda ezilmişliğin kızgınlığını ve kırgınlığını yaşamaya başlarlar. Freud bu dönemi anal dönem olarak tanımlar. Ona göre yaşamın ikinci ve üçüncü yıllarında anne ve baba çocuğun kendi kendini kontrol etme yeteneğini olan özerkliğini olumlu yönde etkiler ve desteklerse çocuk, gelişen bağımsız yapısıyla sağlıklı bir kendine güven duygusu kazanır. Özerkliğini şüpheciliğin, pısrıklığın ve çekingenliğin önüne geçirir, onlara karşı bir zafer kazanır.²²⁰

Annenin görevi, çocuğun her istediğini anında karşılamak değildir. Sürekli çocuğunun peşinde koşan ona her şeyinde yardımcı olmaya çalışan anne aslında çocuğun kendi olma ve kendi yapabilme kabiliyetini söndürmektedir. Hâlbuki anne ona özerklik duygusunu kazandırmak için çocuğun kendi başına durabildiği sakin dönemleri ve yalnızlık deneyimlerini gereksiz uyarılarla bölmemeye dikkat etmelidir. Annenin

1-3 yaş evresini aşırı koruyucu ve talepkâr geçirmemesi, çocuğun yalnız yapabileceği şeylerde çocuğun deneyimine eşlik etmesi, çocuğun kendilik algısının gelişimi açısından gereklidir.²²¹

Anne babasının gereğinden fazla destek ve korumasıyla karşı karşıya kalmış bir çocuk, genellikle ben-merkezci, egoist, şımarık olur. Her şeyi kendi çıkarlarına göre ayarlar. İstekleri yerine gelmeyince hayal kırıklığına uğrayan, böylece isteklerini karşılayamayanlara tolerans sahibi olmayan, otoriteye isyan eden, ilginin sürekli kendi üzerinde olmasını isteyen ve sorumluluktan kaçan bir karaktere sahip olur.²²²

Bazı anne-babalar çocuklarına sürekli “Koşma düşeceksin, dokunma kıracaksın, dikkat et bir yerini inciteceksin” gibi çocuğun hareketini sınırlandırıcı ifadeler kullanırlar. Hâlbuki iki yaşındaki bir çocuk, psikolojik yapısı gereği her tarafa koşmaya, her şeye dokunmaya, kırılabilir şeyleri kırmaya ve kalemle herhangi bir şey üzerinde, çizgi çizmeye çalışır. Bu yüzden çocuktaki kendine güven ve özerklik duygusunu köreltmek için çocuk eve göre değil, ev çocuğa göre ayarlanmalıdır. Çocuğun eve göre ayarlanmaması, evin düzenine göre çocuğa sürekli engellemelerde ve ikazlarda bulunmak demektir. Yani evde, odada, mutfakta, salonda çocuğun dikkatini çeken ve kırılabilir,

²²⁰Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 80.

²²¹Yavuzer, *Anne Olmak*, 28

²²²Haluk Yavuzer, *Ana Baba ve Çocuk*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 30.

dökülebilir, yanıcı vb. gibi maddeler çocuğun ulaşabileceği yerlerde dururken, çocuğun bunlara ve kendisine zarar vermeden oynamaması istenir. Kendisinden bir yetişkinmiş gibi davranılması anlamına gelen bu istek aslında çocuk ruhuna aykırıdır. Bu durumda çocuk eve göre ayarlanmış olur. Bu da çocuğun girişkenliği ve girişimciliğini engeller. Evin çocuğa göre ayarlanması ise ev halkı, kırılabılır, dökülebilir, çocuğa ve kendisine zarar verilebilir eşyaları ortadan kaldırmak kaydıyla, 1,5-2 yaşında olan çocuğun, her bölümünde rahatlıkla oynayabilmesi için evi ayarlaması demektir.²²³

Bu evrede, sınırsız bir şekilde keşfetme ve özgürce hareket etme durumu çocukta uzun süre devam etmez. En fazla bir yıl sürer, sonra da gelişim ve öğrenmeye bağlı olarak şiddetini azaltarak üç- dört yaşında sona erer. Anne babalar bir yandan çocuğu önlem almak koşuluyla yapabileceği her işte serbest bırakmalı ama öte yandan da yaptıklarını görmezlikten gelip uzaktan izlemelidir. Fakat tehlike ya da ciddi suç oluşturacak durumlar karşısında yahut uyku, yemek vb. yapması gerekli ama yapmadığı ve yapmamakta ısrar ettiği hallerden biri karşısında çocuğu ciddi ama yumuşak bir sesle ve sükûnetle yola getirmek yeterlidir.²²⁴

2.1.4. Okul Öncesi Dönemi Sorumlulukları

Okul öncesi eğitim, çocuğun bebeklik evresinden temel eğitime başladığı güne kadarki süreyi kapsar. Bu dönem çocukların ileriki yıllarında önemli rol oynar. Bu evrede bedensel, motor, sosyal, duygusal, zihinsel ve dil gelişimlerinin büyük bir kısmı verilen eğitimle oluşur ve şekillenir.²²⁵

Bu devrenin bir takım özellikleri vardır. Çocuğun, mekân ve eşya ile teması sonucu zihni gelişir. Bu devrede hayatla, somut eşyalarla teması duygularını geliştirir, zenginleştirir. Muhakeme yeteneği henüz gelişmediği için olaylar arasında sebep-sonuç ilişkileri kuramaz. Ancak bu devre aynı zamanda çocuğun hayat ve eşya ile temasının çokluğuna göre sezgisel zekâyâ dair somut fonksiyonel yetilerinin geliştiği bir devredir.²²⁶ Klasik eğitimciler bunu göz önüne alarak çocuk eğitimini “tatbiki devre” yani eğitime başlama yaşı olarak iki yaşını uygun görürler. Örneğin İbn Sina bu hususta şöyle der: “Çocuk süt

²²³Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 81.

²²⁴Jacquin Guy, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, çev. Mehmet Toprak, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1964), 60.

²²⁵Daha geniş bilgi için bkz. Mutlu, B., Ergişi, A. Ve Diğerleri, “Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1/3, (2012), 113-128.

²²⁶Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 71.

çocukluğu devresini tamamlayıp sütten kesilince, ona çirkin ve kötü huylar hücum etmeden önce eğitime başlanmalıdır.”²²⁷

0-7 yaş arasında anne baba çocuk için en önemli faktördür.²²⁸ Bloom ve arkadaşları yaptıkları çalışmalarda on yedi yaşındaki gençlerin zekâ durumlarını ölçmüşler, söz konusu gençlerde zekânın %50’sinin hamilelikle dört yaş arasında, %30’unun dört-sekiz yaş arasında, kalan %20’sinin de sekiz- on yedi yaşları arasında geliştiğini öne sürmüşlerdir.²²⁹ Bloom, yaptığı çalışmayla çocuğun zekâ gelişiminin çoğunluğunu okul öncesi dönemde tamamladığını ortaya koymuştur. Benzer bir anlayış Fransız düşünür Rousseau ile İngiliz filozofu Bertrand Russel’da da vardır. Russel’e göre karakter eğitiminin çoğu çocuğun ilk yıllarında tamamlanır, daha sonraki yıllarda ise eğitimin bu ilk yıllarda kazanılan kötü alışkanlıklarla mücadeleden ibaret olduğunu söyler.²³⁰ Rousseau da kişilik tohumlarının hayatın ilk yıllarında atıldığını; altı yaşında ana çizgileriyle belirlediğini; gençlik çağının sonuna doğru ise son biçimini aldığını kabul eder.²³¹ Dolayısıyla aileler okul öncesi döneme hassasiyetle eğilmeli, zekâsının ve karakterinin çoğunu bu dönemde edindiğini unutmamalı, çocuğun ileriki yıllarını sorunsuz bir kişilikle geçirebilmesi, hayatla mücadele edebilmesi için bu dönemde çocuğun ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Ne duyarsız bir anne baba olmalı, ne de çocuğu sevgiye boğarak, onun kişilik gelişimini engelleyici tavırlardan sakınmalıdır.

Kişinin ileride, toplumla ve kendi kendisiyle çatışmadan, sağlıklı bir özerklik duygusu oluşturabilmesinin ilk şartı, bebeklikte temelleri atılan temel güven duygusunun, sağlıklı bir şekilde geliştirilmiş olmasıdır. İkinci olarak da, çocuğun “makul isteklerini” kendisinin yerine getirmesi için ailesinin ve çevresinin onu cesaretlendirmesi, “kendi ayaklarının üstünde dikilmesi” konusunda yüreklendirilmesi, erken kuşku ve çekingenlik kazanmasına neden olabilecek yaşantılara karşı da onu korunmasıdır. Bununla beraber isteklerinin engellenmesi gerektiğinde, çocuğa bu engellenmenin nedenlerinin açıklanması ve çocuğun da buna inandırılması gerekir. Bu yapıldığı takdirde çocukta özerklik duygusu sağlıklı bir şekilde gelişebilir. Çocuk kendi iradesiyle bir şeyler yapmaya karar verdiğinde

²²⁷İbn Sina, *Kitabu’s-Siyase*, thk. Ali Muhammed İsbir, (Suriye: Bidâyât, 2007), 83.

²²⁸Bayraklı, “Kur’an’ı Kerim’e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, 167.

²²⁹Tanju Gürkan, “Neden Okul Öncesi Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15/2, (1982): 215-216.

²³⁰Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 77-78.

²³¹Jean Jacques Rousseau, *Emil Yahut Terbiyeye Dair*, çev. H.Z. Ülken, A. R. Ülgener, S. Güzay, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961), 54.

incitilmeyeceğinden veya cezalandırılmayacağından emin olmalıdır. Aksi durumda çocuk sürekli baskı ve otoriteye maruz kalırsa özerklik duygusu söner, aşırı çekingen ve utangaç bir karakter olur. Bu da onu yıkıcı bir arsızlığa ya da hakkını dahi arayamayan bir pasifliğe, ya da bu ikisinin arasında bir sinsiliğe götürebilir.

Destekleyen ve çocuğun iradesine önem veren demokrat ve işbirlikçi aile ortamında yetişen çocuğun özerkliğine saygı duyulur. Sevgi ile saygı ve işbirliği ile denetim böyle bir ortamda bir arada bulunur. Bunlardan yalıtılmış ortamlarda çocuklar düşük benlik saygısıyla büyürler. Kendilerine saygı ve güven duymazlar. Neticede kendisinde var olan potansiyeli keşfedemez. Dahası öğrenilmiş bir çaresizliğin içine düşebileceği gerçeğinden hareket eden bilinçli bir aile, çocuğun davranışları karşısında, “kaygılanmana gerek yok”, “o belki şu anda sana zor geliyor ama göreceksin bir gün kolaylıkla yapacaksın” şeklinde destekleyici tavır takınır. Bu tür anne-baba tutumunda aile, destekleme-gevşetme-izleme stratejisi izler; çocuğunu destekler ama bunun yanında sınırlarını koymayı da ihmal etmez ve onun hareketlerini kontrol eder. Çocukla arasında sözel iletişim kanallarını açık tutar.²³²

2-6 yaşları arası çocuğun belirgin özelliklerinden birisi de, anne- babaya benzeme çabası ve onları taklit etmesidir. Bu yaşlarda kız çocuğu annesinin yaptıklarına ilgi duyar. Anne ile vakit geçirmek, onun gibi yemekler yapmağa heves eder. Erkek çocuğu da babasına veya baba yerine geçen birine hayrandır. Babası onun kahramanıdır. Onun gözünde babası kadar yetenekli, akıllı, zeki, güçlü kimse yoktur.

Bu yaş döneminde çocuğa, yetişkinlerin yapmış olduğu bazı faaliyetler gösterildiğinde bunları yapmaktan da çok hoşlanır. Dolayısıyla çocuk bu faaliyetlere teşvik ve sevk edilmelidir. Şayet yedi yaşın sonunda ahlaki bazı meziyetler ve zihinsel pratikler ve alışkanlıklar elde edemezse, sonradan bunların tamamen kaybolma ihtimali vardır.²³³

Anne-baba şunu unutmamalıdır ki, çocukların gelişimindeki ilk beş yıl, ardı ardına gelen denge ve dengesizliklerin olduğu yaşlardır.²³⁴Bazı pratiklerin ve zihinsel kabiliyetlerin anlaşılması ve yerleşmesi zaman alacaktır. Bundan dolayı aile son derece sabırlı olmalıdır. İki yaşından itibaren ne yapması gerektiği öğretilmeye başlanılmalı, fakat

²³²Yavuzer, *Anne Olmak*, s. 65.

²³³Jacquin Guy, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, 51-52.

²³⁴Ayşegül Yiğit, “Çocuğun Gelişim Özellikleri Ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi*, 22/22, (2006): 188.

gereğince hareket etmediği zaman da herhangi bir ceza verilmemelidir. Korkarak itaat etmesi değil de ikna edilerek yapması sağlanmalıdır. Sürekli olarak, yapması ve yapmaması gerekli olan şeyleri ona öğretmek ve bu davranışları kazandırmak için çocuğu çeşitli taktiklerle ikna etmeye çalışmak esas olmalıdır.

2 yaş döneminde çocuğun serbestçe hareket edebilmesi önemlidir. Çocuk bu yaşta düzensizlik ya da rejim ve uyku bozukluğu içinde yaşar. Bundan dolayı daha sonra işlerini düzenli bir şekilde yapmaya zor alıştır. Çevresinde sık sık meydana gelen değişikliklere adaptasyonda sıkıntı çeker. Çocuğun dengesini, içinde bulunduğu bu düzensizlik tehlikeli bir şekilde bozduğundan dolayı²³⁵bu düzensizliğin karakterinde yer etmemesi için çocuk düzen ve intizama bu dönemde alıştırmaya başlanmalıdır. Yemek, uyku vb. işler saati saatine olmalıdır. Ancak bu dakiklik her zaman sağlanamasa da yarım saat önce veya sonra olabilecek aksamalar tolere edilebilir. Bu şekilde bir disiplin ve düzen oluşturabilmek için aynı saatte uyutulmaya, yedirilmeye dikkat edilmelidir. Zira gece saat on ile iki arasında, dinlenen iç organlar ve beyin tarafından salgılanan büyüme hormonu vardır. Bunların çocukta aktif hale gelmesi için çocuk, her gün o vakit dilimlerinde mutlaka uykuda olmalıdır. Yine anne çocuğunu erken yatırıp erken kaldırmaya zemin hazırlarsa, anne ileride yaşayacağı çocuğu okula kaldırma problemini de erken uyku düzeniyle çözmüş bulunacaktır.

Anne-baba unutmamalıdır ki, üç yaşında, çevresiyle olumlu ilişkiler geliştirip onları memnun etmeye çalışan çocuk, dört yaşında özerklik ve bağımsızlık isteği taşır, inatçıdır ve “ölçüyü kaçırma” onun genel özelliklerindendir. Beş yaşına geldiğindeyse tekrar uyumlu ve dengeli olma eğilimi gösterir. Her çocuk farklı olduğu için, çocuğun eğitilmesinin zorlu bir süreçtir.²³⁶

Anne babalar çocuklarının özgür bırakmalı ama aynı zamanda denetlemelidir. Zira tedbir kadar güzel akıl yoktur. Aynı zamanda küçük yaştaki çocuklarının denetimi konusundaki çekimser davranışlar göstermemelidir. Bu birçok probleme yol açabilir. Çocuğun direktmesi üzerine, onun isteğine baş eğen annelerin çocukları, uyumsuzluğa, kendi

²³⁵Jacquin Guy, Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri, 57.

²³⁶Yiğit, “Çocuğun Gelişim Özellikleri Ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi” 188.

dediklerini kabul ettirmeye alışır ve daha ilerideki yaşlarda bu uyumsuzluğun cezasını çekerler.²³⁷

2.1.4.1. Okul Öncesi Döneminin Önemli Özellikleri

2.1.4.1.1. İrade

Her şeyden önce 0-6 yaşları arasındaki çocuklar duygu ve isteklerine göre hareket ederler. Onlarda kendiliğinden iradeli davranışlar pek görülmez fakat çocuğa, okul çağına gelinceye kadar, yukarıda değinildiği üzere aile içerisinde, olumlu yönde birçok irade alıştırmaları yapılmış olmalıdır. Eğer bu yaşlar arasında her şey kendi haline bırakılır ve çocuk ihmal edilirse, o zaman çocukta birtakım kötü alışkanlıklar ve irade zayıflığı olarak isimlendirilebilecek bazı durumlar meydana gelebilir. Bunların sonradan sökülüp atılması son derece zordur. Bundan dolayı çocuk 6-7 yaşına gelinceye kadar, düzenli bir irade eğitimi hazırlık süreci geçirmelidir.²³⁸

Çocukların iradelerini güçlendirmek için onları cesaretlendirmek gerekir. Cesaretlenen çocuk içsel motivasyonunu kendi iç dünyasından aldığı için iradesini kullanır. Aksi halde korkutularak büyüyen çocukta ise irade zafiyeti görülecektir. Çocuğa yaşına uygun hedefler konularak kendi tercihlerini yapması istenebilir. Unutulmamalıdır ki irade eğitimi çocuğun dünyasını pek çok alanda etkileyebilecek kadar önemlidir.²³⁹

Bu yaş diliminde hikâye ve masallar çocukların iradelerini etkileme, yönlendirme ve güçlendirmede kullanılabilir. Çünkü hikâye ve masal dinlemeye meyilli olmak, 2-6 yaşları arası çocuğun bir başka özelliğidir. Bu dönemdeki çocuklarda, özellikle beş yaşındaki çocuklarda masal ve hikâyeye ilgi başlar. Masal ve hikâyeyi hayranlıkla dinler ve ondan hemen etkilenirler.²⁴⁰İçlerinde hikâye veya masal kahramanı olmak arzusu uyanır. Kendilerini hikâyedeki ya da masaldaki kahramanla özdeşleştirirler. Ayrıca çok canlı bir hayal gücüne sahip olan bu çocuklar, işittiklerini ve sezip gördüklerini hayal güçlerinin etkisiyle abartmayı ve çarpıtmayı severler. Keyifli ve komik sözler, kısa vezinli şiir ve tekerlemeler de ilgilerini çeker, bunları tekrarlamak isterler.²⁴¹ Şu halde

²³⁷Aydın, “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları Yeni Neslin Yetiştirilmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, 11-12.

²³⁸Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 175.

²³⁹Emine Tuğba Demirci, “Çocuğumun Ahlaki Gelişimini Nasıl Destekleyebilirim?”, *Ailede Din Eğitimi*, ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, (İstanbul: Yekder yay., 2018): 113.

²⁴⁰Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 104.

²⁴¹Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 42.

irade eğitimi için hikâyeden yararlanmak faydalı bir yoldur. Hikâyede anlatılan kahramanların karakterleri, duruşları, kararlılıkları çocuk için iyi bir model olur.

Yalnız şu hususa dikkat etmek gerekir masal ve hikâyelerle umacıdan, cinden, periden, karanlıktan, böceklerden ve insanlardan çocukları korkutmak, onun irade gelişimi yönünden zararlıdır. Bunlar çocuğun tasavvur gücünde çeşitli şekillerde yer edip bilinçaltını besler yersiz ve zamansız korkulara dönüşür. İleri de daha farklı psikolojik sorunlara yol açabilir.

2.1.4.1.2. Dil gelişimi

Okul öncesi çocuğun dili kullanması hemen hemen bir yetişkinin dili kullanması gibidir. Konuşması dilbilgisi kurallarına uyumlu olduğu gibi anlaşılırdır. Çocuk tek cümlede neden-sonuç, zaman, mekan vb. bileşik anlamları ifade edebilir.²⁴²

Çocuğun okul öncesi dönemde en hızlı gelişim evrelerinden birini dil öğrenimi oluşturur. Çocuğa olanaklar hazırlanıp yeni öğrenme fırsatları verildiği takdirde dil gelişimi ve ilerideki başarıları bundan etkilenir.²⁴³Bunun için anne baba çocuğuyla sürekli konuşmalıdır. Ancak kelimeleri ona karşı düzgün telaffuz etmelidir. Çocuğun yanlış söylediği kelimeleri söylerken anne doğrusunu söylemelidir ki çocuk zamanla kelimeyi düzeltebilsin.

2 yaşından sonra dil gelişimiyle IQ arasında ciddi bir ilişki vardır. Örneğin erken konuşan çocukların IQ'su normal ya da normalin üstündedir. Zekâ dile, dil zekâyâ bağlı olarak gelişir. Aynı zamanda dil her türlü çevreden de etkilenir. Örneğin McCarty'ye göre öğrenimi ve sosyo-ekonomik düzeyi yüksek bir çevrede yetişen çocuk daha farklı, uzun ve karmaşık cümleler kurar.²⁴⁴ Nitekim üst sosyo-ekonomik düzeydeki insanların doğumdan hemen sonra yabancı dil konuşan bir dadı tutmaları, 2-3 yaşlarından itibaren, çocuğu henüz kendi anadilinde yetkinlik kazanamadan, yabancı dil eğitim veren bir anaokuluna yazdırmaları vs., McCarty'i destekler örneklerdir. Ancak bütün bunlar dil gelişimi amacıyla gerçekleştirilen hatalı girişimlerdir. Oysa doğru olan dilin doğal gelişime uygun olarak çocuğu, öncelikle anadilini doğru öğretecek kişiler elinde büyütmektir. Ona çocukluğunu yaşatacak, yaratıcılığını ortaya çıkaracak, mutlu edecek,

²⁴²Zeynep Nezahat Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, 33.

²⁴³Yavuzer, *Anne Olmak*, 76.

²⁴⁴Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 93.

sosyalleştirecek, potansiyelindeki kabiliyetlerinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine fırsat verecek bir anaokulunda eğitmektir.²⁴⁵

2.1.4.1.3. Soru Sorma

Doğası gereği insan meraklı bir varlıktır. İlgili olduğu alanlarda yeni şeyler araştırır, farklı sorular sorar. Son derece meraklı olan, birçok şeyi ilginç bulan, her şeye dokunmak ve her şeyi anlamak isteyen okul öncesi çocuğunun birçok soru sorması çok tabiidir. Bu çocuklarda soru sorma iki yaşında başlar. 4 yaşında maximuma çıkar. Her şeye nasıl niçin diye sürekli sorar. Bu tutum bazı anne babaları bezdirir. Anne-babalar ve çocuğun çevresindekiler çok sabırlı olmalı ve çocuğun bu sorularına titiz yaklaşmalı ve şunu hatırlarından çıkarmamalıdır: İki yaşına kadar, nesneleri eline alıp ağzına götürerek tanımaya çalışan çocuk, şimdi soruları ile tanımaya çalışmaktadır. Araştırmacı kişiliğiyle doymak bilmeyen bir iştahla çevresindekileri soru yağmuruna tutmaktadır.²⁴⁶

Gelişim ve öğrenme arasındaki sıkı ilişkiye binaen çocuğun bedensel ve zihinsel seviyesi geliştikçe soruları da gelişir ve çeşitlenir. Birçok anne baba çocuklarının bu soruları karşısında sıkıntıya düşerler. Çocuktan gelen birinci “neden” sorusuna cevap vermek mümkünken ikinci, üçüncü ve böylece ardı ardına gelen “neden” sorularına cevap vermek çoğu zaman anne babayı zor durumlara düşürebilir. Hatta çocukların filozofça, bir bilgin edasıyla sorularına bile şahit olmak mümkündür.²⁴⁷Örneğin çocukların bu arz sorularının başında, yaşlı-başlı bilgin ve deneyimli filozofların da cevabını aradıkları “Ben nereden geldim?” sorusu yer alır. Anne babaların, “bu ne biçim bir soru”, “çocuklar böyle sorular sormaz”, “sen anlamazsın” demek yerine bu soruyu, çocuğun yaşına uygun bir biçimde kısa, özlü ama doğru bir şekilde yanıtlamaları gerekir. Mesela, Çocuklara annenin içinden çıktığı, annenin karnında büyüdüğü söylenebilir.²⁴⁸Bu bilgiyi doğru bir şekilde anne babasından edinemeyen çocuk başka arayışlara yönelecek, belki de yanlış kaynaklara müracaat edecek ve anne babasına olan güveni sarsılacaktır.²⁴⁹

Yine yetişkinler, çocukların sorularına gerçek ve ciddi cevaplar vermelidir. Onların bu konudaki güvenleri hiçbir şekilde sarsılmamalıdır. Böylece çocuk kendini değerli

²⁴⁵ Yavuzer, *Anne Olmak*, 55.

²⁴⁶Özyılmaz, *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 98.

²⁴⁷Abdullah Özbek, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, 58.

²⁴⁸Günsel Koptagel, “Çocuk ve Cinsellik, Ne Diyelim? Ne Söyleyelim?” *Aile ve Çocuk Dergisi*, (İstanbul:, Ak Yayınları, 1982).

²⁴⁹Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 107

görecektir.²⁵⁰Çocukların bu ihtiyacını makul ölçülerde, bireysel kabiliyetlerini ve farklılıklarını göz önünde bulundurarak karşılamalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta cevaplar eksik olabileceği ama asla yalan olamayacağıdır. Zira çocuk bir gün kendine verilen cevapların yanlış olduğunu öğrenirse, kandırıldığı düşünüp cevap verene karşı güveni sarsılabilir.²⁵¹

Ericsson'a göre bu dönem çocuğun davranışları atılganlık ve girişkenlik üzerine kuruludur. Çocuk içinde bulunduğu bu atılganlık ve girişkenlik halini, sürekli sorular sormakla meraklı olduğu alanlardaki girişimleriyle karşılamaya çalışır. Bu dönemde çocuğun merakını giderici cevaplar verilmez, engellenir, suçlanır, hatta korku ve baskı uygulanır ve bu hal süreklilik arz ederse, çocukta, merak etme, yarışmadan hoşlanma, amaçta ısrar etme ve başarmaktan zevk alma duyguları sağlıklı olarak gelişemez. Bu durum onu yeteneklerine ve isteklerini keşfetmekten alıkoyacak kadar çekingen ve pasif yapar.²⁵²

Ayrıca soru sormak çocukta bir ilginin uyandığının göstergesidir. Bu, çocuğun eğitimi açısından çok önemli bir fırsattır. Soru sormak, öğrenmeye hazır olmak demektir. Bunu fırsat bilerek, onu müspet faaliyetlere kanallandırmak mümkündür. Mesela Allah sevgisi, samimiyet, sorumluluk, acıma duygusu, affetmek, özür dilemek, dürüst olmak, cömertlik, tutumluluk, başkalarının haklarına saygı gibi değerler, ona verilecek cevapların içine sıkıştırılabilir.²⁵³

Buraya kadar dile getirilenlerin dışında bir de okul öncesi dönemde dikkat edilmesi ve değerlendirilmesi gereken dönemler vardır. Bu dönemlerin özellikleri bilindiğinde çocuklara anlayışla yaklaşmak kolaylaşacaktır. Bu dönemlerden birincisi 2,5 yaşdır.

2.1.4.2. Okul Öncesi İçin Kritik Dönemler

2.1.4.2.1. İki Buçuk Yaş

İlk çocukluk evresinde 2,5 yaş, gelişimin sıkıntılı dönemlerinden birini oluşturur. Özerklik evresi olduğu için başına buyruk olmak, özgürce hareket etmek ister. Çocuğun, dengesiz, olumlu olana karşı, karar veremeyen ve hatta isyankâr bir tavrı vardır.

²⁵⁰Doğan Cüceloğlu, *Yetişkin Çocuklar*, (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1994), 192.

²⁵¹Özbek, 'Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi', 58.

²⁵²Ekşi, "Gençlik Döneminde Uyum ve Davranış Sorunları", 59.

²⁵³Özbek, 'Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi', 58.

Büyüklerinin söylediklerinin tersini yaparlar. İnatçıdırlar, istekleri yapılmadığında, yaptıkları engellendiğinde ya da kısıtlandığında sinirlenirler. Anne babasından yardım istemez ve kendi başına başarmayı amaçlarlar. Bütün bunlardan dolayı bu dönem “Serkeşlik evresi” olarak da isimlendirilebilir. Olumsuzluğun (negativizm) baskın olduğu bu “Serkeşlik evresi”, çoğunlukla anneleri endişelendirir. Bundan dolayı anneler, daha otoriter ve disiplinli olma yolunu tutup çocuklarını yeniden kendi kontrolleri altına almaya çalışırlar. Fakat bunun neden olabileceği saplantılar ve ruhsal bunalımlar, ileriki yıllarda inatçılık ve direnç belirtileri şekline dönüşür.²⁵⁴

2,5 yaşındaki çocuk devrimci ruhludur, her yeniliğe itiraz eder, her şeyin kendi alıştığı biçimde yapılmasını ister. Bu evrede en iyi tutum, “kontrollü hürriyet/serbestiyet”i sağlamaktır. Bu, çocuğun belirli sınırlar içinde “hükümrânlığını” sürdürmesine izin vermek şeklinde tanımlanabilir. Çocuktaki ani, hızlı ve çeşitli değişimler kötü huyluluk olarak yorumlanmamalıdır. Çocuk yeni şeyler öğrendikçe, keşfettikçe olgunlaşacak; olgunlaştıkça, davranışları olumlu yönde değişecektir.²⁵⁵

Bu dönemde çocuk engellendikçe öfke tepkileri verebilir. Ayrıca endişe, korku ve kaygı gibi olumsuzluklara yol açabilecek duygular da görülebilir. Endişe ise genellikle sinirlilik, gerginlik ve korkudan kaynaklanır.²⁵⁶ Dolayısıyla kaygı bozuklukları gibi psiko-patolojik durumlar bu dönemde yanlış tutum ve davranışların ileride ortaya çıkan bulguları olarak değerlendirilebilir.

2.1.4.2.2. Beş Yaş

Beş yaş evresi altın yaş olarak nitelenir ve ilk çocukluk en kritik noktasını oluşturur. Soru sorma isteği azalsa da merakı devam eden 5 yaş çocuğu bilgin, olgun, yeterli, dengeli ve dostça tavırlar sergiler. Bu haliyle sanki büyümüş de küçülmüş gibidir. Sahip olduğu yeteneklerini göstermekten hoşlanır, kuralları merak eder, sorumlu hareket eder, başarmaktan mütevellit ödül almaktan keyif alır. Çevresine kolayca uyum gösterir.²⁵⁷ Ayrıca, sosyal aktivitelere katılmak ister, kendinden emindir, kararlı, şekilci ve uyumludur. Bazen rahat ve bazen ciddidir, merakını celbeden konularda dikkatlidir, nazik bir arkadaş olmaya çalışır. Kendinden küçük çocukları idare edebilmeye başlar. Bu

²⁵⁴Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 106.

²⁵⁵Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 108-109.

²⁵⁶Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 275.

²⁵⁷Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 108

anlamda üstün bir kişi değilse bile, onlara nispetle üstün bir çocuktur. 3 yaşın ilerlemiş biçimidir.²⁵⁸

Beş yaş bütün bu özellikleriyle harika bir şekilde değerlendirilirse çocuğun yapması ve yapmaması gereken değerler öğretilir. Söz gelimi vicdani ve ahlaki değerleri öğrenebilecek bir kabiliyeti açığa çıkar. Bu yaşta vicdani duygu ortaya çıktığı için ahlaki değerleri anlaması daha kolaydır. Vicdan duygusuyla çocuğa asıl kazandırılmak istenen özellikle çocukta ortaya çıkması muhtemel olumsuz tutum ve davranışları yani yapılmaması gereken şeyleri engellemektir. Yaptığından pişman olmasını sağlamak değildir.²⁵⁹

2.1.4.2.3. Din Duygusu ve Eğitime Başlama Yaşı

Bilim adamları çocukların din duygusunun hangi zamanda oluşmaya başladığını, nasıl bir yol izlendiğini araştırmış lakin belli bir görüş birliği sağlayamamışlardır. Bilim adamları bu konuda ikiye ayrılır: ilk gruptakiler bu duygusunun çocuklarda ilk çocukluk evresinde başladığını ileri sürenlerdir. İkinci gruptakilerde bu duygunun 12-15 yaşları civarında başladığını öne sürer. Örneğin W.James, Erasmus, Spencer, Scheler, Herbart, Fröbel gibi batılı bilim adamları; İbn Sahnun, Farabi, İbn Sina, İmam Şafii, Gazâlî ve Mevlana gibi doğu-İslam dünyasında bulunan bilim adamları din duygusunun ilk çocukluk evresinde başladığını ileri sürerler.²⁶⁰ Dolayısıyla çocuğun fitratında olan bu duygunun ortaya çıkarılıp yönlendirilmesi fevkalade ehemmiyet arz eder.

Okul öncesi dönemi çocuğunda dini uyanmanın ve din duygusunun hareketlenmesi, yaşadıkları aile ortamına bağlı olarak kendini gösterir. Bu dönemdeki çocuk duyguya dayalı tasarlanan bir din olgusuna sahip olmadığı için ezberledikleri sözler onun için pek anlam ifade etmez. Bu dönemde taklit özelliği iradeye dayalı çalışmamaktadır.²⁶¹ Bu yüzden çocuk dini duygularla büyütülür. Ahlaki ilkeler bir değer olarak öğretilir, dini değerler empati duygusuyla verilebilirse mesela camiye çocuk daha küçük yaşlarda alıştırılıp camiye götürme, ramazanda oruç teşviki, teravihe gitme, hacca umreye gidenleri karşılama vb. uygulamalarla çocukta bir coşku oluşturulursa çocuk dini

²⁵⁸Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 110.

²⁵⁹Fitzhugh Dodson, *Çocuğunuzu Tanıyor musunuz?*, çev. Ahmet Gümüş, (İstanbul: Denge Yayınları, 1995), 115.

²⁶⁰Mustafa Tavukçuoğlu, “Okul Öncesi Dönemde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, (2002): 52.

²⁶¹Cihandide, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi, 65.

benimseyerek büyür. Din öğretiminde kalıcılık esastır. Bunun sağlanabilmesi için din eğitimine dini duygu katılmalıdır.

Dini duygular okul öncesi yaşta oluştuğuna göre çocuğun dini öğretileri talime başlama yaşının veya alametlerinin ne olacağı İslam âlimlerince tartışma konusu olmuştur. Burada çocuğun akledebilme yeteneğinin ortaya çıkması esas alınmıştır. Buna göre örneğin Gazâlî, çocukta, iyi-ile kötü, fayda ile zararı birbirinden ayırt edebilecek bir meleke hâsıl olunca çocuğun izlenmesi gerektiğini söyler. Temyizin ilk işareti de hayâ belirtilerinin ortaya çıkışıdır. Çocuk utanarak bazı şeyleri yapmayı terk ettiğinde, bu akıl nurunun onda inkişaf ettiğinin göstergesi sayılır. Böylece bazı şeyleri çirkin, bazı şeyleri güze, bazılarını yararlı bazılarını zararlı vb. görür. Bazılarından utanç duymazken, bazılarından duyar. Bu, onun ahlakının ve kalbinin güzelliğine yorulur²⁶²

İbn Sina ise, çocuk eğitimini fiili olarak 3 yaşında başlatır. İlköğretiminin nasıl olması gerektiğini ana hatlarıyla belirledikten sonra çocuğa Kur'an öğretmeyi ve ana diline ait kaidelerin ve ifade biçimlerinin öğretilmesi gerektiğini belirtir. Bundan sonra çocuğun gözlemlenmesi gerektiğini, eğer çocukta ilme karşı bir meyil ve kabiliyet varsa onun ilme teşvik edilmesi gerektiğini yok sanata ya da zanaata bir kabiliyeti varsa o tarafa yönlendirilmesi gerektiğini belirtir.²⁶³

Bazı İslam âlimleri de bu konudaki hadiselerden ve yaşantılardan yola çıkarak temyiz yaşının okul öncesi dönem olduğu ve dolayısıyla eğitime okul öncesi dönemde başlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazı âlim ve mutasavvıfların hayatlarına ait kesitlerde onların çok erken denecek yaşta eğitime başladıkları görülmektedir. Söz gelimi büyük mutasavvıflardan Sehl b. Abdullah et-Tüsteri'nin çocukluk dönemiyle ilgili anlattıkları onun gerçekten çok erken denecek bir yaşta dini duygunun zirvesi olan tasavvuf düşüncesine meylettiğini göstermektedir.²⁶⁴

Eğitimde en önemli ilke çocuğa görelik ilkesidir. Yaşının küçüklüğüne bakılarak öğrenebileceği şeyleri çocuğa öğretmemek büyük bir kayıp olduğu gibi daha olgunlaşmamış bir çocuğa da sırf yaşı tutuyor diye anlayamayacağı şeyleri öğretmek çocuğa yapılan büyük bir eziyettir. Olgunluk düzeyine ulaşmadan kazandırılmaya

²⁶²Gazâlî, *İhya*, 3/ 72.

²⁶³İbn Sina, *Kitabu's Siyase*, 84.

²⁶⁴Gazâlî, *İhya*, 3/ 74.

çalışılan davranışlar çocuğun gelişimini olumsuz etkilemektedir. Düşünce, duygu ve davranış boyutuyla çocuğun anlayamayacağı gelişim döneminde dini bilgi vermek çocuğun dini gelişimi açısından sakıncalıdır.²⁶⁵

2.1.5. Okul Çağı Sorumlulukları

Okul çağı çocukları bilişsel gelişim açısından somut düşünce biçimindedirler. Okul çağı çocukları somut bir biçimde bilgiyi, sistemli ve mantıklı bir biçimde işleyebilirler ama soyut bilgileri işlemekte yetersiz görünürler. Okul öncesi döneme göre gelişmiş bir telaffuz ve sözcük dağarcığına sahiptirler. Ancak bu dönemdeki çocuklar "adalet", "özgürlük" gibi soyut kavramlara konuşmalarında yer verseler de ne olduklarını tam olarak kavrayamamışlardır. Konuşmaktan ve sorulara cevap vermekten zevk alan okul çağı çocuğu okuma-yazma ve hesaplama gibi becerileri yine bu dönemde kazanır.²⁶⁶

Bu dönemde çocuk kendisini, yeni bir ortam ve işlevsellikte okul, arkadaş grubunun içerisinde bulur. Okul öncesi dönemde herşeyi bilen, herkesten güçlü gördüğü anne babanın yerini öğretmen alır. Çocuğun gözünde öğretmenin gücü anne babadan daha üstündür.²⁶⁷

Bu dönemde çocuk, kendisini ve kişilik özelliklerini tanır. Aile hayatının özelliklerini öğrenir. Ailesinin inancını, kültürünü, örfünü benimser. Aile dışından çevre edinmeye başlar, değişik insanları ve onlardaki yetenekleri tanır. Kendisini onlarla ölçer. Okulla birlikte sosyalleşmeye ve böylece sosyal hayatın gereklerine, toplumun milli ve manevi değerlerini benimsemeye başlar. Bu şekilde kendini ve çevresini tanıyan çocuğun ahlak ve kişilik eğitimi bu dönemin sonunda büyük ölçüde tamamlanır. Bundan sonra kişilik eğitiminden çok meslek eğitimi ağır basar.²⁶⁸

Okul çağı çocuğunun en önemli özelliklerinden biri çevresinde gördüğü araç gereçlere ilgi duyması ve yaratıcı olmasıdır. Altı- yedi yaşından itibaren çocuğun dünyasına araç gereçler girmeye başlar. Bunları kullanmak ve becerisini geliştirmek ister. Birtakım şeyleri bir araya getirip yeni şeyler icat etmeye, oyununda bunlara yer vermeye ve oyunlarını bunlara göre planlamaya çalışır. Yapabilme ve yaptığıyla tanınmayı ister.

²⁶⁵Oruç, Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi, 143.

²⁶⁶Ahmet Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (2008): 147.

²⁶⁷Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", 24.

²⁶⁸Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 71.

Bunlar ondaki temel güven, özerklik ve girişimcilik duygularının daha önceki evrelerde gelişmesine başlıdır. Eğer önceki evrelerde bu kazanımlar elde edilmemişse çocuk aşâğılık ve yetersizlik duygusuna kapılır.²⁶⁹

Ayrıca ailelerinden ilgi, denetim ve hürriyeti bir arada gören çocuklar bireysel ve sosyal işlerde daha başarılı olmaktadır. Baldwin ve Watson'un araştırmaları, bu tip ailelerde büyüyen çocukların özgür fikirli, ilişkilerde daha faal çocuklar olduğunu ancak; daha otoriter, baskıcı ve ilgisiz ailelerde büyüyen çocuklarında agresif ve saldırgan, içe kapanık ve bağımlı çocuklar olduğunu ortaya koymuştur.²⁷⁰

Aile, çocuğunu bireysel özellikleriyle tanımaya çalışmalı, onu diğer çocuklarla ve kardeşleriyle kıyaslamamalıdır. Onu öylece kabul etmeli ve sevmelidir. Bireysel yeteneklerini geliştirme noktasında onu cesaretlendirmeli, ama ona kapasitesinin üzerinde yük yüklememeli, zorlamamalıdır. Yapabileceğinin en iyisini yapabilmesi yolunda ona güvendiğini belli etmeli, ama çalışması için aşırı baskıdan kaçınmalıdır.²⁷¹

Bu döneme ait çocuğun yapması ve yapmaması gereken işler, makul bir ölçüde kendisine anlatılmalıdır. Baskı ve şiddet uygulanmamalıdır. Ancak kelimeler ve beden diliyle kararlılık ve ciddiyet gösterilmeli. Çocuk karşısındaki ciddi iradeyi görünce ailesinin nelere önem verdiğini daha iyi anlayacaktır. Böylece çocuk şiddet ve baskının yol açtığı travmalardan uzak kalacaktır.²⁷²

2.1.5.1. Okuma ve Yazma

Okul öncesi dönemde çocuğun yürümeyi, koşmayı, konuşmayı öğrenmesine kadar önemli ise, okul döneminde okumayı- yazmayı öğrenmesi o kadar önemlidir. Çünkü çocuk okul döneminde artık okuyup yazma erginliğine erişmiştir. 6 yaşlarında bir çocuk, okumayı öğrenebilmek için gerekli olan genel olgunluk düzeyine ulaşmıştır. Bazı çocuklarda bireysel yeteneklerin farklı oluşundan dolayı bu daha erken olabilir. Nitekim altı yaş bazılarına göre takvim yaşını, bazılarına göre de zekâ yaşını ifade eder.²⁷³

²⁶⁹Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 124-126.

²⁷⁰Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 130-131.

²⁷¹Yavuzer, *Anne Olmak*, 78.

²⁷²Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 179

²⁷³Norma Razon, "Çocuğa Hangi Yaşta Okuma Öğretilmeli", *Aile ve Çocuk Dergisi*, 6, (İstanbul: Ak Yayınları, 1985): 34.

Bu dönemde çocuk harfleri ve onlara karşılık gelen sesleri tanır ve öğrenir. Dolayısıyla çocuk okumayı sökmek için öncelikle harf adını alan yazılı işaretleri tanımalıdır. Onlara karşılık gelen sesleri öğrenmelidir. Aralarında bir irtibat kurabilmeli, çağrışım yapabilmelidir.²⁷⁴

Okul öncesi bazı çocukların okuyabildikleri düşünüldüğünde okul çağındaki bir çocuk okuma olgunluğuna ermiş bir çocuktur. Olgunlukla öğrenme arasında doğru orantı vardır. Bu dönemde çocuk hikaye kitaplarındaki resimler hakkında yorum yapabilir, büyük, dikkat çekici yazıları okuyabilir, toplama, çıkarma işlemleri yapabilir.²⁷⁵

2.1.5.2. Okul

Aileden sonra çocuğun hayatında en büyük etken okuldur. Okullar sadece akademik bilgilerin öğretildiği yerler değil, ahlaki öğretilerin de edinildiği kurumlardır.²⁷⁶ Ailenin vermiş olduğu eğitim adeta okulda kendini gösterir. Bu yüzden okul bir bakıma evde verilen eğitimin imtihan edildiği, denendiği bir laboratuvarıdır. Çocuğun okulda uyumlu olması ve başarı göstermesi, anne babanın, onu yetiştirmedeki itinasının bir ölçüsü kabul edilir. Eğitim, evin ve okulun ortaklaşa yürüttüğü bir faaliyettir.²⁷⁷

Okul eğitimi çocuğu bilişsel gelişimini etkilediği gibi, duygu ve davranış gelişimini de etkileyerek olgun ve doygun kişilikler haline gelmelerinde açık ve örtük hedefler koyar. Çünkü çocukların iyi insan olmanın anlamını öğrenmeye ihtiyaçları vardır. Bu yüzden okul doğru bilgi, duygu ve davranışı edindirmelidir.²⁷⁸

Hayat boyu belki de hiçbir dönemde rastlanmayacak düzeydeki kolay etkilenme bu devrede görülür.²⁷⁹ Bu yaştaki çocuklar etkileme ve yönlendirmeye müsaittirler. Çocuğun öğretmenin dediği her şeyin doğru olduğunu kabul etmesi onun çabuk etkilendiğini ve intibak ettiğini gösterir. Dolayısıyla çocuk 7 yaşından sonra okula gitmeye başladığı, devreye öğretmen ve okul girdiği ve çevresi genişlediği için²⁸⁰ bu dönemde çocuğun okul

²⁷⁴Norma Razon, “Çocuğa Hangi Yaşta Okuma Öğretilmeli, 33.

²⁷⁵Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 23.

²⁷⁶Yorulmaz, Ailede Değerler Eğitimi, 117.

²⁷⁷Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, 56.

²⁷⁸Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, (İstanbul: Timaş yay., 2013), 291.

²⁷⁹Ibn Sina, *Kitabu's Siyase*, 83-84.

²⁸⁰Bayraklı, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, 167.

çevresine, öğretmenine, arkadaşlarına dikkat etmek, seçici davranmak çocuğun geleceğinin doğru şekillenmesi açısından önemlidir.

2.1.5.3. Arkadaş Seçimi

Okul çağı aynı zamanda son çocukluk dönemidir. Bu dönemde çocuk aşırı duyarlıdır ve kolay etkilenir, kendi arzularının, diğer çocukların doğrultusunda olduğuna inanır. Bu da onun arkadaş edinmesini ve arkadaş gruplarına kabul edilmesini kolaylaştırır.²⁸¹

Okul devresinde çocuğun kolay etkilenmesinden dolayı bazı anne babalar çok hassas davranıp, yavrularının herhangi bir kötü alışkanlık, kötü söz ve yanlış düşüncenin etkisine girmemesine özen göstererek, çocuklarına kendileri arkadaş seçmeye kalkışırlar. Bu hususta en tutarlı yol; çocuğun okul çağına gelinceye kadar ki geçen zamanını iyi değerlendirmek, eğitimi güzel yapmaktır. Bu yapılmamışsa, o zaman da, okul dönemi çocuğuna hızlı bir eğitimle, aradaki açığı kapatmak için önceki yıllarda öğrenmesi gereken doğrularla, okul döneminde öğrenilmesi gereken doğrular kazandırılmaya çalışılmalıdır. Çünkü çocuk zihni eğer boş kalırsa, orayı elbette yanlışlar ve kötü alışkanlıklar dolduracaktır.

Çocuğunu okul dönemine kadar iyi hazırlayan bir ailenin, artık “aman çocuğum kötü bir alışkanlık, kötü söz ve yanlış düşünceye kapılmasın” diye endişelenmesine gerek yoktur. Zira güçlü kültürler, zayıf kültürleri her zaman etkiler. Dolayısıyla bu durumda aile, kendi çocuğu vasıtasıyla doğruların, diğer çocuklara da anlatılması ve öğretilmesini dolayısıyla onların da ahlaklı, dürüst birer çocuk olmasını hedeflemelidir. Böylece hem kendi çocukları, öğrendiklerini başkalarına anlatarak inancını daha iyi anlamış ve kavramış olur, hem de Allah’ın dinini diğer çocuklara öğretmiş olur.²⁸²

Hz. Muhammed (s.a.v.) kişinin arkadaşından etkilendiğini ve zamanla birbirlerine benzeştiklerini misk satıcısı ile demirci körüğü örneğiyle dile getirmiştir. Misk satın almasak bile kokusunun üzerimize sineceği, demirci körüğünün ise bir yerleri yakabileceği yakmasa bile kokusunun kötü olduğu benzetmesiyle açıklamıştır.²⁸³ İster

²⁸¹Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 115.

²⁸²Özyılmaz, *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 131-132.

²⁸³Müslim “Birr”, 146; Ebu Davud, “Edeb”, 18.

evde, ister okulda verilen eğitim olsun İmam Gazâlî'nin deyiimiyle eğitimin aslı çocukları kötü arkadaşlarından korumaktır.

2.1.5.4. Oyun

Okul çağı çocukları yaşlarının gereği oyunlar oynamayı severler. Anne babalarına sık sık 'hadi oyun oynayalım' derler. Yataktan kalkar kakmaz bazılarının ilk sözü 'anne ya da baba kalk oyun oynayalım' olabilir. Bu dönemde çocuk anne-babasıyla keyifli vakitler geçirebileceği veya kendi başına oynayabileceği gibi grup halinde oynanan oyunlara da merak salar. Grup oyunları onların eğitiminde ve sosyalleşmesinde son derece önemlidir. Oyunlar amaçsız olmamalı ve çocuğun tüm vaktini kaplamamalıdır. Özellikle oyuncak alırken onun zihinsel ve motor becerilerini koordine edecek oyunların veya değerler kazandıran oyunların tercih edilmesi faydalı olur.

Çocukla oyun oynamanın anne babaya önemli yararları vardır. Öncelikle çocuğun oynarken öğrendiğini akıldan çıkarmamaları gerekir. İkinci olarak oyun vasıtasıyla çocuğun ilgi, yetenek ve biçim vericilik özelliklerini tanır ve bundan sonraki eğitiminde bunları göz önünde bulundururlar.²⁸⁴ Anne babalar çocuklarının oyunlarını kategorize etmelidir. Motor becerilerini geliştirici oyunlar, zihinsel becerileri geliştiren oyunlar ve duyguları, hayal gücünü geliştiren oyunlar oynamalıdır. Özellikle grup oyunları ahlaki gelişim açısından önemlidir. Çocuk sosyal rolleri ve ahlaki davranışları oyun ile edinebilir.²⁸⁵ Çocuk oyun sayesinde kurallarla tanışır. Bu yüzden toplumsal kurallara uymakta zorluk çekmez. Sıra beklemek, uyumlu arkadaşlık ilişkileri geliştirmek, başkasının hakkına saygı duymak ve hakkını aramak gibi davranışları çocuklar hep oyun sırasında edinirler. Çocuk oyun esnasında kendini keşfeder ve kendinden üstün kişileri kabullenme davranışı geliştirir. Çünkü, oyun en doğal öğrenme ortamıdır.²⁸⁶

Bu yüzden anne babalar yukarıda saydığımız gelişimleri çocuklarına kazandırmak ve "kaliteli bir birliktelik" için çocuklarıyla oyun oynamalıdır. Bu yarım saat de olabilir, 45 dakika da; önemli olan bu zaman dilimini anne babanın çocuğuna ayırmış olması ve o süre içinde başka bir iş yapmadan onunla oyun oynaması, dersiyle ilgili sorduğu

²⁸⁴Arnold Arnold, *Çocuğunuz ve Oyun*, (İstanbul: Düşün Yayınları, 1998), 13-14.

²⁸⁵Yorulmaz, Ailede Değerler Eğitimi, 135.

²⁸⁶Mehmet Faruk Bayraktar - Bilal Yorulmaz, "İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eğitsel Oyunların Kullanımı", *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi*, ed. Recep Kaymakcan - Mahmut Zengin - Z. Şeyma Arslan, (Mayıs 2011): 707-711.

sorularına rehberlik etmesi veya onunla sohbet edebilmesidir. Çocuk ailesinden sadece kaliteli geçireceği zaman ister. Anne babanın bundan kaçınıp, çocuğun önüne sadece oyuncak dökmesi çocuğun kaliteli vakit geçirmesi demek değildir. Çocuk oyuncuğa değil kendisiyle birlikte geçirilecek vakitlere bakar. Çocuğun dünyasında sevginin ölçütü “oyuncak değil”, “birlikte gerçekleştirilen etkinliktir.”²⁸⁷ Kendisiyle yeteri kadar ilgilenilmemiş oyuncuğa doyurulmuş çocuklar ileride duygusal doyumsuzluklar yaşar.

Özellikle günümüzde, Montessori etkinlikleri çok yaygındır. Evdeki malzemelerle, geri dönüşüm sağlayarak, çocukların oyun üretmesini teşvik etmek hem maliyeti düşürür, hem çocuğun üretkenliğini artırır, çocuk bir malzemenin birçok şeye dönüşebileceğini görür, hem de aile çocuğuyla etkili vakit geçirmiş olur.

2.1.6. Ergenlik Dönemi Sorumlulukları

İnsanın çocukluk ve ergenlik döneminde geçmek zorunda olduğu üç köprü vardır. Bunlar bebeklik döneminin sonunda, okula ilk defa başladığı sıralarda ve çocukluktan ergenliğe geçiş sırasında yaşanır.²⁸⁸ Ergenlik dönemi de kendi içinde çeşitli evrelere ayrılabilir. Bunları, kendini arama dönemi olan problemlili kişilik dönemi, kendini bulma dönemi ve toplumla entegre olma dönemi şeklinde ayırabiliriz. Örneğin 12-15 yaşları arası dönem, hızlı biyolojik gelişimle başlayan ve bunun çevresinde oluşan bir dizi problemin yaşandığı ve dolayısıyla gençliğe ilk adımın atıldığı dönemdir. 15-18 yaşları arası dönem ise şahsiyet, kimlik ve benlik oluşumunun yaşandığı devredir. 18-22 yaşları arası dönem ise, önceki iki dönemde yaşanan biyo-psikolojik gelişimin, yani bedensel olarak gelişen gençte, oluşan kişilik, benlik ve kimliğin toplumsal alana taşındığı dönemdir.²⁸⁹ Bireysel açıdan bakıldığında, bu evredeki ergen, kendisine ve çevresine, çocukluğuna oranla daha çok yönelir.²⁹⁰

Bir başka açıdan ergenlik; ön ergenlik, orta ergenlik ve geç ergenlik dönemi olarak da ayrılabilir. Ergenlik ve onun bir alt bölümü olan ön ergenlik, bedensel ve biyolojik değişme ve gelişmeyle başlar. Diğer bir açıdan da ergenlik kendi içinde olumsuz dönem ve olumlu dönem olmak üzere ikiye ayrılır. Uzmanların büyük çoğunluğu, 12-15 yaş

²⁸⁷Yavuzer, *Anne Olmak*, 54.

²⁸⁸Yavuzer, *Anne Olmak*, 293.

²⁸⁹Özyılmaz, *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 250.

²⁹⁰Özcan Köknel, “Gençleri Anlamak”, *Aile ve Çocuk Konferans ve Panelleri*, (İstanbul: Ak Yayınları, 1986): 12.

dolaylarını “olumsuz evre” 16-21 yaşları arasındaki evreyi ise “olumluluk dönemi” olarak görürler.²⁹¹ Zira bu dönemde yetişkin gövdesi içinde bir çocuk kişiliği vardır ama bu sürekli ciddi değişim ve gelişmelere uğramaktadır.²⁹²

2.1.6.1. Ergenin Özellikleri

Piaget ergenliği soyut işlemler dönemi olarak tanımlar. Soyutlama yeteneği gelişmeye başladığı için nesneleri görmeden onlar hakkında düşünebilir ve kavram geliştirebilir dolayısıyla mantık ve düşünce ilgisini çeker. 12, 16 ve 19 yaşlarında ergenler dine dönüş yaparlar, metafizik ve mistik konulara meyilli olur. Vatan, millet, kişilik, ahlak, siyaset gibi konularda düşünce ve fikir üretebilirler. Bu devrede ergen kendi görüşlerini haklı göstermeye çalışır. Eleştirel takınır. Hem başkalarının düşüncelerini, hem de kendi düşüncelerini beğenmez. Onları eleştirir.²⁹³

Ergende duygusal değişiklikler de meydana gelir. Biyolojik gelişimin bir sonucu olarak çoğunlukla duygularda aşırılıklar görülür. Örneğin düşüncede dağınıklık, dikkatini bir noktada fazla tutamama, çabuk sıkılma, çabuk öfkelenme, bir duygudan ötekine çabuk geçme, hırçınlaşma ya da kırılıp içine dönme duygularının içinde kalır.²⁹⁴

Ergenler başkaldırı, dik başlılık, geçimsizlik, inatçılık, söz ve düşüncelerini kabul ettirme çabaları ile çabuk kırılma, küsme, öfkelenme ve hayattan bıkmaya varan depresif haller, bencilleşme, ailesinin yakın çevresinin ya da toplumun örfüne uygun olmayan bir tutum sergilerler. Yine ergen bu dönemde çok hareketlidir. Her fırsatta görüşlerini ifade etmek istediği için tartışmaya istekli ve çok konuşkandır. Tutarsız ve çelişkilidir, dengesiz davranışlar gösterir.²⁹⁵

Kısaca ergenlik devresi aslında bir geçiş devresidir. Somut düşünmeden, soyut düşünceye geçilen dini şuurun uyandığı bir dönemdir. Ayrıca ergenin cinsellik duygusu uyanmaya ve gelişmeye başlar. Bu dönemde ergen kimlik arayışına girer ve benlik oluşumu yaşar. Bu yüzden bu döneme kendini tanıma dönemi de denilebilir. Bağımsızlık duygusunun yanısıra değer ve anlam duyguları da gelişir. Dini şüphe ve çatışmalar yine bu dönemde

²⁹¹Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 279.

²⁹²Yörükoğlu, *Çocuğun Ruh Sağlığı*, 280.

²⁹³Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 277.

²⁹⁴Özyılmaz, *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 267.

²⁹⁵Mehmet Zeki Aydın, “Ergenlik Dönemindeki Çocuklarımızla İletişim”, *Hanım Efendi Dergisi*, 1/11, (İstanbul: 2007): 6-7.

yaşanmakla birlikte tevbe ve dine dönüş olaylarının da sıklıkla yaşandığı görülür. Ergenlik dönemi özdeşleşme yoluyla öğrenmenin ve akran etkisinin yoğun olarak yaşandığı dönemdir.²⁹⁶

2.1.6.2. Ergene Nasıl Davranmalı

İlkokul çocuğuna belli şeyleri öğretir gibi davranmak, ya da yapmadığı bir iş ve görevden dolayı, bir çocuğa ceza verir gibi, ergene de ceza vermeye kalkışmak istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Bu çok iyi niyetle yapılıyor olsa bile yanlıştır. Bu davranış çocuğun kişiliğini büyük ölçüde zedeler. Onu ve cezayı vereni üzer. Arzu edilen hedefe ulaşmaya mani olur.²⁹⁷ Anne babanın ergeni azarlaması, bağırması, nutuk çekmesi, emir vermesi, terslemesi, kızması, muhatap almaması, duygularını hiçe sayması vb. davranışlar ergen ile kuracağı iletişim ağını altüst eder.²⁹⁸ Mesela ergene çok aşırı müdahalede bulunmak onu arsız, dik başlı, saldırgan, silik ya da pısrık bir birey haline getirebilir. Dolayısıyla çocukların 12 yaş ve sonrasında başkalarının etkisi olmadan kendi başlarına karar verebilmelerini sağlamak ama mesuliyetin kendisine ait olduğunu, yükümlülüklerini hatırlatmak hem onların iradelerini hem de kabiliyetlerini kuvvetlendirir.²⁹⁹

Ergenlik döneminde anne-baba, çocuğunun artık çocukluk ile yetişkinlik arasındaki köprü evresinde olduğunu farkında olmalıdır. Bir yandan bu gelişim döneminin özelliklerini, bir yandan da bu zorlu dönemi yaşamakta olan ergenin değişen özelliklerini anlamaya ve onu yeniden tanımaya çalışmalıdır. Denetimin elden gidiyor olması anne-babayı mutsuz etmemeli, tersine kendi kendine yetebilen, bağımsızlığını kazanmakta olan çocuğuyla gurur duymalıdır. Sorunlarını paylaşabilmesi konusunda ergeni cesaretlendirmeli ve iletişim kanallarını hep açık tutmalıdır.³⁰⁰

Genç bir faaliyet alanına ilgi duyduğunda yetişkin nesil de ona yardımcı olmalıdır. Bunun en önemli yararı gencin olgunlaşmasına yardımcı olmaktır. Onu hayatın içinde yer tutan bir birey haline getirmektir. Yetişkin nesil ona yardım eder intibakını kolay sağlarsa

²⁹⁶Turgay Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, www. ebsad. org, (Nisan 2014): 2- 17.

²⁹⁷Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 254.

²⁹⁸Turgay Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklarına Göre Din Eğitimi* ed. Mustafa Köylü, (Nobel yay., 2011), 94.

²⁹⁹Çamdibi, “Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi”, 115.

³⁰⁰Yavuzer, *Anne Olmak*, 78.

hormonsal gelişiminin ortaya çıkardığı duygusal ve fiziksel sorunlar kolayca ortadan kalkar.

2.1.6.3. Ailelere Tavsiyeler

Aileler çocuğun bu hırçın ve agresif döneminin geçici olduğunu kavramalıdır. Çoğu anne baba, çocuklarının bu hırçınlığının devamlı olacağını üzerinde kalacağını zanneder. Ailelerin bu kaygısı çocuğa yanlış tutum sergilemelerine neden olur. Bu da çocuğun davranışlarının daha da kötüleşmesine sebep olur. Bu davranışların geçici olduğunu düşünmek anne babayı rahatlatacağı gibi çocuğa olan bakımımızı değiştirecek, onu anlamaya çalışmaya itecektir. Çocukların ters, kırıcı ve hırçın davranışları karşısında anne babaların öfkelerine hâkim olmaya çalışmaları genci kaybetmeme açısından önemlidir. Olumsuz davranışlarını sakinlikle, meseleyi birlikte ele alarak düzeltmek daha etkili olacaktır.

Ergenlik öncesi çağ, hangi davranışın önemli olduğu hangisinin olmadığı bilgisini çocuğa aşılama açısından anne ve babanın mutlak el koymasını gerektiren bir çağdır. Ergenlik çağı ise hangi davranışın mutlak el koymayı gerektirdiği hangisinin gerektirmediği arasında kesin ayrım yapılmasını zorunlu kılan bir çağdır. Bu çağda anne baba ağırlığını gerçekten önemli olaylara saklamalıdır.³⁰¹Çocukluk dönemini aile bilinçli geçirirse ergenlik dönemini de kolay atlatır Bu bakımdan çocukluk döneminde aile içindeki duygusal ve sosyal iletişim sağlıklı kurulmuş olması gerekir. Çocukluk döneminde sağlanan diyalog ergenlikte de sürdürülürse gence ergenlik problemlerini aşmasında rehberlik edebilir. Aile özellikle itimsizlik ve her şeyden şüphe duyma meyillerinde genci ikna etmeli gence bir kişiliğe sahip olduğunu hissettirmelidir. Böylelikle tüm yaşamında arzularını, yetenek ve gereksinmelerine uygun bir biçimde gerçekleştirebilmesine yardım etmekle rehberlik görevini yerine getirmiş olur.³⁰²

Aile çocuklarının bu yeni edinilmiş kişiliğine bağımsızlığına saygı göstermelidir. Bu zamana kadar onun yapacaklarını hep kendilerinin belirlediğini ama bundan sonra onun artık çocuk olmaktan çıktığını iradeli ve sorumluluk almak isteyen bir birey olmaya başladığını kavramalıdır. Bunun için yeni yöntem ve stratejiler kullanılmalıdır.³⁰³

³⁰¹Aydın, “Ergenlik Dönemindeki Çocuklarımızla İletişim”, 6-7.

³⁰²Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 271.

³⁰³Aydın, “Ergenlik Dönemindeki Çocuklarımızla İletişim”, 6-7.

Eğer anne-baba, çocuk eğitimine dair sağlam ve güvenilir kaynakların belirttiği bilgileri özümseyip uygulamamış veya uygulayamamış veya az bir kısmını çocuğa aktarma imkânı bulmuş ise o takdirde bu anne babaların yapacağı iş önce bu açığı kapatmak olacaktır. Buna eğitimde “yeniden eğitim” denir. Yeniden Eğitim çağdaş eğitim ve psikolojisinin de üzerinde dikkatle durduğu önemli bir konudur.³⁰⁴ Burada, anne babanın kendisi veya daha sağlıklı olması açısından “uzman bir eğitici” tarafından bu bilgiler o gence, onun psikolojik durumu göz önüne alınarak kazandırılır, onun bu bilgileri özümsemesi ve kişiliğine mal etmesi sağlanır. Elbette bu kolay olmayacaktır. Bu süreçte gerek anne-baba, gerek ilgili uzman, gerekse çocuk- genç belli zorluklarla karşılaşacaklardır. Fakat bunların hepsinde bu zorluğu aşmak için bitmez tükenmez bir sabır ve dayanma gücü olmalıdır.³⁰⁵

2.1.6.4. İslamiyet’e Göre Ergenlik

İslam’da buluğ, çocukluğun sona erdiği anlamına gelir. Buluğ, erkeklerde rüya veya uyanık halde olsun, cinsel birleşme veya başka surette olsun, meninin çıkışıyla kızlardaysa hayız halinin başlamasıyla meydana gelir. Bireyde bu gibi durumlar ortaya çıktığında o artık mükellef yani dinen yükümlü, sorumluluk sahibi kabul edilir. Çocukluk sebebiyle kendisine tanınmış olan bütün muafiyetler ortadan kalkar, yetişkin bir kimseye ödev olan sorumlulukların hepsine muhatap olur. Bütün eylemlerinden dinen ve hukukten sorumlu olur.

Hiz. Enes buluğa erdiği zaman bunu huzuruna çıkıp Hiz. Muhammed (sav)’e bildirdiğini, Hiz. Muhammed (sav)’in de kendisine “artık kadınların içine karışmamasını” emrettiğini haber vermektedir.³⁰⁶ Yine huzuruna şeffaf, ince bir elbise ile çıkmış olan baldızı genç kız Esmâ’ya da Hiz. Muhammed (sav): “*Ey Esmâ bir kadın hayız görmeye başlayınca artık el ve yüzünden başka yerinin yabancılarca görülmesi caiz değildir*” demiştir.³⁰⁷ Böylece İslam bu evreye vardığında bir kız ya da erkek olsun bir gencin sorumlu olduğunu belirtmiş olmaktadır.

Kısacası İslam buluğ çağına diğerk bir deyişle erken ergenlik evresine çocukluğun sona erdiği ve âkilliğin ve erişkinliğin başladığı dönem olarak bakar. İslam hukukuna göre bir

³⁰⁴Hasan Tan, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2000), 18.

³⁰⁵Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 244.

³⁰⁶Taberî, *el-Mu’cemu’s-Sağır*, c. 1, 94.

³⁰⁷Ebu Davud, “Libas” 33.

kız dokuz yaşından bir erkekte 12 yaşından önce henüz çocuktur. Bu zaman zarfında onlara “çocuk” muamelesi yapılır. Yine bu kız ve erkek çocuklar 15 yaşına ulaştıkları halde bedensel ve cinsel yönden doğrudan ve dolaylı belirtileri kendilerinde görülmemiş olsa dahi artık onlar buluğa ermiş dini- ahlaki yönden erişkin insan durumuna yükselmiş sayılırlar.³⁰⁸

İslam’a göre buluğa eren kimse artık mükelleftir. Dinin bütün emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Çocukluk sebebiyle kendisine verilen serbestlikler ergenden kalkar. Erişkin bir insanın yüklendiği sorumlulukların hepsini yüklenir. Örtünme ve kadın-erkek ilişkileri hususunda annelerin göstermesi gereken hassasiyet bu yaştaki kızlar için; babaların göstermesi gereken hassasiyette bu yaştaki erkekler için geçerlidir. Kısaca erken ergenlik (ilk gençlik) dönemine ulaşan bir genç kız ve erkek artık yetişkin bir müslüman kadın ve erkeğin hak ve görevlerine muhatap olur. Kısacası İslam ergenin biyolojik, zihinsel ve ahlaki gelişimi ile kişilik gelişimi arasında önemli bir ilişkinin olduğunu kabul eder.

BÖLÜM 3. AİLEDE ÇOCUĞA TEMEL DİNİ BİLGİLERİN ÖĞRETİMİ

3.1. Ailelerin Çocuklarına Temel Dini Esasları Öğretme Sorumluluğu

Din, kavramlarının somut kavramlardan ziyade soyut kavramlarla açıklanabildiği bir inanç sistemidir. Sosyal kavramlar birinci derecede duygularla, ikinci derecede akılla kavranır. Yapılan son çalışmalar, öğrenmede akademik zekânın etkin olduğu kadar duygusal ve ruhsal zekânın da önemli etkileri olduğu saptanmıştır. Çocuktaki duygusal zekânın etkili kullanılabilmesi için çocuğun, mutlu bir aile yuvasında ve düzgün bir sosyal çevrede bu davranış kalıplarını görmesi ve yaşaması gerekmektedir.³⁰⁹

Ailede din eğitiminin amacı, anne-babaların çocuklarına doğru düşünce ve doğru davranışlar kazandırması, Allah ve peygamber sevgisini çocuklarının kalplerine işleyebilmesidir. Din eğitimi verilen bir çocuk herkesle geçimli olmalıdır. Din eğitimi rahlesinden geçen çocuk kendisini ifade edebilir, kendi haklarını koruduğu kadar başkalarının haklarını da koruyup saygı gösterebilir, kendi ayakları üzerinde durabilir, empati yapabilir ve ihsan mertebesinde amel işleyebilen vicdanlı bir birey olmalıdır.³¹⁰

Dinimiz aile terbiyesinde, ailenin dini terbiyeye öncelik vermesini istemektedir. Günümüz müslümanlarının, çocuk yetiştirme şekilleri sadece dünyevi istikbal kazanma meselesinde toplanmıştır. Bu durum inancın gerektirdiklerine aykırı bir durumdur. Çünkü dünyevi istikbal geçicidir ve garantisi yoktur.³¹¹ Toplum, istikbal iyi olup, ahiretini kaybetmiş kişilerle doludur. Aileler hedeflerine İslami yaşamı koymalı ve çocuklarını bu ideal doğrultusunda sadece dünyalarını değil kalıcı ahiret hayatlarını da düşünerek yetiştirmelidirler. Bunun için aileler çocuklarına dini eğitim verirken çocuğun gelişim evrelerini ve eğitim metotlarını göz önünde bulundurmalarıdır.

Ailede, çocuğun gelişim evreleri dikkate alınmadan verilen dini eğitimi amacına ulaşamaz. Bu şekilde verilen dini eğitimde çocukta hatalı dini inanç ve tutumlar gelişir. Çocuklarına dini eğitim vermeye çalışan anne babaların iyi niyetli olmaları, doğru sonuç almak açısından yeterli değildir. Hatalı tutum ve yanlış yöntem ve araçlar doğru sonuca ulaştırmaz. Çocuklarına dini bilgi verirken anne babalar, yetişkin mantığı ile değil temel

³⁰⁹Ali Çankırılı, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, (İstanbul: Zafer Yayınlar, 2008), 38.

³¹⁰Çankırılı, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, 10.

³¹¹Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, 31.

ilkeler doğrultusunda hareket etmelidir. Empati ile çocuğa yaklaşıp onu anlamaya çalışmalıdır.

Aileler çocuklarına din eğitimi verirken dini duygulardan başlamalıdır. Dini duygu olmadan verilen eğitim amacına ulaşamaz. Duygular üç grupta toplandığında:

Bencil duygular: Kendini beğenmek, yetenekleri olduğundan fazla göstermek, zenginliğiyle ve asaletiyle, ilmiyle övünmek, paraya ve şöhrete, makama önem vermek vb.

Diğergâmlık (başkalarını düşünme) duyguları: Kendini düşündüğü gibi ailesini, akrabalarını, dostlarını, arkadaşlarını, toplumu ve insanlığı da düşünme. Hoşgörü, affedicilik, başkalarının ayıbını araştırmama, emin olma, güven duyma, sır saklama vb.

İdeal duygular: Bunlar yüksek bir ideale bağlanma duygusu ve aidiyettir. Allah, peygamber, din ve ahlak sevgisi, kutsal değerlere, insanlığa saygı, sanat, kültür ve ilim aşkı, millet ve vatan sevgisi³¹²

Dini duygu olmadan dinin yaşantı haline gelmesinden söz etmek mümkün değildir.³¹³ Aile çocukta bulunan ideal duygulardan olan din duygusunu ortaya çıkarırken, hem duygularını eğitmeli, hem de bu duygu temelinde dini yaşantı ve faaliyetleri çocuğa sevdirek bu duyguyu geliştirmelidir. Eğer çocuktaki din duygusu açığa çıkarılmamışsa, o çocuğa dini bilgileri kazandırmak ve o bilgilerin davranışlara dönüştürülmesini sağlamak çok zordur. Bu konuda ailelerin yapacağı ilk faaliyet çocuğunu iyi tanımak ve eğitimini ona göre şekillendirmektir. Bunun için de öncelikle çocuk incelenip, gözlenmelidir.³¹⁴

Yapılan araştırmalarda din duygusu daima yüksek insani duygular olarak nitelendirilmiştir. “Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra annesi ve babası onu Yahudi, Mecusi ve putperest yapar. Eğer anne, baba Müslüman iseler çocuk da Müslüman olur.” hadisi bize bu gerçeği yansıtmaktadır. Yüksek duyguların temeli fitri yani yaratılıştan

³¹²Çankırılı, Çocuğun Manevi Eğitimi, 42-43.

³¹³Kerim Yavuz, *Çocuk ve Din*, (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994), 162-163.

³¹⁴Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 217.

var olan duygulardır. Aile bu duyguları geliştirmeli ve çocuğun hayatında yer alması için gerekli eğitim ve öğretimi vermelidir.³¹⁵

O zaman anne babalar fitrat hadisini şu üç özellik üzerine çocuklarınızı yetiştiriniz: Peygamber sevgisi, O'nun ehl-i beytinin sevgisi ve Kur'an okuma... Çünkü Kur'an'ın hamelesi (hafızları, okuyanları), hiçbir hâkimiyetin bulunmadığı mahşer gününde resuller ve seçkin kişilerle birlikte Allah'ın hâkimiyeti altında güven ve emniyette olurlar.”³¹⁶hadisiyle birleştirerek çocuklarına sağlam bir dini eğitim vermeli, ahirette seçkin bir zümreden olmaları için çaba sarf etmelidirler.

İbn Sina, çocuğun mafsalları kuvvetlendiğinde, lisanı doğru ve mutedil bir dereceye ulaştığında, konuşulanı anlayacak hale geldiğinde ve işittiğini anlayıp muhafaza edecek bir duruma ulaştığında, ona hemen Kur'an'ı Kerim'in okunması öğretilmesi gerektiğini, ayrıca İslam dini ilkelerinin de anlatılmaya başlanması gerektiğini ifade eder.³¹⁷

İbn Abidin Reddû'l Muhtar'da farz-ı ayn ilimleri şöyle açıklar: Öncelikle bütün kadın ve erkekler mükellef üzerine ilmu'd din ve'l hidayeyi öğrenmelidir. Sonra abdest, gusül, namaz, oruç, zekât, hacla ilgili bilgileri, tüccar olanların alış-verişle ilgili bilgileri, mesleği olanlar ve bir şeylerle meşgul olanların, o konulardaki ilmi, kaçınabilmek için haramları öğrenmesi farzdır. İslam'ın 5 şartı öğrenildikten sonra ihlasla ilgili bilgiler öğrenilmelidir. Amelin sıhhati açısından ihlasla ilgi bilgileri öğrenmek de farzdır. Amelleri ifsada düşürme tehlikesi olduğundan riya ile ilgili bilgilerin de öğrenilmesi farzdır. Ateşin odunu yakıp yok ettiği gibi, ameli yiyip tüketen, haset ve ucubla ilgili bilgilerin öğrenilmesi de farzdır. Yine her kimsenin haram olan ve küfrü gerektiren sözleri de bilmesi farzdır.³¹⁸

*İlim öğrenmek kadın erkek her müslümana farz*³¹⁹ ilkesi gereği yukarıda sayılan konuları, iştigali ölçüsünde bilinmesi faz olduğu düşünüldüğünde anne babalara büyük yük düşmektedir. Çünkü her çobana kendi sürüsünden sorulacaktır.³²⁰

³¹⁵Çankırılı, Çocuğun Manevi Eğitimi, 42-43.

³¹⁶Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1, 225.

³¹⁷İbn Sina, *Kitabu's-Siyase*, 83-84.

³¹⁸İbn Abidin, *Reddû'l Muhtaralâ Dürri'l-Muhtâr*, (Mısır: Bulak, 1272), 1, 29.

³¹⁹İbn Mace, “Mukaddime” 17.

³²⁰Buhari, “Cum'a” 11.

Gerçek bir din öğretimi ezbere dayalı olmayandır. Bu bilgileri güncel hayatla birleştirmek ve önder kişilerin hayatı ile desteklemek gerekmektedir.³²¹ Din, çocuğun hayatına ancak böyle bir eğitim sonucunda canlı bir şekilde gireceğinden çocuk bilgileri içselleştirebilir. Anne babalar bu yüzden köklü ve ilmi bir eğitime sahip olmalıdır.³²²

Bilinçsiz etkilenme çağı, gelişim evreleri açısından baktığımızda bebeklik dönemi din eğitime denk gelmektedir. Bu dönem duygusal devrim dönemi olarak da isimlendirilir. Bu dönemde çocuğun duyuları kullanılarak bazı alışkanlıklar kazandırılmaya çalışılır.³²³ Yine bu dönemde yeni konuşmaya başlayan çocuğa aileler hem dil gelişimi hem de dini gelişim için Hz. Muhammed (sav)'in tavsiyesi olan, kelime-i tevhidi öğretmeli ve İsra suresi 111. ayetini yedi sefer okutup tekrar ettirmelidir.³²⁴

Okul öncesi döneme taklit evresi de denilir. Bu dönemdeki çocukların dini davranışları kazanmalarında, taklit etme ve model alma özellikleri dikkate alınmalıdır. Bu evrede, çocuk dua etmeye meyillidir olma, sosyalleşme süreçlerine katkı sağlar, güven duygusunu geliştirir. Çocuğun dua etme davranışı önemsenmeli ve çocuğa bu hususta yardımcı olunmalıdır. Dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki dua davranışı Alâeddin'in sihirli lambasındaki cin gibi, "*dile benden ne dilersen!*" talebi şeklinde çocuğa anlatılmamalıdır. Bu durum çocuğun hayal ile gerçeği karıştırmasına sebep teşkil edeceği gibi, her isteğinin karşılanmaması çocukta problemlerli bir Tanrı algısı oluşturacaktır. Bu yüzden anne babalar, çocuğun dini gelişiminde psikolojik problemlere yol açmamak için dikkatli olmalıdır.³²⁵

Kişiyi hayra alıştırmak için en iyi zaman çocukluk ve gençlik devresidir. Bu sebeple Kur'an da bu yaşta öğrenilmelidir. Âlimler çocukların meşguliyyete dalmadan, akıllarının dağılmadan önce te'dîb edilmesi gerektiği hususunda hemfikirdirler. Özellikle günümüzde çocukluğun sonuna doğru ve ergenlik döneminde, çocukların önüne birtakım engeller çıkmaktadır. Okulöncesinde Kur'an-ı öğrenmiş olsalar bile okul çağında engeller yüzünden tekrar etmedikleri için unutabilmektedirler. Bu engellerin onları ilimden alıkoyması, Kur'an okuma ve öğrenme fırsatını ellerinden kaçırmalarına zemin teşkil

³²¹Artur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, çev. Gülseren Günce, (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1976), 613.

³²²Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 240.

³²³Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 249.

³²⁴Canan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 100.

³²⁵M. Doğan Karacoşkun, Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1, (2005): 124.

edebilmektedir. Hâlbuki çocuk velinin talebi doğrultusunda hareket etmek zorundadır ve emrine itaat etmek durumundadır. Bir çocuk buluş çağına eriştiği zaman zihnini meşgul edecek farklı unsurlar oluşabilmektedir. Bu da çocuğu tembelliğe sevk edebilmektedir. İşte bunun için veliler çocukların velayet ve hükümleri kendilerindeyken, Kur'an okumayı öğretme için bir ganimet bilmelidirler.

3.1.1. İtikadî Esasların Öğretimi

Sözlükte “inanmak, doğruluğunda kalbin şüphesiz olması, gönülden tasdik ederek inanmak anlamına gelen itikat kelimesi, Kelâm ilmiyle birlikte iman konularıyla ilgili olarak daha fazla kullanılmıştır. Nitekim İslâm dininin kendi içerisinde sınıflandırıldığında, itikat, ibadet, ahlâk ve muamelat başlıkları karşımıza çıkar³²⁶ Dinin temel zemini itikadî bilgilerin sağlam olmasına bağlıdır. İmanı olmayan bir kişi ne kadar ibadet etse, ne kadar ahlaklı olsa da sonu cehennemliktir. İman cennete girebilmenin anahtarıdır. Bu yüzden anne babalar imani bilgileri çocuklarına sağlam yerleştirmenin yol ve yöntemini aramalıdır. Bu çalışmada anne babaların çocuklarına öğretmesi gereken itikadî bilgiler imanin temeli olan altı şart çerçevesinde ele alınacaktır.

3.1.1.1. Allah İnancı

Çocuğun içinde-ruhunda Allah’a giden bir yol vardır. Çocuktaki Allah inancının kaynağı ister ruhsal, içgüdüsel isterse bireyin dini arayışına bağlansın, hangi açıdan bakılırsa bakılsın sonuç olarak kesin bir Allah inancı olgusu vardır.³²⁷

Okul öncesi çağda din eğitimi açısından çocuğa öğretilmesi gereken en önemli kavram Allah tasavvurudur.³²⁸ İslam’ın ilk ve temel konusu Allah inancıdır. Bu dönemde soyut kavramları anlamakta çocuk zorlansa da somut varlıklardan faydalanılarak Allah inancı öğretilir.³²⁹ Robert Colas birbirinden farklı dinlere mensup çocuklarla hiçbir dine mensup olmayan çocuklar üzerinde yaptığı çalışmalarda her çocuğun bir Allah bilincine

³²⁶Fikret Karaman, İtikat “*Diyanet Kavramlar Sözlüğü*”, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 346.

³²⁷Ralp W.Hood, Peter C. Hill - Bernard Spilka, *The Psychology of Religion: Fifth Edition: An Empirical Approach*, The Guilford Press, New York 2009, aktaran Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, 39.

³²⁸E. Paul - J. Pansy, Torrance, “ Creativity and Teaching Concepts of God”, *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, (Birmingham Alabama: Religious Education Press, 1988).

³²⁹Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, s. 190.

ve manevi bir yaşantıya sahip olduğu sonucuna varmıştır.³³⁰ Çocuktaki bu bilinç desteklenirse çocukta doğru bir Allah tasavvuru oluşacaktır. Bu yüzden çocukta Allah tasavvurunun birdenbire oluşması beklenemez. Çocuğun dinî gelişimi; fiziksel, duyuşsal, dil ve sosyal gelişimleriyle birlikte olgunlaşır. Çocuğun gelişimi devam ettiği müddetçe bilişsel düzeyde Allah tasavvuru da zamanla gelişecek ve değişecektir.³³¹ Çocuk çoğu kez kavramları zihnindeki şemalarla anlamlandırır. Bu şemaların çocuğun bilişsel gelişim düzeyine göre değiştiği söylenebilir. Özellikle çocukta yaşa bağlı bir Allah tasavvuru gözlemlenir.³³² Bununla birlikte doğuştan gelen bireysel özellikler ve çevresel faktörler Allah tasavvurunun gelişmesinde etkilidir.³³³ Ana baba, yakın çevre, öğretmen, arkadaşlar ve medya çevresel faktörlerdendir. Çocuğun algı ve his dünyası ise onun bireysel özelliklerindendir. Çocukta Allah tasavvuru 2-3 yaşlardan itibaren temsiller (canlandırmalar-somut şeylerle birlikte algılama-özümseme) şeklinde başladığını iddia eden Rizzutu, bunun her insanın hayatının bu evresinde olduğunu dolayısıyla Allah tasavvurunun yok sayılamayacağını ancak bazı olumsuz koşullar neticesinde bastırılabilirliğini kabul eder.³³⁴

Fromm'a göre bağlı olma inancı³³⁵ en etkin formunu Allah inancında bulur. Duygusal gelişim zihinsel gelişimden önce gelir. Çocuğun kalbini kazanmak, ondaki güven, ümit, bağlanma duygularını geliştirmek gereklidir.³³⁶ Bu dönemde çocuğa din kavramsal, teorik olarak değil, çocukla Allah arasındaki özel ilişki olarak anlatılmalıdır.³³⁷

Psikanalitik'in kurucularından Freud çocukta Allah inancını ya da dinin kaynağını "baba imajına" bağlar. Çocuğun biyolojik babasıyla Tanrı'yı tasavvur olarak özdeşleştirdiği, babaya ait özellikleri Tanrı'ya yansıttığını iddia eden Freud çocuğun, baba imajı üzerinden bir Tanrı modellemesine gittiğini kabul eder. Freud'a göre Tanrı yüceltilmiş bir babadan başkası değildir.³³⁸

³³⁰Robert Coles, *The Spiritual Life of Children*, Houghton Mifflin, Boston 1990, aktaran Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 58.

³³¹Köylü- Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 57.

³³² Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, 67.

³³³ Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 39

³³⁴Ana Maria Rizzutu, *The Birth of The Living God-A Psychanalytic Study*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1981), aktaran Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s 40.

³³⁵Calvin S. Hall - Gardner Lindzey, *Theories of Personality*, John Wiley - Sons Inc., (Newyork: 1970), aktaran Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, 170.

³³⁶Ay, "Çocukta İman Esaslarının Öğretimi", 245.

³³⁷Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, 183.

³³⁸Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev. H. Zafer Kars, (İstanbul: Kaynak Yay., 1985), 68-69.

Pestalozzi ise, Freud'un aksine, Tanrı fikrinin kişinin ruhunda nasıl inkişaf ettiğini, nasıl Tanrı'yı sevdiğini, nasıl güvendiğinin çıkış noktasının annenin çocuğu ile arasındaki bağ olduğunu söyler. Annenin çocuğuna bakıp büyütmesi, ona güven aşılması, ona sevinç vermesi, ihtiyaçlarını gidermesiyle çocukta sevgi tohumu filizlenir.³³⁹ Benzer şekilde Ana Maria Rizzutu da çocukta Tanrı tasavvurunun gelişiminde anne imajının önemli bir faktör olduğunu kabul eder. Tanrı tasavvurunun gelişimini anne ile çocuk arasında oluşan ayna metaforuyla açıklar. Rizzutu'ya göre çocuğun anneye dikkatli bakışı kişinin kendini aynada görmesi gibi zengin deneyimler kazandırır ve çocuğun dış dünya ile benlik idrakiyle irtibatlı inanışlar geliştirmesini sağlar. Bebeğin anneye annenin de bebeğe bakışı çocukta ilk inanışları filizlendirir. Çocuğun annesinde kendini görmesi benlik algısını, bu şekilde birine bağlanması da onda Allah inancının gelişiminde önemli bir etkidir.³⁴⁰

Bebek, anne karnından annenin bir parçası olarak dünyaya gelir, emzirme süresi boyunca anneye bağımlı olur. Çocuğun anneden Allah inancına geçişi güven ve bağlanma duygularıyla ilişkilendirilebilir. Kanaatimizce Freud'un "baba imajı" anneden güvenli bir ayrılma yaşayan çocukta (emzirme süreci sonrası) iki yaşından sonraya tekabül eder. Çocuk babanın gücünü fark eder. Tanrı imajı ile güç imajını birleştirir. Bu da birinci evreden, ikinci evreye geçişin göstergesidir. Birinci evre Allah'ı insan, obje gibi algılanırken, ikinci evrede güç kavramı devreye girdiği için Tanrı insanüstü olarak algılanabilir. Belçika' da Katolik çocuklar üzerinde yapılan araştırma sonucuna göre çocuğun okul öncesi dönemdeki inancında üç aşama olduğu görülmüştür.³⁴¹

Birinci evre; 3 yaşın altındaki çocuklarda görülen bu evrede Allah bir obje veya bir insan gibi algılanır.³⁴² Bu dönemdeki çocukta iki önemli duygu (güvenme ve bağlanma duygusu) Allah tasavvuru ile ilişkilendirilir. Ailede Allah'a güçlü bir inanç yani bağlanma ve güven duygusu varsa ve günlük konuşmalarda okunan kitaplarda Allah'ın koruması ve sevmesi vurgulanıyorsa, bunlar çocuğa sevgi ve emniyetle dekore edilmiş pozitif duygularla aktarılıyorsa, çocukta Allah'a iman konusunda sağlıklı bir başlangıç

³³⁹Pierre Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Salahaddin Odabaş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958), 20-22.

³⁴⁰Ana Maria Rizzutu, *The Birth of The Living God-A Psychanalytic Study*, The University of Chicago Press, Chicago 1979, s. 187-188, aktaran Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, s 40.

³⁴¹Kalevi Tamminen - Renzo Vianello - Jean-Marie Jaspard - Donald Ratcliff, "The Religious Concepts of Preschoolers", *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, (Alabama: 1988), 67-69.

³⁴²Cihandide, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi, 69.

yakalanmıştır.³⁴³ Gazali çocuğa inanç eğitiminin doğrudan bilgi vermek şeklinde değil davranış ve uygulama şeklinde olması gerektiğini söyler ve bu eğitimin üç yaşından itibaren başlaması gerektiğini vurgular.³⁴⁴ Üç yaş çocuğuna din dili öğretimine başlanabilir. Zira çocuk bu dönemde çevresiyle iletişimi kelimelerle kurmaya başlamıştır. Bu bakımdan çocuğa Allah tasavvuru ve dini içerikli konular kelimelerle öğretilir. Bunun için ilahiler, şarkılar tekerlemeler tekrar ettirilebilir.

İkinci evre; 3-4 yaşlarını kapsayan bu evrede çocuk, Allah'ı insanüstü olarak algılar. Bu evrede çocukların daha fazla Allah kavramını kullandıkları görülür. Tanrı'nın kutsal mekânda bulunduğu, oradan çocuklara yardım ettiğine inanırlar. Egoantrik bir algılama şekline sahip oldukları için bencildirler. Anne dine ne kadar ilgili ise çocukların da o kadar dine ilgili olduğu söylenebilir. Özellikle erkek çocuklarında annelerinin dualarını tekrar etme isteğinin olduğu gözlemlenmiştir.³⁴⁵

Üçüncü evre; 4 yaş, çocukların dini duygularının ve Allah ilgisinin altın çağıdır. Araştırmaların sonuçlarına göre bu yaş grubu Allah'ı çok büyük ve çocuğun kendisini ödüllendiren bir varlık olarak düşündüğünü göstermektedir.³⁴⁶ 4-6 yaş kapsayan bu evrede çocuk Allah'ı ilahi özellikleri ile beraber algılar. Çocukta Allah'ın her şeye doğrudan müdahale ettiği düşüncesi gelişir. Çevresindeki diğer varlıklarla karşılaştırır. Onun kutsal bir mekânda (cennet gibi/Kâbe gibi) veya gökyüzünde (çok yükseklerde) bulunduğunu düşünür.³⁴⁷ Bu gibi düşünceler çocukta Allah'ın yüceliği ve kutsallığına yönelik ilk düşüncelerdir. Altı yaşından itibaren çocuk Allah'ı her şeyin yaratıcısı olarak kavramaya başlar. Çocuk Allah'ı iyiliği temsil eden bir varlık olarak düşünür.³⁴⁸ Gündüz'ün Müslüman çocukları üzerinde yaptığı araştırmada Müslüman çocukların Allah'ı tam olarak antropomorfik bir şekilde tasvir etmedikleri, bilişsel gelişimlerinde, Hristiyan kültüründeki baba figürü ve ikonaların etkisiyle somut ve antropomorfik bir Tanrı inanışlarının pek fazla yer etmediği görülmüştür. Ama yine de yapılan araştırmada

³⁴³Donald Ratcliff - Brenda Ratcliff, *Child Faith-Experience God and Spiritual Growth with Your Children*, Cascade Books, Oregon 2010, aktaran Köylü- Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 59.

³⁴⁴Gazali, *İhya*, 3:91.

³⁴⁵Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, 69.

³⁴⁶Antoine Vergote, *The Religious Man: A Psychological Study of Religious Attitudes*, (Tranlated by Marie-Bernard Said), OH: Pflaum Press, (Dayton 1969), 276.

³⁴⁷Tamminen ve diğerleri, "The Religious Concepts of Preschoolers", 68.

³⁴⁸Antoine Vergote, *Psychologie Religieuse: Çocuklukta Din*, çev. Erdoğan Fırat, 22/1 (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1978), 319.

bazı çocukların Allah'ı güçlü bir erkek olarak tanımladıkları sonucuna ulaşılmıştır.³⁴⁹ Okul öncesi çocuklarda dinlerin çocuğun bilişsel seviyesine etkisinin olduğu söylenebilir. Bu da eğitimde ailenin ve çevrenin etkisini göstermektedir.

Bu dönemde çocuğun aşağıdakilere benzer sorular sorduğu görülür: ³⁵⁰

Allah kimdir?

Allah nerededir?

Allah'ı neden göremiyoruz?

Allah nasıldır?

Allah her zaman var mıdır?

Okul öncesi çocuklarının bu dönemde sorduğu sorular hep Allah'ı tanımaya yöneliktir. Çocukların bu sorularına kısa özlü cevaplar verilmelidir. Sorular geçiştirilmeye çalışılmamalıdır. Çocuk sordukça, ilgi ve merakı ölçüsünde sorular detaya girilmeden cevaplandırılmalıdır. Aileler zorlama ve dayatma olmadan 4 yaşından itibaren çocukla Allah hakkında konuşmalıdır. Ancak buradaki temel husus yetişkinin Allah hakkında konuşurken onun zatı ve zatının mahiyeti gibi derin teolojik ve felsefik izahlar yapmaması çocuğun ilgi ve merakını Allah'ın günlük olaylarla olan alakasına yönlendirmesidir.³⁵¹

Aileler çocuklara her şeyi yaratanın Allah olduğunu söylemeli ve çocuğun sevdiği örneklerden yola çıkarak Allah'ı anlatmalıdır. Çocuklar bu dönemde hayvanları çok sever. Aileler, çocuğun sevdiği hayvanlardan misaller vererek onları da Allah'ın yarattığını vurgulayabilirler. Yine aileler bu dönemde Allah ile ilgili çocuk ilahileri dinletebilirler. Sıklıkla doğa yürüyüşlerine çıkabilir; karşılaşılan bitki ve hayvanların hepsini Allah'ın yarattığı, Allah'ın çok büyük, çok güçlü olduğu üzerinde durabilirler. Çünkü somut bir olguyla birleştirilen soyut bir kavram onların anlamalarını kolaylaştıracağı gibi zihninde daha canlı yer edecektir. Mesela bir deniz kabuğunun ya da kuşun güzelliğini göstererek Allah'ın yaratmadaki gücü ve sanatkârlığını öğretebilirler.

³⁴⁹Gündüz, Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik bir Yaklaşım, 30

³⁵⁰Oruç, Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi, s. 189.

³⁵¹David Heller, *Talking to Your Child About God*, (London: Bantam Book, 1988), 43.

Erken çocukluk dönemindeki tecrübe ve yaşantılar sonraki dönemlerdeki dini yaşantıyı olumlu ya da olumsuz yönde etkileyeceğinden³⁵² aileler dinin en önemli konusu olan Allah tasavvurunu çocukta dikkatli bir şekilde işlemelidirler.

7 yaş civarında çocukta yaratıcı, koruyucu ve yardım edici Allah inancı ön plana çıkar. Bu yaştaki çocuklar Allah'a negatif/olumsuz sıfatlar yüklemeyi, Allah'ı her zaman haklı göstermeye, Allah'ı iyi-kötü mücadelesinde taraf olarak değerlendirmeye çalışır. Ayrıca bu yaştaki çocuk suçun anında cezalandırıldığını düşünür.³⁵³

Bu dönemde çocuğun yaşayabileceği muhtemel problemlerin başında dini açıklamalarla çocuğun yaşantısındaki olguların ve bilimsel verilerin örtüşmemesi gelir. Çocuğun yaşadığı bu tezadı aşmak için Allah inancı hakkında aşırı dini yorumlar sunmak da bir diğer problemidir. Bu tür yaklaşımlar çocuğun yetişkinlik seviyesinde dini gelişiminde yaşadığı tereddütlerin de temelinde yatar. Çünkü çocuğa küçükken anlatılan Allah inancıyla gerçek hayatta tecrübesinin arttığı yetişkinlik dönemi yaşantısında karşılık bulamaz.³⁵⁴ Bu problem Allah'ın yaratmasıyla her an insanın yanında olduğu ve dini düşünce ile bilimsel düşüncenin birbiriyle çelişmediği, aksine tamamladığı ve desteklediği vurgusuyla aşılabılır.

10 yaş civarında çocuklar daha soyut düşünebilirler. Hayâl ile gerçeği birbirinden ayırabilirler. Allah'ın kendisinin yanında olduğu gibi başkalarının yanında da olduğunu varsayabilir çevresindekileri sembolik olarak düşünebilirler. 7 yaşından itibaren çocuk Allah tasavvurlarında ilgi arayışı geliştirmeye başlar; 8 yaşından itibaren de bu ilişkiyi temellendirmeye, endişelerinin bir kısmını atarak inanma gerilimini hafifletmeye çalışır. Çocuk bu evrede Allah'a ilişkin bu arayışlarının doğal sonucu olarak semboller ve sembolleştirmelere başvurur. İslam dışı dinlerde Tanrı'nın sembolize edilmesi yaygınken İslam Allah'ın sembollerle ifade edilmesini yasakladığı için çocuktaki bu ilgi cami, hilal, Kâbe gibi sembollere yönelir.³⁵⁵ Zamanla bilişsel gelişime paralel olarak sembolik ve soyut düşünme özelliği kazanılmasıyla birlikte Allah'ı somut olarak algılama düşüncesi

³⁵²Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 51.

³⁵³Joo Ok Lee - Joohi Lee - Sung Seek Moon, "Exploring Children's Understanding of Death Concepts", *Asia Pacific Journal of Education*, 29/2, (2009): 252.

³⁵⁴ Heller, Talking to Your Child About God, 51.

³⁵⁵Köylü-Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 67-68.

de ortadan kalkar ve çocukta soyut bir Allah tasavvuru gelişir. Bu bakımdan 8 yaş dini açıdan önemli bir olgunluk aşamasına geçiştir.³⁵⁶

10 yaşındaki çocukların Allah tasavvurları 8 yaşındakilere göre daha gerçekçi bir hal alır. Özellikle çocuk bu dönemde sorgulama aşamasına girdiğinden dolayı birbirine zıt durumları söz gelimi acı-keder ve sevgi, şiddet gözyaşı ve merhamet, ölüm ve hayat gibi konularda ilk şüphelerini yaşamaya başlar. Önceden Allah’a herhangi negatif bir durumu yakıştıramazken hatta onun tarafında yer alırken bu defa bu birbirine zıt durumları Allah tasavvuruyla açıklamakta zorlanır. Bu durumda şüpheye varan krizler yaşamaya başlar. Zira çocuk, yetişkin olma yolunda benmerkezci olmaktan çıkar, evrenin merkezinde kendisinin olmadığını, her şeyi isteyemeyeceğini ve yapamayacağını anlamaya başlar. Bu dönemlerin her safhasında çocuk Allah imajını yeniden şekillendirir, dini kavramları yeniden düşünür, değerlendirir ve ardından tasdik eder.³⁵⁷ Bu yüzden bu süreçte yetişkin desteği çok önemlidir. Yetişkinin çocuğa verebileceği en önemli destek ya da takınacağı rol Allah hakkında konuşmaktır. Ancak yetişkin, çocuğa Allah’ın zatı hakkında yani derin teolojik ve felsefik içeriklere girmemeli aksine çocuğun tecrüsesünü Allah’ın günlük olaylarla alakalı varlığına çekmelidir.³⁵⁸ Allah inancı çocuklara “Allah bütün varlıkları yaratan, özellikle çocukları çok seven, herkesi koruyan, yiyecek ve içecek veren (maddi durumu olmayan aileler bu şekilde anlatmamalıdır), çiçeklerle kâinatı süsleyen, hayvanları emrimize veren, suçluları ve yanlış davranışları hemen cezalandırmayan, hatalarımızı fark etmemiz için zaman tanıyan, güzel ve iyi davrananları mükâfatlandıran vb. şekilde anlatılmalıdır.”³⁵⁹

Allah kâinattaki örneklerden yola çıkılarak anlatılmalı ve çocuğun düşünmesi sağlanmalıdır. Bu şekilde anlatım çocuğun zihinsel gelişimini sağlayacağı gibi dini duygularının olumlu gelişimini de sağlayacaktır. İnsanın yaratılışı, gökyüzündeki cisimlerin yaratılışı, yeryüzündeki varlıkların kendileri, renkleri, kokuları, tatları, içtiklerimiz, yediklerimiz gece ve gündüzün birbirini takip edişi; mevsimler, kar, yağmur, rüzgâr ve diğer tabiat olaylarının, kısacası her şeyin bir ölçü ve nizam içinde yaratıldığı

³⁵⁶Ernest Harms, “The Development of Religious Experience in Children”, *The American Journal of Sociology*, 50/2, (1944): 117.

³⁵⁷David Heller, *The Children’s God*, Universty od Chicago Press, (Chicago and London: 1988), 47-53.

³⁵⁸ Heller, *Talking to Your Child About God*, 43.

³⁵⁹Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi İman-İbadet*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985), 112-113.

çocuğa biyoloji, fizik, kimya, astronomi vb. ilimlerin ışığında anlatılmalı ve Allah inancı kuvvetlendirilmelidir.

Çocuklarda Allah anlayışı yaş ilerledikçe ruhânîleşecektir. 8 yaşından 11 yaşına kadar çocukta antropomorfizm etkisinin azaldığı görülür; çocuk, meleklerle birlikte hükümlanlık süren, O'na dokunmanın mümkün olmadığı bir Allah tasavvuru geliştirir. 12 yaşında ruhânîleştirilmiş bir Allah inancı kesinleşir (kızlarda % 60 ile % 70; erkeklerde % 40 ile % 50): O, her yerededir, görünmez, resmi çizilemez bir Tanrı'dır artık.³⁶⁰

Bahadır'ın 409 lise öğrencisi ile yapmış olduğu araştırmada dini şüphelerin başladığı yaş 12, en yoğun olduğu dönem ise 14-15 yaşları olarak tespit edilmiştir. Batıda yapılan araştırmalarda dini şüphe konuları arasında Allah'ın varlığı ve birliği konusunun olduğu görülmektedir. Yine Mısır'da Melici'nin yapmış olduğu araştırmada gençler Allah'ın adaleti, varlığı konularını anlamlandırmada güçlükler yaşamaktadır. Hökelekli'nin yapmış olduğu araştırmalarda da ergenlerde dini şüphe konuları arasında Allah'ın varlığı konusu mevcuttur.³⁶¹

Ergenlerin dine karşı takındıkları tavırlar çelişkilidir. Bu dönemde gençler yoğun bir dini tecrübe yaşadıkları için hem çok dindardırlar, hem de psikolojik bağımsızlıkları uğruna yaptıkları mücadele sonucunda otoriteye isyan bağlamında az dindardırlar. Bu yüzden bu dönemdeki dini tutumlar tereddütlü ve düzensizdir. Bu dönemde duygusal ve ruhsal değişim etkisiyle inanç-inançsızlık, dua- küfür, dini tutuma ilgi- ilgisizlik arasında gelgitler yaşarlar.³⁶² Dini şüphe olayı düşünce bulanıklığı, kararsızlık, karamsarlık, şüphe, gerginlik, tahammülsüzlük ve krizlere yol açtığı gibi çocukluktan gençliğe istikrarlı bir dini hayata, tahkiki imana geçişte kendi gücünü ortaya koyma ve bilinçlenmede çok önemli bir adımdır.³⁶³

Ergen, dindarlığının uyanmasında ve gelişmesinde, gencin özdeşleşim kurduğu aile üyelerinin dindarlık seviyesi önemli bir etkindir. Ergenlik döneminde her ne kadar gençle aile arasında uyuşmazlık görülse de, dinî değerler ve davranışlar bakımından gençlerin, aile değerlerini benimsedikleri görülmektedir. Aile üyelerinin gençleri, dinî konularda teşvik etmeleri ve destek vermeleri, genç dindarlığının gelişmesinde olumlu yönde etkili

³⁶⁰ Antoine Vergote, *Psychologie Religieuse: Çocuklukta Din*, çev. Erdoğan Fırat, 316.

³⁶¹ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", 324.

³⁶² İmamaoğlu- Ferşadoğlu, "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili", 25.

³⁶³ Hökelekli Din Psikolojisi, (Tdv yay. 1993), 195.

olmaktadır.³⁶⁴ Anne-babasına sevgi duyan ve onları kendine model alan çocuk, özdeşleşme yolu ile onların dini değerini benimser. Bovet'in deyimiyile o, "Tanrıların Tanrısını kabullenir."³⁶⁵ Hatta onun nazarında Tanrı, en çok, sevdiği anne-babasına benzetmektedir.

Bu hususta Kur'an'ı Kerim'de mükemmel bir baba örneği olarak bize takdim edilen Hz. Lokman (a.s) oğlunu eğitirken şöyle söylemektedir: "*Yavrucuğum hiçbir şeyi Allah'a ortak koşma, çünkü Allah'a ortak yani şirk koşmak çok büyük bir zulümdür.*"³⁶⁶ Lokman (as), "Allah'ın tek olduğuna inanmak şeklinde" tecelli eden, dinin ilk ve en önemli maddesini, değişik bir açıdan öğüdüne ilk basamak olarak taşımıştır. Öncelikle hitap şekli gayet yumuşak ve sevecendir. Lokman (as) oğluna "Yavrucuğum" diye hitap etmektedir. Bu iki ayet çocuklara ve çevredekilere öğüt verirken takınılması gereken tavrı göstermektedir.

Ayet incelendiğinde Lokman (as)'ın oğlunun Allah'a inandığı kesindir. Bu yüzden Lokman (as)'ın oğluna "Allah'a inan demiyor da Allah'a eş koşmamasını" öğütlemiştir. İnandığı halde, Allah'a eş koşma ihtimali olduğunu bildiği ve bu durumu engellemek istediği için, öğretimine bu noktadan başlamıştır.³⁶⁷ Yine Musa (as.) Tur dağına çıktığında iman ehli olan halk buzağıya tapar olmuştu. Demek ki insanda Allah'a inancın yanında başka varlıklara da inanma meyli görülebilmektedir. Gençlerin çoğunluğunda Allah'a inanma eğilimi varken Allah'ın sıfatları hususunda şüphe yaşadıkları görülmüştür.

Bu sebeple Lokman (as) neden şirk koşmaması gerektiğini oğluna açıklayarak onun başka şeylere meyli olmadan Allah'a ortak koşma davranışını engellemektedir. Çocuklara özellikle inanç konusunda neyi, nasıl, niçin yapacağı onun yaşı ve anlayacağı dil, göz önünde bulundurularak anlatılmalıdır.

Lokman (a.s.) oğluna iman eğitimi verirken, "bu işin aslı budur, böyle inanmalısın" "benim dediğim her zaman doğrudur" diyerek kestirip atmamıştır. Aksine Allah'a şirk koşmaması gerektiğini belirttikten sonra nedenini açıklamıştır. Lokman (a.s.), oğluna, "babam böyle istiyor" ya da "bu işin böyle olduğu söyleniyor" diye inanmasını istememiştir;

³⁶⁴Kılavuz, "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri, 57.

³⁶⁵Pierre Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Salahaddin Odabaş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958), 97.

³⁶⁶Lokman, 31/13.

³⁶⁷Bayraklı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi", 157.

Allah'a şirk koşmasının yanlışlığını içselleştirerek, kendi iradesi ile bu sonuca varmasını istemiştir. Başka bir örnekte ise Yakup (as) ölüm döşeğindeyken soru cevap yöntemini kullanarak³⁶⁸ kendisinden sonra neye inanacaklarını sormuş, böylece evlatlarının imanını sorgulamıştır.³⁶⁹ Dolayısıyla anne babalar ölüm döşeğinde bile olsa Yakup (as) gibi evlatlarının inancını kaygı edinmelidirler.

Okullarımızda tabiat olayları anlatılırken, kanun ve sebeplerden bahsedilirken bu sebepleri var edenden bahsedilmez. Bahsedilecek olursa bu gericilik sayılır. Böylece gençlerimiz ilmi şirk ile baş başa bırakılır. Bu sebeple ailelerin günümüzde çok uyanık olmaları gerekmektedir. Dinimiz bu gibi durumlardan aileyi sorumlu tutmaktadır. Aileler bu sorumluluğun farkına varmalı ve ağırlığını duymalıdır. Okullardaki eksiklik çocuklarına gösterdikleri ilgi, sevgi ve şefkat dairesinde giderilmelidir. Ailelerin bu eksikliği gidermesi çocukları taklitten tahkike taşıyacaktır.

3.1.1.1.1. Allah'la Korkutma

Bazı anneler, çocuklarının işledikleri yaramazlıkları tahammül edemezler. Çocuğun gelişimine göre terbiye metotlarını bilmediklerinden dolayı, çocuklarını sık sürekli Allah ile korkutmaya çalışmakta ve O'nun azabı ile tehdit etmektedir. Çocukların yaptıkları yaramazlıkların sebeplerini öğrenip, alternatif çözümler bulmak yerine, bazı anneler, “yaramazlık yaparsan Allah seni cehennemine koyar.” “Yalan söylersen Allah seni taş yapar.” vb. ifadelerle tehdit dolu, korkutucu ve bırakın çocukları büyükler üzerinde bile olumsuz etkiler bırakabilecek kendilerince tedbirlere yer vermektedirler.³⁷⁰

Kur'an'ı Kerim ise insanları güzel söz ve nasihatle İslam'a davet etmemizi istemekte³⁷¹ Hz. Muhammed (s.a.v)'de, “Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz; kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız.”³⁷² buyurmaktadır. Allah'la korkutmanın, dinimizin ilkeleri ile çeliştiği görülmektedir.

³⁶⁸Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an' Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi, İman ve İbadet Eğitimi”, 17-18.

³⁶⁹Bakara, 2/133.

³⁷⁰Öcal, Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitiminde Metodlar, 72.

³⁷¹Nahl, 16/125.

³⁷²Buhari, “İlim” 11.

Çocuğu terbiye ve ibadet için Allah korkusunun baskın bir şekilde verilmesi, çocuğun duygusal gelişimini olumsuz etkileyecektir.³⁷³

Anne babalar, çocuğa Allah'ı anlatırken, sürekli korkulması, dikkat edilmesi gereken bir varlık olarak tanıtmamalıdır. Anne ve babalar, çocuklarına yaptırım gücü uygulayamadıkları davranışın cezalandırıcısı olarak Allah'ı öne sürmemeli, işin kolayına kaçmamalıdır. Bu tutum çocuğun fikir ve tahayyül dünyasında olumsuz bir Allah tasavvurunun oluşmasına yol açabilir. Çocuğun zihnindeki Allah'ın “Taş yapan”, “cehennemde yakan”, “elsiz, dilsiz bırakan” bir varlık olması, çocuğu bütün hayatı boyunca etkiler.³⁷⁴ Ayrıca, ergenlik dönemindeki çocukların anne-babanın disiplin anlayışını fazla sert ve olumsuz bulduklarında anne-baba otoritesine ve dini otoriteye de isyan edebilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Kilise gençleri üzerinde yapılan bir araştırmada anne- babanın tutum ve davranışlarını olumsuz bulan gençlerin dini otoriteye de isyan ettikleri tespit edilmiştir.³⁷⁵

3.1.1.2. Kitaplara iman

Kurumsal dini yapıların (ya da içeriklerin) biri de kutsal kitaplardır. Kutsal kitap, çocuğun Allah ile ilişki kurmasında özellikle de çocuğa Allah'ı anlatmada önemli bir kaynak vazifesi üstlenir.³⁷⁶

Kutsallık duygusunun doğuştan geldiğini iddia eden teoriler bağlamında çocukların bazı mekânlara ve nesnelere, bunları doğrudan Allah ile ilişkilendirmelerinden dolayı kutsallık atfettikleri görülmektedir. Çocukların kutsallık anlamını yükledikleri nesnelerden ya da metinlerden biri de Allah'ın sözleri ve bunları içeren kitaplardır. Örneğin Müslüman çocukların Kur'an-ı Kerim'e karşı ilgilerinin ve duygularının nasıl bir değişim geçirdiğini saptamak amacıyla yapılmış bir araştırma sonucuna göre çocukların Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından gönderildiği bilgisine sahip oldukları tespit edilmiştir.³⁷⁷ Yine bir başka araştırma da özellikle müslüman çocukların “Allah olmadan bir hayat düşünölemeyeceği” şeklinde bir yargıya sahip oldukları ve bu bakış açısını Allah'ın

³⁷³Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 79.

³⁷⁴Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi, 295.

³⁷⁵Roger Louis Dudley, “Alienation from Religion in Adolescents from Fundamentalist Religious Humes”, *Journal for the Scientific study of Religion*, 17 (4), 390.

³⁷⁶David Elkind, “The Origins of Religion in the Child”, *Review of Religious Research*, 12/1, (1970): 35.

³⁷⁷Bu araştırma ve sonuçları için bkz. Mehmet Nas, *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi*, 138-139.

kelamı olan Kur'an ile de ilişkilendirdikleri saptanmış olması bunun bir diğer kanıtı kabul edilebilir.³⁷⁸ Bu çerçevede Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Kur'an'ın da çocuklar tarafından özel, farklı, kutsal ve diğer bütün kitapların üzerinde, üstün olarak algılandığı söylenebilir.³⁷⁹

Çocukların Kur'an'a olan bu ilgisi onu okuma isteklerinde görülebilir. Çocukların ritme ve müziğe olan ilgileri onlarda Kur'an'ı güzel makamlarla okuma isteğini uyandırabilir. Nitekim bu konuda yapılan bir başka araştırmada çocukların ailelerindeki ve çevresindeki kişilerin Kur'an okuduklarını gördükleri tespit edilmiş lakin bu çocukların çoğunluğunun Kur'an'ı okumadığı belirlenmiştir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında çocukların küçük yaşta olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim çocukların yaşlarının artması ile Kur'an-ı Kerim'i okuyanların sayısında artış meydana geldiği gözlemlenmiştir.³⁸⁰

Kur'an Allah kelamı olarak müslümanlar açısından vazgeçilemezdir. Kur'an'ın önemi, Allah'ın ve Hz. Muhammed (sav)'in onun okunması, ezberlenmesi ve yaşanması üzerine yaptığı vurgularda belirgin olarak görülür. Bu durum bize özellikle İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren müslümanların eğitiminin Kur'an merkezli/endeikli bir eğitim modeli üzerine bina edildiğini gösterir. Müslümanlarda din eğitimi bir bakıma "Kur'an eğitimi" şeklinde anlaşılmıştır.

Kuran eğitimi çocuk henüz dünyaya gelmeden, anne karnında iken Kur'an dinletilmekle başlar; yaşlara göre içeriği ve niteliği değişir ancak ömür boyu sürer. Çocuğun bu eğitime ilgisinin içsel ve dışsal faktörleri olabilir. Ancak bunlar içinde çevresinin özellikle de en yakın çevresi olan ailesinin Kur'an'a karşı tutumu, kutsal kitap tasavvurunu da etkileyen en önemli faktördür. Bununla birlikte çocuğun dini gelişiminde ezan, Kur'an, cami gibi sembolik unsurların hepsi bir bütünün parçaları gibidir. Bunlar birbirinden ayrı ve bağımsız değildir. Bu bakımdan ailenin bunların arasındaki ilişkilerin yerli yerinde olmasını sağlaması gerekir. Örneğin güzel bir ses ve tilavetle okunan ezan ya da Kur'an'ı huşu içinde dinleyen bir anne-baba portresi, çocuğun belleğinde yer eder. Daha sonra farklı zaman ve mekanlarda okunan bir tilaveti, başka seslerden ayırır, onun farklı

³⁷⁸Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, 210.

³⁷⁹Yurdağül Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda (5-6 yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994), 81-82.

³⁸⁰Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Din Eğitimi*, 49-50.

olduğunu hisseder, anne-babalarının huşu içinde dinlediği tilavet suretini belleğinden canlandırarak eşleştirir ve öncekine benzer refleksler verir.³⁸¹

4 yaşına kadar çocuğun Kur'an tasavvuru daha çok çevresinden edindiği izlenim ve gözlemlerine dayalıdır. Bu dönem çocuğun henüz rasyonel yetileri gelişmediği için “*metafiziksel çocukluk*”³⁸² diye nitelendirilir. Çocuk bu dönemde Kur'an'ın kutsal ve metafiziksel bir olgu ve obje olduğu fikrine açık olduğu için çocuğun bu dönemde Kur'an'la buluşması ve tanıştırılması son derece yararlıdır. Çünkü, Kur'an'ın kutsal bir metin olarak algılanması bu dönemde görülür. İlerleyen dönemlerde Kur'an'daki kıssalar vasıtasıyla çocuğun dini duygu ve eğilimi gelişir. Zamanla bu kıssalar vasıtasıyla çocuk dini dünyanın bir parçası olduğunu anlamaya başlar.

4-6 yaş çocuklarda üzerinde durulması gereken asıl konu Kur'an'ın Allah kelamı olduğu vurgusudur. Bundan daha fazla ayrıntıya girilmesi, çocuğa bu dönemde bir yarar ve kazanım sağlamaz. 6 yaşından sonra da kutsal kitaptaki kıssalar aracılığıyla dine yönelik ilgi uyandırılabilir. Bu anlamda kıssalar, çocukta dini duyguya bir merak ve teşvik saikidir.³⁸³ Yine erken çocukluk dönemi olarak adlandırılan bu yaş aralığı din eğitimi bakımından kıssalarla eğitim süreci olarak da görülebilir. Bu dönem çocuklarının kutsal kitapla alaka kurmalarının en kolay ve etkili yolu Kur'an kıssalarıdır. Kur'an kıssalarının din eğitiminde özellikle de çocuktaki dini duygunun yeşermesi ve filizlenmesi açısından birçok faydası vardır.

Kur'an kıssalarının en bariz özelliklerinden biri yer ve kişi isimlerinin üzerinde ayrıntılara girmek yerine³⁸⁴ vermek istediği mesajın ve karakterlerin özellikleri üzerinde durmaktır. Bu haliyle kıssalar zamanın ve mekânın dışına çıkarak tüm zamanlara hitap eden bir mahiyete bürünür. Kur'an'ın bu özelliği çocuklar ve yetişkinler için de geçerlidir. Zaman ve mekân üstü olmaları bakımından kıssalar hem yetişkinlere hem de çocuklara hitap eder. Kıssalar; özellikle çocuklarda anlatılana dâhil olma, kendini onda bulma ve içeriğinde bahsedilen olumlu karakterle özdeşleşme isteği meydana getirir. Bu da çocukların kıssalardaki olumlu mesajlar ekseninde şekillenmelerinin önünü açar. Bu

³⁸¹Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 72.

³⁸²Sofia Cavalletti, *The Religious Potential of the Child-6 to 12 Years Old*, (Translated by. R. Rojcewicz - A. R. Perry), Liturgy Training Publications, (Chicago: 2000), 1.

³⁸³Brenden Hyde, “Children's Spirituality and The Good Shepherd Experience”, *Religious Education*, 99/2, (2004): 141.

³⁸⁴İsmail Demirezen, “Hikâyeler ve Ahlak Tasavvuru”, ed. R. Kaymakcan, H. Hökelekli vd., *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2007): 359.

dönemdeki çocukların kıssalarla konuşmaları, resimleri sesli okumaları, onların kıssalara dâhil olduklarını ve onu yeniden yorumladıklarını gösterir. Söz gelimi çocuk bir kıssada geçen olumlu bir karakteri kast ederek onun gibi iyi olmak istiyorum veya ben oradaki iyi karakterim gibi ifadeler kullanıyorsa o kıssa çocuğa hitap etmiş demektir.³⁸⁵

Diğer yandan kıssalar çocukta empati yapma, kendini bir başkasının yerine koyarak onu anlamaya çalışma yeteneğini de geliştirir. Kıssa eğitiminde örnek olay incelemesinde olduğu gibi eğer aileler, çocuklarına doğru soruları yöneltebilirlerse onlara olayları başkalarının bakış açısından görebilme, başkalarının duygularını anlayabilme ve başkalarını anlamada gerçeğe yakın olabilme olanağı sunarlar. Böylelikle çocuk yaptığı davranışların sonuçlarını görür. Bu yöntemle davranışların başkalarına; anneye, babaya, yakın kimselere, arkadaşlara yaptığı olumlu ya da olumsuz etkilere dikkat çekilir. Sonuçta çocuk kendisini bir başkasının yerine koyabilmeyi öğrenir.³⁸⁶

Kıssalar çocukların zihinsel/bilişsel gelişimleri ve din dilinin kazanılmasında bilişsel destek sunmak açısından da son derece önemlidir. Kıssaların en belirgin özelliklerinden olan kalbe ve değerlere hitap etme niteliği³⁸⁷ ile çocuk, kendini kıssanın içine dâhil eder, ancak onu tam olarak anlamadan önce iyiden iyiye analiz eder, kendisiyle bütünleştirir ve ardından yorumlar.³⁸⁸ Bundan dolayı erken dönem çocukluk dönemine ilişkin yaklaşımların hemen hemen hepsi dinin temel ahlak formlarının çocuklara kıssalar aracılığıyla kazandırılması gerektiği üzerinde durur.

Kıssalar denilince üzerinde durulması gereken bir diğer husus da Kuran kıssalarının aslına bağlı kalarak aktarılmasıdır. Din dilinin henüz kavranmamış kavramlarıyla, metafizik ve teolojik açıklamalarla, çocuğun gelişim ve öğrenme evreleri dikkate alınmadan çok fazla ayrıntıya girmek, detaylandırmak sakıncalıdır. Buradaki temel yaklaşım bir kıssayı basitliğe indirgemek değil çocuğun ilgisini çekecek kıssayı bulabilmek ve onu belirli ilkeler çerçevesinde ifade edebilmektir. İkinci olarak kıssa eğitiminde, eğitimin temel ilkelerine göre seçimler yapılmalı, çocuğun yetenek ve

³⁸⁵Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 73.

³⁸⁶Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi*, 150.

³⁸⁷Donald Ratcliff, “Stories, Enactment and Play”, ed. D. Ratcliff, *Handbook of Children's Religious Education*, Religious Education Press, Birmingham, (Alabama: 1988): 265.

³⁸⁸Kalevi Tamminen - Donald Ratcliff, “Assessment, Placement and Evaluation”, ed. D. Ratcliff, *Handbook of Children's Religious Education*, Religious Education Press, (Alabama: 1992): 256.

sınırlılıkları gözetilmelidir.³⁸⁹ Bundan dolayı kıssa seçiminde iki konu göz önünde bulundurulmalıdır:

- a. Yaratma ile ilgili kıssalar,
- b. Çocuğun kendini bulabileceği kıssalar. Örneğin Kur'an'da çocuklukları anlatılan Yusuf, İbrahim, İsmail kıssaları bunun için en iyi örneklerdir.³⁹⁰

Yine kıssalarda dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri de kıssada geçen konunun günlük yaşantıyla ve bilimle çelişmezliğini, uyumunu yakalayabilmektir. Çünkü Neden-sonuç ilişkisi tam olarak kurulamamış bir kıssa yüzeysel ve sade anlatım modeliyle etkili olamaz ancak öbür yandan Kur'an'ı tam bir bilim kitabı gibi sunmak da aynı şekilde yanlıştır. Ailelerin, çocuklarını özellikle küçük yaşlardan itibaren Kur'an'la buluşturması, Kur'an'ın hayatın dışında ve hayattan kopuk bir dini metin olmadığını, onda anlatılan kıssaların hayatın ve tarihin olağan akışı içinde yaşanmış gerçek olaylar olduğunu anlatması çocuğun dini metinle kendisini özdeşleştirmesine imkân tanıyacaktır. Kur'an'da geçen bazı kıssalar ve konular daha henüz bu dönem çocuğunun anlayışına uygun değildir. Çünkü soyut işlemler düzeyine tam olarak ulaşamamıştır. Bu bakımdan daha çok tema merkezli eğitim modeli seçilmelidir. Bu modelde Kur'an'dan seçilen temalar çocuğun gerçek yaşantısıyla örtüşebilmelidir.

Belirtmek gerekir ki bu konuda aileye büyük bir görev düşmektedir. Her şeyden önce ailenin, eğitimli, kültürlü ve yeterli bir donanıma sahip olması, değilse buna açık olması çocuk açısından önemlidir. Meraklı, ilgili ve öğrenme isteğiyle sürekli sorular soran çocuğa, anne-babasının doğru yaklaşım sergilemesi onun din eğitimi gelişim süreçleri açısından önemlidir. Çünkü Bu dönem çocuğu anlatılan her şeye inanma ve taklit eğilimindedir. Evde Kur'an okunduğunu gören, onun okunmasına ve anlaşılması gerektiğine teşvik edilen çocuk elbette Kur'an'ı okuma ve anlama yoluna gidecektir. Ancak bilimsel temelden ve neden-sonuç ilişkisi üzerine dayalı rasyonallikten bağımsız, tamamen teolojik açıklamalar yapmak, ileri düzeydeki dini gelişim düzeyleri açısından sakıncalı olabilir. Zira çocuk bu dönemde öğrendiği teolojik açıklamaları ergenlikten

³⁸⁹ Donal Ratcliff, "Stories, Enactment and Play", 259.

³⁹⁰ Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, s. 74.

itibaren sorgulamaya başlar ve bazılarını çocukça bulabilir. Bu ise onun inancının sarsılmasına, krizlere ve daha radikal savrulmaları sebep olabilir.³⁹¹

9-10 yaşına kadar çocuklarda “Kutsal Kitab”ın mahiyetini anlamada lâfzî yönler ön plandadır. Yani kitabın dış görünüşü, rengi, baskısı, resimleri gibi daha çok şekle önem verip, muhtevasını anlama konusunda henüz bir anlayış geliştirmemişlerdir. Ancak çocuk önceki yaşlarına nazaran metnin kutsallığını, Allah kelamı oluşu ve diğer kitaplardan farklı oluşunu anlamaktadır. Dolayısıyla bu aşamada çocuğa Kuran’ı nasıl ve ne için okumak gerektiği açıklanmalı ve bu bilinç kazandırılmalıdır. Çünkü bu yaş dilimi çocuğun bir takım dini yargılar geliştirmeye başladığı bir yaş dilimidir.³⁹²

10 yaşına girdiğinde çocuk artık kendi varlığını anlamlandırmaya başlar. Bu yaş aynı zamanda çocukta dini anlamda önemli ilerlemelerin kaydedildiği bir geçiş evresidir. Soyut, eleştirel düşünebilir, mecazları ve alegorileri anlamaya başlar. Çocuk, din dilini tam olarak kazanmaya başladığı için literal okumanın dışında Kur’an’ın içeriğine hâkim ve onu yansıtacak şekilde dini kavramları kullanabilir. Örneğin Allah’ı sembolik ve soyut kavramlarla, sıfatlarıyla açıklayabilir. Aynı zamanda kıssaları da büyük ölçüde anlamaya başlar. Özellikle de ahlaki içerikli kıssalara olan ilgisi artar. Bu ilgi, çocuklar kendi deneyimleriyle özdeşleştirebildikleri ahlaki mesajları ve değerleri daha çabuk anlayıp, kavradıkları için³⁹³ daha çok kişiliğini geliştirmek maksadıyla bir rol-model arayışı ihtiyacından kaynaklanır.³⁹⁴

3.1.1.3. Peygamberlere İman

Allah’tan vahiy ile almış olduğu bilgi ve emirleri, muhataplarına aktaran, yönlendiren, örnek olan kişiler şeklinde tanımlanan peygamberler çocukluk dönemi din eğitiminin en önemli unsurlarından biridir. Dolayısıyla çocukluk dönemi din eğitiminde peygamber algısı ve imajı (tasavvuru) dini duygunun da en önemli yapı taşlarındandır.

³⁹¹Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 75.

³⁹²Ronald Goldman, *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*, 69-72; Fritz K. Oser, “Toward a Logic of Religious Development: A Reply to My Critics”, *Stages of Faith and Religious Development: Implications for Church, Education and Society*, ed. J.W. Fowler - K. E. Nipkow - F. Schweitzer, (New York: Crossroad, 1991): 46.

³⁹³Ronald Goldman, *Readiness for Religion-A Basic for Developmental Religious Education*, Routledge and Kegan Paul, (London: 1965), Kalevi Tamminen - Donald Ratcliff, “Assessment, Placement and Evaluation”, (ed. D. Ratcliff), *Handbook of Children’s Religious Education*, Religious Education Press, (Alabama: 1992): 255.

³⁹⁴Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 76.

Fatma Gündüz'ün 2007 yılında 256 okulöncesi çocuğunda dini tasavvurlar üzerine yaptığı araştırmada çocuklara “Peygamber kimdir, biliyor musun?” sorusu sorulmuş, çoğunluk adını bilememiş, sadece “Peygamber Efendimiz” demiştir. Mülakat sırasında bazı çocukların bilgisi gözlerden kaçmamış, “Peygamber Mekke’de doğdu, Medine’de öldü, bize Kur’an’ı getirdi. Annesi Amine.” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu çalışmanın sonucunda çocukların günlük yaşamda peygamber kavramıyla, Allah, melek, cennet, cehennem kavramları gibi sık karşılaşmadıkları düşünülmüş, eğitim seviyesi yüksek ailelerin peygamber kavramını çocuklara öğrettikleri varsayılmıştır. Lakin eğitim seviyesinden ziyade ailenin dine ilgisi ve yaklaşımının önemli olduğu kanısına varılmıştır. Çocukların yarıdan fazlasının ise peygamberlerin görevlerini bilmedikleri ortaya çıkmıştır.³⁹⁵

Yine Mehmet Nas 2018 yılında, 4-11 yaşları arasında 71 çocukla yaptığı mülakatta çocuklara "Peygamber deyince aklına ne geliyor?", "Peygamberlere niçin inanmalıyız?" ve "Hangi peygamberleri biliyorsun, isimlerini sayabilir misin?" sorularını yöneltmiştir. Araştırma sonucuna göre 4 yaş çocuklarının tamamının 5-6 yaş çocuklarının ise yarısının peygamberler ile ilgili bilgilerinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Peygamber hakkında bilgisi olan çocukların ise niçin peygamberlere inanılması gerektiği sorusunu cevaplandıramadıkları görülmüştür. Bu dönemdeki çocuklar sadece Hz. Muhammed (sav.)’i peygamber olarak bilirken çok az bir kısım, Hz. Yusuf filminden dolayı Hz. Yusuf’un ismini zikretmiştir.³⁹⁶

İki araştırmanın sonucuna göre çocuklardaki peygamber bilgisi ve tasavvuru ailelerinin ilgi ve alakalarıyla doğru orantılıdır. Ailesinde Peygamberlerin adı zikredilen çocuklar ya da bilinçli bir şekilde çocuğuna dini öğretme eğilimi taşıyan ailelerin çocuklarında peygamber kavramının bilişsel düzeyde çocuğu etkilediği saptanmıştır.

İman esaslarının ikincisi olan ve Allah ile kul arasındaki model, örnek, önder şahsiyet olan peygamberlere iman konusunun çocukluk döneminde nasıl bir gelişim geçirdiği incelendiğinde okulöncesi dönemdeki çocuklara ailelerin peygamber kavramı hakkında yeterli bilgi vermedikleri görülmüştür. 4 yaş çocuklarının tamamının peygamber kavramını bilmemesi çocuklara dini eğitim verilmekte geç kalındığını göstermektedir.

³⁹⁵Gündüz, Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik bir Yaklaşım56-60.

³⁹⁶Nas, Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi, 109-111.

Hâlbuki Harms'ın 3-6 yaş dönemi olarak adlandırdığı “Peri Masalı Dönemi”nde çocuk kendisine anlatılanları, gözüyle görmediği konuları masal olarak dinleyebilir.³⁹⁷ Çocuklara peygamber inancı dil gelişimin başladığı 2-3 yaşlarından itibaren anlatılabilir. Anlatılacak konular çocuğun seviyesine göre seçilmeli ve basit bir dille anlatılmalıdır.³⁹⁸ Çocuklar bu dönemde zihinsel olarak peygamberin niçin gönderildiğini bilemeseler de peygamber kavramını öğrenebilir, peygamber kıssalarını masal şeklinde dinleyebilir ve dil gelişimi seviyesine göre kıssaları anne babalarından alacakları destek eşliğinde anlatabilirler. Bu bağlamda 4 yaşına kadar çocuk çevresinden gördüğünü taklit ettiği için peygambere dönük ifadeler yani salavatlar, salat u selamlar, sevgi ve saygı ile yapılan övgüler çocuk üzerinde etkili olacaktır. Peygamberlerin çocuklukları, özellikle Hz. Muhammed'in çocukluğu, torunlarıyla olan ilişkileri, Peygamberlerin hayvanlara muamelesi gibi konular da okul öncesi çocukların dikkatini çekecektir. Bu hikâyeler dramatizasyon ve görselleştirmelerle somutlaştırıldığında daha etkili ve kalıcı olur. Bunlar, çocuğa kuru bir hikâye formatında değil de Allah'ın iyi-kötü mücadelesinde iyilerin tarafına doğrudan müdahale ettiği vurgulanarak aktarılmalıdır. Soyut ve teolojik aktarımdan sakınmalıdır. Kıssaların günlük yaşantıyla olan ilişkisi vurgulanmalıdır. Çünkü Kuran kıssalarında kendilerinden bahsedilen peygamberlerin tamamında günlük hayatlarındaki yaşantıdan kesitler formatında dini ahlaki mücadeleleri anlatılmıştır. Bu bakımdan mucize ve olağanüstülükler yerine günlük hayatında model alacağı şahsiyetleri bulacak şekilde peygamberler takdim edilirse çocuğun kıssada kendini bulması daha kolay olur.³⁹⁹ Burada dikkat edilmesi gereken bir durum var ki okul öncesindeki çocuklara kavimlerin helak oluş sebepleri veya helak oluş şekilleri anlatılmamalıdır. Bu, çocukta cezalandırıcı, yok edici, öldürmeyi seven bir Tanrı imajı doğurabilir. Okul öncesinde kişilik gelişimi açısından Hz Muhammed (sav)'in hayatının ilk kesiti olan çocukluk dönemi anlatılabilir. Çünkü peygamberin hayatı çocuğa neyin değerli olduğu ve ne için mücadele etmesi gerektiğine dair somut bir örnek model sunar. Hz Muhammed (sav)'in çocukluk dönemi birçok ayrıntısıyla bilindiği için bu durum çocukların kendileri gibi bir çocuk olan peygamberle bir bağ kurmalarını sağlayabilir. Ayrıca peygamberin diğer çocuklarla ilişkileri ve hayvanlara gösterdiği itinanın anlatılması da peygamberle çocuk arasındaki bağı kuvvetlendirebilir. Bu ilerde yetişkinlik düzeyindeki dini yaşantı

³⁹⁷Harms, “The Development of Religious Experience in Childeren”, 115.

³⁹⁸Oruç, Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi, 192.

³⁹⁹Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 78-79.

bakımından Hz Muhammed (sav)’le kuracağı ilişkinin de temelini teşkil edebilir. Bununla birlikte soyut ile somutu tam olarak ayırt etme şeklinde bir kognitif seviyeye ulaşmakla dini içerikli hikâyelerin anlaşılmasını paralel gören bir yaklaşım da mevcuttur. Nitekim Goldman dini ifade ve sembollerin literal (lâfzî) olarak anlaşıldığı bu aşamada çocukların on iki yaşına kadar dini içerikli hikâyeleri anlamayacağını savunur.⁴⁰⁰ Atik’in yapmış olduğu araştırma ise bazı hikâye kitaplarında “Hayta ile Cemşit” gibi dini kavramlar açıklanmadığında dini gelişimin desteklenmediği ancak “Balığın Öyküsü Hz. Yunus” vb. kitapların semboller, mecazlar içermediği ve karakterlerin simgeyle anlatılmadığı için dini gelişimi desteklediği görülmektedir.⁴⁰¹ Dolayısıyla her dini içerikli çocuk kitabı dini gelişimi desteklememektedir. Aileler kitap seçimlerinde dini gelişimi destekleyici kitaplar seçmeye özen gösterirlerse okul öncesi çocuklarına anlatmak, okul çağındakilere ise okutmak suretiyle peygamberleri çocuklarına doğru bir şekilde tanıtabilirler.

Okul çağı çocuklarından 7 yaş grubu çocukların çoğunluğunun peygamberler ile ilgili bazı bilgileri öğrenmiş oldukları belirlenmiş, yalnız, peygamberlere niçin inanılması gerektiğiyle ilgili bilgilerinin olmadığı saptanmıştır. 7 yaş üstü çocukların ise niçin peygambere inanmaları gerektiklerini doğru ve anlamlı bir şekilde açıkladıkları tespit edilmiştir.⁴⁰² Çünkü bilgiye dayalı peygamber tasavvuru daha çok 7 yaşından itibaren gelişir. Bu yaşta çocuklar peygamber hakkındaki konulara daha fazla ilgi duyarlar. İlgilendikleri konular arasında şahsiyeti, görevleri, Allah katındaki konumu, çocuklarla iletişimi, İslam’ı yayma gayreti, Allah’ın düşmanlarına karşı onu koruması başta gelir.⁴⁰³ Çocuklar Hz. Muhammed (sav)’in hayatını, diğer peygamberlerden ayıran özelliklerini, miracını, savaşlarını merak edip bunları öğrenmek istemektedir. Bu tür isteklerin 7 yaş döneminde daha yoğun olduğu gözlenmiştir.⁴⁰⁴

Hz Muhammed (sav)’in hayatı dinin genel resmini ve aslını verdiği için çocukta peygamber algısı ve tasavvuru, aslında çocukta din algısı anlamına gelir. Bu anlamda sadece peygamberin hayatının öğretilmesiyle dinin öğretilebileceğini savunan

⁴⁰⁰Goldman, *Religious Thinking From Childhood to Adolescence*, 51-60.

⁴⁰¹ Aslıhan Atik, *Ernest Harms ve Ronald Goldman’ın Dini Gelişim Kuramları Bağlamında Dini İçerikli Çocuk Kitapları*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016), 100-104.

⁴⁰²Nas, *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi*, 109-111.

⁴⁰³Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 79-80.

⁴⁰⁴Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, 256-259

yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlar bununla çocuğun şu kazanımları elde edeceğini savunur:

- a. Çocuğun peygamberin hayatını öğrenmesiyle çocuk birçok konuya dâhil olmuş olur.
- b. Peygamberin çocukluk hayatını düşündüğünde kendini özel hissedebilir. Peygamberin çocukluğu çocuğa model olabilir.
- c. Peygamberin hayatı üzerinden dini ve yaşantısını anlamlandıran çocuk karşılaşılabileceği benzer problemlerde nasıl davranması gerektiğini peygamber modelinden çıkarabilir.
- d. Din eğitim açısından belki de en büyük rolü çocuğu Kuranla tanıştırması ve buluşturmasıdır.

Bunlar yanında asıl bu dönemde çocuğa kazandırılması gereken bilinç; peygamberin bizim gibi bir beşer olduğu ancak farklı olarak Allah'tan vahiy aldığı ve kendi dönemindeki ve sonraki bütün dönemlerde topluma yol gösteren bir rehber ve lider olduğu olgusudur.⁴⁰⁵ Günümüzde çocuklar örümcek adam, çilek kız, Sindrella, Elsa, Örümcek Adam, Süperman, Batman vb. masal ve çizgi film kahramanlarını örnek alıp onlara özenmektedirler. Aileler çocuklarını televizyon önüne oturttuklarında çocukların kahramanları çizgi film kahramanları olmaktadır. Peygamberlerin hayatlarıyla hemhal olmuş, onların mucizevi yönlerini tanımış çocukların kahramanları ise şüphesiz peygamberler olacaktır. Hikâyeler; çocukların peygamberlere olan inancını artırırken aynı zamanda onları hayallerindeki kahramanlar olarak nitelendirmesine; bu da onlarda faziletli ahlakın neşv ü nemâ bulmasına sebep olacaktır.

3.1.1.4. Meleklerle İman

İslamiyet'te Allah ile kul arasındaki bağlantıyı melekler kurmaktadır. Amentüde Allah'a imandan sonra gelen meleklerle iman meselesinin ne kadar önem arz ettiğini ayetlere baktığımızda anlamaktayız. *“Kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikail’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.”*⁴⁰⁶ Allah

⁴⁰⁵Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 79-80.

⁴⁰⁶Bakara, 2/98.

meleklerle savaş açanlara savaş ilan etmiştir. Bu önemli mevzuunun anlatımı soyut bir konu olduğu için pek kolay değildir. Aileler okul öncesi dönemde soyut kavramı gelişmemiş çocuğa melekleri anlatırken zorluk çekebilirler. Melekler soyut varlıklar olduğundan dolayı çocukların bu konuda yetişkinlerden yardım alması gerekir. Ancak ailelerin de bu konuda yeterli ve doğru bilgi sahibi olması gerekmektedir.

Melekler hakkındaki bilgi yanlışları temelde ikidir:

- a. Meleklerin insan biçiminde, çoğunlukla da dişi ve beyaz kıyafetli/kanatlı tasavvur edilmesi (antropomorfizm).
- b. Masal ve hikâyelere konu olan biçimiyle sihirli efsunlu yaratıklar şeklinde düşünülmesi ve bu anlamda cin, peri, şeytan vs. ile karıştırılmaları.

Bunu destekler mahiyetteki bir çalışmaya göre okulöncesi çocuklarının çoğunluğunun melek kavramını bildiği yalnız deneklerin %33,6'sının melekleri, güzel, sihirli, kanatlı kızlara benzettikleri görülmüştür.⁴⁰⁷ Çocuklarda bu şekildeki bir melek tasavvurunun izledikleri çizgi film ve resimli kitaplardaki kanatlı kız veya bebek figürlerinin de etkisiyle İslam inancı ekseninde olmadığı aşikârdır. Burada bazı ailelerin de bu algıya zemin hazırladıkları bir gerçektir. Kanatlı kız suretinde kolyeler, düğün, bebek merasimlerinde dağıtılan kanatlı bebek şekerleri, dikkatli seçmeden alınan kitaplar vb. çocukların bu algıyı içselleştirmesine sebep olabilir.

İslam dışı dinlerde meleklerin özellikle insan biçimli resmedilmeleri yaygındır. Özellikle Hristiyanlıkta melekler ikonlarla somutlaştırılmıştır. İslam'da ise ikonalarla tasvirlerle görselleştirilmiş ve somutlaşmış melek inancı yoktur. İslam'a göre melekler insana ve başka yaratıklara benzemeyen soyut varlıklardır. Bunun aksine meleklerin somut kavramlarla ifade edilmesi çocuğun dini gelişimine bir katkı sağlamaz. Her ne kadar Kur'an'da meleklerin kanatlarının olduğu⁴⁰⁸ vurgulansa da bu sembolik anlamda yorumlanması gereken bir ifadedir. Bunun çocuğa doğru aktarılması gerekir.⁴⁰⁹

Çocuklar melekleri cinler, perilerle ve sinema efeklerinde yer alan kurgusal varlıklarla karıştırırlar. Aslında bu durum çocuklara, yetişkinler ve medya taarruzu (sinema, dizi

⁴⁰⁷Gündüz, Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik bir Yaklaşım, 53.

⁴⁰⁸Fatır, 35/1.

⁴⁰⁹Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, s. 81.

vs.) altında kaldıklarında edindikleri yanlış bilgilerden kaynaklanmaktadır. Bu problem erken yaşlarda giderilmediği takdirde ileride sembolizmi reddetme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Eğer çocuklara melekler, Allah'ın dünya ile ilişkisinin en önemli yanı yahut Allah'ın istediği işleri yapan görevlileri⁴¹⁰ olarak anlatılmazsa çocuk antropomorfizme kayacak ve bu durum da onun dini düşüncesini olumsuz etkileyecektir.⁴¹¹

Meleklerin bu halleriyle olumlu varlıklar olarak çocuğa anlatılması, onlardaki egosantrik duyguların varlığından dolayı, meleklerin kendilerine yardım ettikleri, Allah ile birlikte çocukları meleklerin de seveceği düşüncesinin gelişmesinde olumlu rol oynayacaktır. Bunun bir adım ötesinde çocuk Allah'ın bu nurani varlıkları kendisi için yarattığı, onu korumakla görevlendirildikleri düşüncesine sahip olacak ve dolayısıyla meleklerden korkmayacağını öğrenmiş olacaktır.

Hz Muhammed (sav)'e ilk vahyin gelişi Cebrail aracılığıyla olmuştur. Bunun çocuğa erken dönemden itibaren anlatılması mümkündür. Bunun için “vahiy süreci”nin yani Allah-insan arasındaki ilişkinin ve ardından meleklerin özelliklerinin bilinmesiyle birlikte melek-insan ilişkisinin mahiyeti çocuğa anlayabileceği şekilde aktarılmalıdır. Bu noktada çocuklarla yapılacak iletişimde şöyle bir strateji izlenebilir. Önce meleklerle ilgili şu ilkelerin belirlenmesi önemlidir:

- a. Melekler Allah'ın iradesi ve isteği dışında gözle görülemeyen soyut varlıklardır.
- b. Allah'ın isteği dışında hiçbir işi yapamazlar.
- c. Allah'ın izniyle insanların hayırlı işler yapmalarını ister ve desteklerler. Bu bakımdan melekler iyiliğin sembolüdürler.
- d. Allah'ın mesajını insana ulaştırırlar.
- e. İnsanlara zarar vermezler.

Böyle bir konuşmayla iletişim kurulduğu takdirde çocuğun diğer gelişim alanları da bundan olumlu etkilenir. Şöyle ki,

⁴¹⁰Michael Grimmitt ve diğerleri, *A Gift to the Child-Religious Education in the Primary School*, Simon & Schuster, (London: 1991); aktaran Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 82.

⁴¹¹Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 81.

- a. Çocuklar bu konuşmalarla birlikte vahiy-kutsallık- ihtişam-yücelik vs. kavram ve konuları öğrenirler.
- b. Merak ve tecessüsleri artar. Öğrenme isteği grafiğinin yukarılara doğru hızlıca artışına paralel olarak melekler hakkında ardı ardına sorular gelmeye başlar. Bu da çocukların sorgulama becerilerinin artığının kanıtıdır.
- c. Hayal ve tasavvur gücü artar. Zihinsel şemalar oluşturabilir. Bunları sözlerine ve resimlerine yansıtabilir. Bu onlara doğru rehberlik yapabilmek için önemlidir.⁴¹²

Çocuklar meleklerin iyiliğın sembolü olduğu, dolayısıyla iyilik yaptıklarını ve Allah’a yardım ettiklerini düşünmektedir. Bu konu hakkında yapılan bir çalışmaya göre %19,5 gibi pek azımsanmayacak bir bölümü ise meleklerin görevlerini anlatmışlardır. Okul öncesi çocuklarının en çok bahsettikleri melekler “Yazıcı melek”lerdir. “Sağ kolumuzda iyilikleri sol kolumuzda kötülükleri yazan melekler var” ifadesiyle bu meleklerden bahsetmişlerdir. Dört büyük melekten ziyade yazıcı melekleri bilmeleri, ailelerin çocukları korkutma amaçlı bu meleklerden bahsettiklerini düşündürmektedir.⁴¹³

Melekler gibi soyut varlıkların anlatımında çocuğın kapasitesi ve algısının üzerinde bilgi vermenin bir takım sakıncaları vardır. Çocuğın meleklerle birlikte şeytan, cin, peri, hortlak, hayalet, ruh ya da yazılı ve görsel medyadan arkadaş çevresinden edindiğı bir takım insan dışı varlıklarla eşleştirebilme ihtimali ortaya çıkabileceğinden dolayı özellikle çocuklara yalnızken veya geceleri korku endişe kaygı ve kötü rüyalara sebebiyet verecek açıklamalar yapmak son derece zararlıdır. Bu konuda anne baba ve öğretmenlerinden yeterli desteğı göremeyen çocuklar çeşitli medya araçlarında, resim, masal, hikâye ve sinema, çizgi film dizilerinde kurgusal-sihirsel- ve büyü benzeri yanlış inanışlar geliştirebilir. Anne-baba ve öğretmenlerin çocuklardaki bu tür riskleri ortadan kaldırma gibi bir sorumluluklarının olduğı unutulmamalıdır. Aksi takdirde bu durum çocukta ileri dönemlerde başka psikolojik rahatsızlıklara sebebiyet verebilir.⁴¹⁴

⁴¹² Gündüz, Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik bir Yaklaşım, 53.

⁴¹³ Gündüz, Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik bir Yaklaşım 53-56.

⁴¹⁴ Grimmitt ve diğeri, A Gift to the Child-Religious Education in the Primary School, aktaran Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 81.

3.1.1.5. Ahirete İman

Gerek çocuk olsun gerekse yetişkin olsun bir insan olarak bireyin en çok merak ettiği konulardan birisi ölüm ve ötesidir. Yetişkinlerde ölüm ve ötesi, “Ölünce ne olacağım, nereye gideceğim” soruları düşüncelerin yoğunlaştığı bir olgudur. Aynı zamanda yetişkin bir bireyin kendi varlığını anlamlandırma çabasında en çok cevap aradığı soruların başında gelir. Çocuklardaysa özellikle ölüm ve ahiret hayatı, cennet, cehennem en çok merak edilen konular arasında yer almaktadır.

Okul öncesinde çocukların ölüm ve ahiretle ilgili sorular sormasının en önemli sebebi yakınlarından birinin ölmesi, sahiplendiği bir hayvanının ölmesi vb. olaylarla karşılaşmalarıdır. Ana teması ölüm olan bu gibi hadiseler çocukları derinden etkiler. Çocuk bu etkiyle birlikte ölümü anlamlandırmaya çalışır. Ahirete iman konusunda çocuğun sorduğu sorulara verilecek makul ve anlaşılır cevaplar; çocuğun, hayatı ve ölümü anlama çabasına büyük etki eder. Verilecek cevaplarda kullanılacak misallerle çocuğa oluşturulan zaman ve mekân, anlatılanların etkisini pekiştirir.⁴¹⁵ Ancak, küçük yaştaki çocuklara, kıyametle ilgili detay bilgiler ve ahiret âleminde karşılaşılacak olaylar ile cehennem ahvali hakkında uzun uzadıya bilgiler vermeye gerek yoktur. Cennetin iyi, güzel ve Allah'ın nimetleriyle dolu, rahat ve huzur içinde yaşanabilecek bir yer, cehennemin ise, kötü insanların gidecekleri ve cezaların çekildiği bir yer olduğunu bilmeleri yeterlidir.⁴¹⁶

Bazı araştırmacılar ise bu gibi olaylarla karşılaşmadan önce çocuğun buna hazırlandığı başka bir ifadeyle hazır bulunuş seviyesini yakaladığını düşünmektedir. Örneğin Bowlby'e göre çocuklarda ölüm kavramının gelişimi kaybolan nesneyi belleklerinde tutabildikleri zaman olan 17 ay civarında başlar. Bebeklerin herhangi bir ayrılık ve kayıp durumlarında üzüntü, protesto etme ve çaresizlik tepkileri göstermeleri⁴¹⁷ onların ölüm gibi hadiseleri anlamalarına ön hazırlık olmaktadır.

Nagy'nin yapmış olduğu bir araştırmada da 0-5 yaş arası çocuklarda kesin bir ölüm algısının bulunmadığı, çocukların ölümü yolculuk, uyku ya da geçici bir olgu olarak

⁴¹⁵Jean Jacques Rousseau, *Emil Yahut Terbiyeye Dair*, 299.

⁴¹⁶Öcal, Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitiminde Metodlar, 75-76.

⁴¹⁷Ayten Karaman - Mehmet Gökşin Karaman, “Kronik ve Ölümcül Hastalığı Olan Çocuk ve Ergenlerde Ruhsal Sorunların Tanınması ve Yönetilmesi”, *Anatolian Journal of Psychiatry*, 9/3, (Sivas 2008): 244-252.

düşündükleri görülmektedir. Yine çocuklar ölümü algılamakta fakat hayattan ayıramamaktadırlar. 5-9 yaş arası çocuklar ise ölümü kabullenmekle birlikte beklenmedik bir ihtimal olarak görmekte ve ölümü bir nevi kişilik gibi algılamaktadır. 9 üstü yaş ise ölümü daha gerçekçi olarak tanımlamakta ve ölümü vücut fonksiyonlarının sona ermesi şeklinde algılayabilmektedir.⁴¹⁸ Konuk'un araştırmasında ise 5-6 yaş çocuklarının yaklaşık üçte birinde ölen kişilerin geri gelebileceği düşüncesi hâkimdir. Bu yaş grubundaki çocukların ruhu anlamaları zordur.⁴¹⁹

“İşlem öncesi dönem ”de (2-7 yaş) ölüm, çocuk için geri dönüşü olan ve dış nedenlere dayalı bir olaydır. Okul çağıında ise zaman kavramı çocukta yer etmeye başladığından, çocuk geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman ile ilgili kavramları anlamaya ve kendi yaşamıyla ilişkisini bulmaya başlamıştır. Ölüm kavramının anlaşılması, zaman kavramının öğrenilmesi ile mümkün hale gelir. Bu dönemdeki çocuk biri öldüğünde geri gelmeyeceğinin bilincinde ve farkındadır.⁴²⁰ Ölüm düşüncesinin gelişimi ise 12 yaş sonrası dönemde gözlenmektedir.⁴²¹

Çocuklar ölümle erken yaşlarda tanışmaktadırlar. Aile üyelerinden birinin ölümü veya kendine ait bir hayvan ölümü görmeseler bile aile içi toplantılardaki ölen kişiler hakkındaki konuşmalara şahit olmaktadır. Televizyon, bilgisayar, video oyunları vb. görüntüler kitaplar ölüm sahneleri ile doludur. Çocuk ölüm fikrini kolay kolay kabul edemez, uzun vadede kabullenir. Zihinsel ve duygusal gelişimiyle paralel olarak ölüm hakkında gelişim gösterir.⁴²² Bu yüzden küçük yaşta ölüm hakkında az çok farkındalığı olan çocuğun sorduğu sorulara aileler cennete girme inancı aşılayarak çocukları fazla korkutmadan ahiret inancına bir basamak hazırlayabilirler.⁴²³ Çocuk bir yakını kaybetti ise Allah'ın her şeyi yarattığı ve ona şu kadar ömür verdiği ve şimdi ise öldüğü söylenip, sen iyi, dürüst ve çalışkan bir çocuk olursan, annen ve baban için ileride iyilikler

⁴¹⁸Maria H. Nagy, “The Child’s View of Death”, *The Meaning of Death*, (ed. Herman Feifel), McGraw-Hill Book, New York 1965; aktaran Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, (İstanbul: Beyan yay., 2000), 205.

⁴¹⁹Konuk, Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duyguların Gelişimi ve Eğitimi, 61.

⁴²⁰Cem Tümlü, 5+12 Yaş Arasında Çocukların Ölüm Algısını İfade Biçimlerinin İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2013), 20-25.

⁴²¹Israel Orbach, Hananya Glaubman, “Children’s Perception of Death as a Defensive Process”, *Journal of Abnormal Psychology*, 88/6, 1979, s. 671-674; aktaran Fatma Tahta, Kadir Tahta, Semra Dernek, “Çocukların Yakınlarının Ölüm Kavramlarını Algılama Üzerine Kurdukları Sistemler Ve Oyunlar”, 1/1, (2015).

⁴²²Sally Dunning, “As a young child’s parentdies: Conceptualizing and Constructing Preventive Interventions”, *Clinical Social Work Journal*, 34/4, (2006); Tahta ve diğerleri, “Çocukların Yakınlarının Ölüm Kavramlarını Algılama Üzerine Kurdukları Sistemler Ve Oyunlar”, 1/1.

⁴²³Cihandide, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi, 76.

yapabilirsin. Allah da onu senin yaptığın bu iyi davranışlardan dolayı bağışlar, daha güzel nimetler vb. telkinlerle, ahiret inancı da öğretilir. Böylece çocuk için acı verici olan ölüm hadisesinde çocuğa ahiret bilinci aşılanabilir. Belki bu durumlarda çocuklar da, yetişkinler de telkine en müsait durumdadırlar. Böylece Allah inancının tamamlanması da sağlanmış olur.⁴²⁴

Çocuklar olayları somutlaştırarak anlamaya çalıştıkları için ölümün bir ceza olabileceğini ve bu cezayı verenin ise bir tanrı, bir şeytan ya da bir melek olduğuna inanabilirler. Bu inanç bazı çocuklarda kaygı, korku ve kendisini her koşulda rahatsız eden bir tanrı algısına sebep olabilir. Bu çocuklar ergenlik ya da yetişkinlik dönemine geldiklerinde aile bireylerinden bir kişinin vefatında bile ölümü zor kabullenir.⁴²⁵

Öğrenme ve gelişim arttıkça çocuklarda dini şüpheler de oluşmaya başlamaktadır. Bunlardan biri de ölüm ve ötesi hayattır. Bahadır'ın dini şüphe konuları hakkında 211 lise öğrencisi ile yapmış olduğu çalışmada ahiret hayatı ve ölüm ile ilgili şüphe duyan öğrencilerin oranı %9,6'dır.⁴²⁶ Bu şüphenin sebebi yanlış duyumlardan kaynaklanabilir. Sorulan sorulara verilen doğru cevaplar, doğru zamanlama ve doğru yöntemler kullanıldığında şüphe oranında düşme olacağı aşikârdır. Aileler dini şüpheleri bastırmamalı, dikkate almalılardır yoksa manevi hayatın sağlığı ciddi manada tehlikeye girer.⁴²⁷

Yine çocukların cennet ve cehennem algıları iyi-kötü ödül-ceza yargılarından beslenmekle birlikte birbirinden farklıdır. Yavuz, 7-12 yaş çocuklarının cennet, cehennem hakkındaki düşüncelerini incelediğinde iyi ve kötünün bilgisine sahip olduklarını görmüştür. Cennet veya cehenneme girecekler hakkında iyi ve kötü davranışları sıralamışlardır. Ayrıca bu çocuklar cennet ve cehennemin nasıl bir yer olduğuna dair çeşitli tasvirlerde bulunmuşlardır. Çocukların yaşlarının artmasıyla inanç, ahlak ve ibadetlere karşı ilgilerinin artarak mesuliyet duygusunu kazandıkları tespit edilmiştir.⁴²⁸

⁴²⁴Ayhan, Din Eğitimi ve Öğretimi İman-İbadet, 101.

⁴²⁵Tahta ve diğerleri, Çocukların Yakınlarının Ölüm Kavramlarını Algılama Üzerine Kurdukları Sistemler Ve Oyunlar.

⁴²⁶Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", 354.

⁴²⁷E.D. Starbuck, *Religions Psikologie*, Alfred Kröner Verlag in Leibzig, Schwiz, ts.; Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", 357.

⁴²⁸Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, 183-187.

Koç tarafından 8-11 yaş arasındaki çocukların cennet ve cehennem hakkındaki düşüncelerini öğrenmek maksadıyla yaptığı çalışmada çocukların yarısı cennet ve cehennemin ahirette olduğunu düşünmektedir. Diğer yarısı ise cenneti gökyüzünde, Allah'ın yanında olduğunu söylerken cehennemin yerin altında olduğunu söylemişlerdir. Çocuklar cennette Allah'ın, meleklerin, peygamberlerin, iyi insanların; cehennemde ise şeytanın, kötü insanların yaşadığını söylemişlerdir.⁴²⁹

Taştekin, 12-14 yaş arasındaki 423 öğrenci ile çocuklardaki cennet ve cehennem kavramları üzerine yaptığı araştırmasında çocukların sosyal öğrenmeyle ailesinden, çevresinden edindiği bilgiler çerçevesinde cennet ve cehennemi tasvir ettiklerini gözlemlemiştir. Çocuklardan bazıları “Cehennem yedi kattır. İnsanlar günahlarına göre oraya yerleştirilir.”, “Ahirette kimse yalan söylemez ama elleri ayakları konuşmaya başlar. Her şeyi itiraf eder”, “Oranın bir günü buranın bin günüdür”, “Sırat köprüsü bir telin yedi kat inceliğindedir. Kâfirler geçemez, düşerler. Müslümanlar çok hızlı geçecek” gibi ifadeleri kullanmıştır.⁴³⁰

13-15 yaş grubundaki öğrencilerin ise daha soyut düşünebildikleri, Allah'a inanmamanın ve O'nun emirlerine uymamanın sonuçlarını daha bilinçli bir şekilde değerlendirebildikleri anlaşılmaktadır.

Bütün bu yapılan araştırmalar incelendiğinde çocuk okul öncesinden on iki yaşına kadar geçen süreçte ölüm, cennet, cehennem gibi kavramlardaki bilgi artışlarını sosyal öğrenme ve bilişsel gelişimle elde ettiği gözlenmektedir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken husus çocuklara yaşlarına göre yaklaşım biçimiyle doğru bilgi verebilmektir. Söz gelimi ergenliğe kadar olan süreçte cennet ayet ve hadislerdeki somut tasvirlerle anlatıldığında çocuk hayal dünyasında cenneti canlandıracak ve cennete girmesine sebep olacak amelleri çoğaltmak isteyecektir. Cehennem ise ergenlik döneminde detaylı bir şekilde anlatılmalıdır. Zaten çocuk buluşa kadar sorumlu değildir. Cennetin anlatılması çocuğa salih amelleri alıştırmak içindir.

Ahret ölüm ile başlayıp cennet veya cehennemle sonuçlanan bir hayattır. Çocuklara ahret anlatılırken gelişim düzeyleri ölçüsünde anlatılmalıdır. Aileler yaptıramadıklarını

⁴²⁹Bozkurt Koç, “Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örnekleme)”, 160-175.

⁴³⁰Osman Taştekin, Kıyamet ve Ahiretle İlgili Kavramların Öğretimi, 145.

cehennem üzerinden anlatma yoluna gitmemelidir. Mahşer, mizan terazisi, hesap defteri gibi kavramlar okul öncesi çağında çocuk sordukça kısa kısa cevaplar ile geçiştirilmeli, on yaş sonrasında ayrıntılı bir şekilde anlatılmalıdır.

3.1.1.6. Kader ve Kazaya İman

Kader konusu yetişkinlerin bile anlatmakta zorluk çektiği iman esaslarından bir diğeridir. Bu yüzden Hz Muhammed (sav) kader konusunda derin düşünmekten men etmiş hatta kader konusunda tartışanlara konu hakkında derinlemesine konuşmama yasağı koymuştur.

Okul öncesi ve okul çağındaki çocuklarda soyut kavramları anlama duyusu gelişmediği için bu yaştaki çocuklara kader kavramını anlatmak oldukça zordur. Allah'ın her şeyi bildiğini, her şeyden haberdar olduğunu, gücünün her şeye yettiğini somut örneklerle anlatmak kadere imanın zeminini hazırlayacaktır. Çocuğu doğadaki hayvanların, bitkilerin tanıtıldığı müzelere götürmek, uzay müzesini gezdirmek, doğa olayları ile ilgili video, belgesel, film vb. izletmek, kitaplar okutmak ve her bir olaydan sonra Allah'ın büyüklüğünü vurgulamak, ol deyince olduran bir Allah'a inandığımızı anlatmak çocukların Allah'a imanını kuvvetlendirecektir. Allah'a imanı kuvvetli olan bir müslümanın şüphesiz kadere imanı da kuvvetli olacaktır. Bu yaştaki çocuğa kader ve kazaya imanı anlatmak yerine ileride anlatılacak olan bu konuya zemin hazırlamanın daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Son çocukluk dediğimiz evrede kader ve kazaya iman konusu başlangıçta örnekler üzerinden anlatılabilir. “Duvar takvimlerinde bazen, “Bugün güneş tutulacaktır”, “Bu gece ay tutulması olacaktır”, gibi takvim oluşturulurken yazılmış bilgiler görülür. Gerçekten de o bahsi geçen zaman diliminde ay veya güneşin tutulduğu gözlemlenir. Ayın veya güneşin tutulması, takvimi hazırlayanlar tarafından oraya yazılmamıştır. Var olan bilgi sayesinde uzmanlar ay tutulacağını tespit etmiş ve bu yüzden yazmışlardır⁴³¹ vb. örnekler verilerek çocuk bilgilendirilir. Ama bu konu tartışmaya açılmadan sade, kısa, öz bir şekilde anlatılmalıdır.

⁴³¹Ocal, Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, 115-116.

Kader konusu 12 yaş üstündeki çocuklara bahsedilmesi gereken bir konudur. Ergenlik çağında olan bu çocuklar akılla ispatlanamayan her şeyi tenkit etmekte veya şüpheci yaklaşmaktadır. Bu yüzden bu yaştaki gençlere kader konusu iyi anlatılmalıdır.

Saffet Kartopu'nun "Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi" üzerine 376 öğrenci ile yapmış olduğu araştırmada 13-19 yaş aralığındaki gençlere kader konusu sorulmuş "Kadere kesin olarak inanıyorum ve bu konuda hiçbir şüphe duymuyorum" diyenlerin oranı % 57.1, "Kadere inanmakla birlikte bu konuda çözemediğim bazı hususlar var" diyenlerin oranı ise %27.9 dur. Gençler için en önemli kavramlardan biri olan "başarı" için "Başarmak her zaman elinizde mi?" sorusu yöneltilmiş, "Genellikle" diyenlerin oranı % 48.8, "Bazen" diyenlerin oranı ise % 30.7 olmuştur.⁴³²

Bu araştırmanın sonucuna göre "gençlerin kadere bakışı şüpheli değildir" diyebilmek mümkün değildir. Çünkü araştırma Kahramanmaraş ili ile sınırlandırılmıştır. Bu konu hakkında Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde araştırmalar yapılması, dini tutumların yoğun olduğu ve yoğun olmadığı bölgelerin tesbit edilmesi gerekmektedir. Bu bölgelerde yapılacak anket sonuçlarına göre gençlerin kader algısının ölçülmesiyle tablonun daha net görülebileceği kanaatindeyiz.

Bu alanda yapılan bir başka çalışma ise Karenogulları'nın 624 lise öğrencisi ile yapmış olduğu "Lise Öğrencilerinin Kaderle İlgili Kavramlara Yükledikleri Anlamlar (Hatay-İskenderun Örneği)" konulu çalışmasıdır. Bu çalışmada "İnsana yalnız kendi çalışmasının karşılığı vardır." (Rızık), "Fakir veya zengin bir ailede dünyaya gelmek bizim kaderimizdir." (Allah'ın takdiri-rızık), "İnsanın sağlığına dikkat etmesi uzun bir ömür yaşamasını sağlar." (Kader-Ömür), "Dere yatağına yapılan evlerde oturan insanların derenin taşması sonucu ölmeleri Allah'ın takdiridir."(Kader İnsan Sorumluluğu), "İnsanların başına gelen her türlü felaket Allah'ın takdiridir."(Kader-Felaketler) gibi kader konusunun anlaşılmasını zorlaştıran kavramları ele alınmıştır. Bu konular cinsiyete göre değerlendirilmiş; kız ve erkek öğrencilerde anlamlı bir farklılığın olduğu gözlenmiştir. Nitekim yukarıda yer alan kader ile ilişkili kavramlarda erkek öğrencilerin algısının kız öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. "Allah'ın takdiri-rızık", "Kader İnsan Sorumluluğu" ve "Kader-Felaketler" başlıklı kavramlarda, erkek öğrenciler cebri yönde (önceden takdir edilmiş) kaderci bir anlayış sergilemişlerdir.

⁴³²Saffet Kartopu, Kaygının Kader Algıları İle İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği), 112-116.

Kız öğrencilerde Ehl-i Sünnet'in görüşüne yakın bir kader anlayışı tespit edilmesine rağmen insan fiil ve davranışlarında önceden tayin ve tespiti kabul etmeyen, tamamen irade hürriyetini öne çıkaran Mutezili bir anlayışın olduğu da hissedilmektedir.⁴³³

Kandemir'in çeşitli meslek gruplarıyla yaptığı 400 kişilik araştırma sonucuna göre kader algısı yüksek oranda Ehl-i Sünnet anlayışında olan kişilerin iş bulma konusunda sorunu olmayan, devamlı meşgul ve üretken olan meslek gruplarından olduğu düşünülmektedir. Buradan Ehl-i Sünnet kader anlayışına sahip olanların çalışmaya daha meyilli olduğu tahmin edilmektedir.⁴³⁴ Aileler evlatlarının hangi kader anlayışında olduğunu tespit ederek çocukları tembelliğe, ümitsizliğe, başıboşluğa sevk edecek anlayışlardan uzak tutmalıdırlar.

Ailelerin çocuklarına kaza ve kader inancını verebilmeleri için öncelikle kendilerinin kaza ve kader anlayışlarının doğru olması gerekmektedir. Aileler başlarına iyilik geldiklerinde şükretmeli, felaket ve sıkıntılı anlarında ise Allah'a sığınmalıdırlar ve sabırla beklemelidirler. Kesinlikle kaderlerine veya feleğe kahretmemelidirler. Çocuklarına örnek olduklarının bilincinde olmalıdırlar. Feleğe kahreden, yaşanan şeyin sonucunda başkalarını suçlayan kişilerin çocukları, yaşanan olumsuzluklarda başkalarını suçlayacak, sorumluluk almaya yanaşmayacaktır. Her şeyi Allah'tan bilen, elinden geleni yaptıktan sonra tevekkül eden ailelerin çocukları da aynı ahlaka bürünecektir. Bu dönemde aileler çocuklarının dini konulardaki şüphelerini öğrenebilirler. Kız, erkek ayrımını göz önünde bulundurarak çocuklarının kadere nasıl yaklaştıklarını sorgulayabilirler. Aileler çocuklarına ayet ve hadisler ışığında açıklamalarda bulunabilirler. İnsanın iradesi, ilmi, sorumluluğu ile kader arasında anlamlı ilişkiler kurmalarına yardımcı olabilirler. Toplumdaki kaza ve kader anlayışındaki yanlışları birlikte sorgulayabilirler. Bu şekilde kaza ve kader kavramları kavratıldıktan sonra ergenlerde oluşacak olan gelecek kaygıları, korkuları, depresif duyguları önlemek için de çocuklara Hz Muhammed (sav)'in İbn Abbas'a tavsiye ettiği öğütleri onlara zaman zaman hatırlatılabilir. Hz Muhammed (sav)'in tavsiyeleri gençlere yılmamayı, korkmamayı, her şeyin Allah'ın dilemesiyle olduğunu, bütün dünya bir araya gelse kendisine ne zarar ne de fayda sağlayabileceğini aşılır. Bu düşünceye sahip genç kaza ve kadere imanla birçok

⁴³³Tuğba Karenogulları, Lise Öğrencilerinin Kaderle İlgili Kavramlara Yükledikleri Anlamlar (Hatay-İskenderun Örneği), 51-75.

⁴³⁴Yusuf Kandemir, Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu, 101.

olumsuz duyguyu terk edebilir. Duanın gücüne inanıp, çok dua yapmaya yönelebilir. Hz Muhammed (sav)'in Hz Enes'e yapmış olduğu duayı çok yap tavsiyesine uyabilir.

3.1.2. İbadet Esaslarının Öğretimi

İbadet kulu Allah' a yaklaştıran amellerdir. Bu yüzden peygamberler dualarında ne türlü ameller gerektiğini Allah'tan göstermesini istemişler ve nesilleri için dua etmişlerdir. Kavli dua, fiili duadan sonra geleceğinden aileler, ibadet alışkanlığını, çocukluk döneminde evlatlarına kazandırmalıdır. Çünkü yetişkin davranışlarının temelinde, alışkanlıkların olduğu görülür. Çocukluk döneminde ibadet alışkanlığı edinmeyen bireyin, sosyal çevrenin baskısı veya etkisiyle ilerleyen yıllarda, bu tür davranışlara yönelmekte güçlük çekecektir. Çünkü ibadetler, ilk çocuklukta taklit ve model almayla belleğe yerleşecek, anne babanın yaklaşımları ve uygulamaları neticesinde alışkanlık haline gelecektir. Çocuk, zihinsel gelişimle birlikte ibadet alışkanlığını içselleştirecektir.⁴³⁵ Çocuğa bilişsel gelişim ile birlikte dini duygu gelişimi kazandırılmazsa çocuk ibadetlerde sürekliliği sağlayamayacaktır.

Anne babalar çocuğa ibadet eğitim verirken; ibadetin amaçlarını, kişiye sağladığı faydaları, maddi ve manevi katkılarını, ibadet etmenin niçin ihtiyaç hissedildiği, ibadetin terk edilmesi durumunda yaşanabilecek sıkıntıları Taha suresi 132. ayetten yola çıkarak çocuklarına bu ilkelerle anlatma yoluna gitmelidirler. Çocuktan sadece emri yerine getirmesinin istenmesi büyük bir eksiklik olacağından çocuğun ibadeti zevkle, severek yapabilmesi için motivasyonu sağlanmalıdır. Duygusal, metafizik temelli motifler üzerine inşa edilen ibadet eğitimi; çocuğu, ibadet etmeye sevk edecektir.⁴³⁶

İbadetler konusu ile ilgili literatür tarandığında 1998 yılında Eyüp Şimşek'in "Çocukluk Döneminde İbadet Eğitimi" başlıklı yüksek lisans tezi ve 2002 yılında İsmail Sağlam'ın "İbadet Eğitimi- Öğretimi ve Metodlar (7-14 yaş)" adlı doktora tezi bulunmaktadır. Bu iki tez incelendiğinde ibadet konularına genel bir çerçeve çizdikleri görülmüştür. İsmail Sağlam her ne kadar bu araştırmayı geniş tutmuş veli, öğrenci, öğretmenlerden oluşan 887 denek ile anket yapsa da namaz, oruç, hac, zekât konularını ayrı ayrı ele almamış ibadetler genel olarak ve namaz, oruç ibadeti ele alınmıştır. Bu ibadetlerde öğrencilerin

⁴³⁵Halil Apaydın, "Aile İçi İletişim Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12- 13, (Samsun, 2001): 319-338.

⁴³⁶Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi, İman ve İbadet Eğitimi", 22.

daha çok bilgi boyutu ölçülmüştür. İbadetler tek tek ele alınarak bilgi, duygu ve davranış boyutları ölçülebilir, ailelerin yaş gruplarına göre çocuklara ibadetleri öğretirken nasıl bir yol izlemeleri gerektiği ile ilgili bir çalışma yapılabilir.

3.1.2.1. Namaz

Kur'an-ı Kerim'de ailede din eğitiminin nasıl olması gerektiği incelendiğinde iman ilkelerinden sonra öncelikle namazın geldiği görülecektir. İslam fikhı bilginleri çocuk temyiz yaşına gelince yani söyleneni algılayıp doğru olarak cevap verecek kemale erdiğinde namaz emredilmeli düşüncesindedirler. Namaz eğitiminin en önemli kısmı çocuğa namazı özendirmektir. 6-8 yaşlarındaki çocuklar için yapılan bir araştırmada çocukların %88'i, namaz kılan çocuk resmiyle namaz kılma ibadetini tanımıştır.⁴³⁷ Çocuğun namazla ilgilendiği görüldüğünde, bu durum fırsat bilinmelidir. Çocuğun ilgilendiği alanlar kullanılarak çocuk namaza teşvik edilmelidir.⁴³⁸

Şu bir gerçektir ki ailelerin çocuğa namazı emredebilmesi için, namazla ilgili meselelerin; farzlar, vacipler, sünnetler, sureler, dualar vb. daha önceden çocuğa öğretilmiş olması gerekmektedir. Bu konuda öğretim ise çocuğun yaşı ve gelişim özellikleri dikkate alınarak tedrici bir yöntemle yapılmalıdır.

Bir baba olarak Hz. Lokman (as)'ın oğluna tavsiyeleri arasında namazın olması aileler açısından önem arz etmektedir. Lokman (as) namaz kılmasını oğluna öğütlemektedir. Hz. Lokman'ın, din eğitimi verirken, Allah'ı anlattıktan sonra, oğluna amelden bahsettiği görülür.

Hz Muhammed (sav) ailelerden çocuk yedi yaşına geldiğinde namaz kılmayı öğretmesini istemektedir. Dolayısıyla çocuk buluğa gelince artık çocuktan namaz kılması istenmelidir. Önce ibadetin bilgisi ve sevgisi verilmeli (bilişsel öğrenme, duygusal öğrenme), sonra uygulaması talep edilmelidir. Çünkü aileler öğretim gerçekleştikten sonra eğitimden verim alabilirler.

Hz Muhammed (sav) çocuğa namaz eğitimi verilme yaşını 7 yaş olarak belirlemiş. “*On yaşına bastığı halde kılmazsa, dövünüz(zorlayınız).*”⁴³⁹ buyurmuştur. Bu hadiste niye 10

⁴³⁷Konuk, Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, 47.

⁴³⁸Dodurgalı, Ailede Din Eğitimi. 335.

⁴³⁹Ebu Davud, “Salat” 26,

yaşta dövün denebileceği düşünöldüğünde bu yaş grubunun düzenli, huzurlu ve elde edilen bilgileri özömsedeği görölür.⁴⁴⁰ Ayrıca bu yaşlarda çocuklar kendi düşöncelerini oluşturmaya ve eleştirmeye elverişlidir. Bu yüzden bu yaştaki çocuklarını zorlamadan çocuklarda söyleme uyma eğilimi gerçekleşecektir.

Aileler çocuklarına 3 yıllık namaz eğitimi vermelidirler. Dört yıllık bir fakölteden mezun olanın meslek sahibi olduğu düşünöldüğünde evde namaz okulu oluşturulabilir. Aile çocuğa namazı kademeli bir şekilde öğretebilir. Örneğin en kısa namaz olan akşam namazından başlanılıp her gün sadece akşam namazının farzı kılınabilir birkaç ay böyle düzenli devam edilip çocuğun durumuna göre akşam namazına öğle, ikindi, yatsı ve en son sabah namazı eklenebilir. Kartlı oyunlarla sureler, namazda okunacak dualar ezberletilebilir. Mesela şöyle bir oyun oynanabilir: aile üyelerinin hepsi toplanır kişi sayısına göre gruplara bölünür. Gruplar birbirlerine çocuğun bilişsel seviyesine göre namaz ile ilgili sorular sorarlar. Akşam namazı kaç rekâttır, secde nasıl yapılır, kıyam nasıl yapılır, secdede ne okunur? vb. sorular sorulur. Her soruya puan verilir. Puanlar bir tabloya yazılır. Soruları doğru cevaplayan grup kazanır. Ailelerin dikkat etmesi gereken bir husus ise çocukların öğrenmeye eşlik eden duyu organları ne kadar çok olursa o kadar öğrenmede kalıcılığın sağlanabileceğidir. Secdede ne okunur denildiğinde secde gösterilerek soru sorulduğu takdirde çocuk hem secde kavramını hem de secdede ne okunacağını daha çabuk kavrayacaktır. Bunun dışında Ahmet ve sevimli dostları, Çizme, Müslömanın 24 saati, Müslömanın 365 günü, Ömer'in çocukları gibi namazı içeren filmler ailecek film izleme günlerinde izlenebilir. Haftada bir gün bir vakit ailecek namaza camiye gidilebilir. Her hafta farklı bir camiye gidilerek çocuğun sosyalleşmesi sağlanır ve böylece çocukta cami kölürü oluşturulabilir.

Anne-babaların çocuklarına ayırdıkları zaman gün geçtikçe azalmaktadır. Örneğin Avrupa ve Amerika'da günde bir dakikadan fazla babasını görmeyen çocuklar vardır. Anne babanın dışarıda yoğun bir şekilde çalışması, çocukların evleri dışında bakım kurumlarına bırakılması, çocuğun evde medya araç gereçleriyle vakit geçirmesine müsaade eden ilgisiz anne babaların ya da boşanmış çiftlerin varlığı gibi sebepler bunu hazırlamaktadır. ⁴⁴¹Din eğitimi yöntemlerinden biri ve ilki aile birlikteliğini

⁴⁴⁰Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 130.

⁴⁴¹Donald Ratcliff, "Parenting and Religious Education", Religion and the Family, Handbook of Preschool Religious Education, ed. E. J. Neff & D. Ratcliff Religious Education Press, (Alabama: 1995), 63.

güçlendirmedir. İnanç konularını aileyle birlikte müzakere etmek, birlikte yapılan ibadetlerde ve sosyal projelerde yer almak gibi bazı uygulamalar aile birlikteliğini güçlendirir.⁴⁴² İmam Hatip okullarının kurucusu Celaleddin Ökten'in oğlu Prof. Dr. Sadettin Ökten bir söyleşisinde babasının bir kere bile kendisine namaz kıl demediğini ama kültürel, ilmi, felsefi sohbetlerin olduğu ortamlara babasıyla birlikte gittiğini ve o ortamlarda birçok şeyi öğrendiğini ifade eder.

Bu sebeple oyun ve aile katılımı ile eğitim görmüş bir çocuğun namaza alışmama ihtimali çok düşüktür. Eğer çocuk üç sene sonunda namaz alışkanlığı edinemediyse bunların sebepleri araştırılmalıdır. Aile namaz hususunda çocuğa sert davranmış, gelişim özelliklerine dikkat etmeden çocuğa namazı sevdirmeyi değil kıldırmaı esas almış olabilir. İkinci olarak aile çocuğa namazı sevdirmeye yoluna gitmiş ancak eğitimin uzun bir süreç olduğunu unutmuş, gerekli kararlılığı ve sabrı gösterememiş olabilir. Örnek bir aile düşünüldüğünde çocuğun gelişim özelliklerine göre namazı çocuğa sevdirmek için çaba sarf ediyor, çocuk kılmamaya meylettiğinde kararlı durup onu ikna yolunu seçiyor, İbn Abbas (r.a.)'ın, tek secdeyle dahi olsa, çocukları namaz kılmaya alıştırmaya tavsiyesine uyuyor, Hz. Hüseyin (r.a.)'ın da çocuklara, namazları camederek yani öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı birleştirerek kıldırmasını⁴⁴³ örnek alarak 10 yaşına gelinceye kadar çocuğa namazı duruma göre kolaylaştırıyorsa böyle bir çocuğun namaz kılmama ihtimalinin oldukça düşük olduğu görülecektir.

Bütün bunlara rağmen çocuk yine namaz kılmıyorsa anne babalar, bu durumun sebebini tespit etmeli, tembellik gibi yüzeysel sebeplerle kılmıyorsa, yeterli ölçüde bilinç ve iradenin verilmediği düşünülmeli ve aile bu yönde çaba sarf etmelidir. Aile en son çare olarak ısrara başvurmalıdır. İsrar etmek, zorlamak gibi kavramlarla karşıladığımız kelime hadis-i şerifte da-ra-be kökü ile zikredilmiştir. Yalnız bu kelime “alâ” harf-i ceri ile kullanıldığından anlam kayması olduğundan ısrar ve zorlamayı belirtir.⁴⁴⁴ Bu bağlamda hadiste geçen fiil pedagojik açıdan değerlendirildiğinde “yaptırmak- sorumlu tutmak, zorlamak anlamlarına da gelmektedir.”⁴⁴⁵

⁴⁴²Ratcliff- Ratchliff, ChildFaith- Experience God and Spiritual Growth with Your Childeren; aktaran Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 124.

⁴⁴³ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî, (el-Meclisu'l-ilmî, Beyrut 1970), IV/154.

⁴⁴⁴Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, 344-345.

⁴⁴⁵Ali Akyüz, “Çocuk ve Namaz”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, (2002): 87.

Namaz kılmamak için direnen çocuğun dövülmesine izin veren hadis için Beyhaki'nin de içinde olduğu bazı yorumcular hadisi mensuh kabul ederler. Nesh sebebi ise kalem kaldırılan üç kişiden birisinin ergenliğe ulaşmıncaya kadar ki çocuk olmasıdır.⁴⁴⁶ Bu âlimler, on yaşındaki çocuk henüz ergenlik çağına girmediği için bir sorumluluğu olmayacağından 'dövünüz' ifadesinin yürürlükten kaldırıldığını söylerler. Çoğunluk ise, alıştırmak ve eğitmek amacı ile dayağa izin verildiği görüşünü ileri sürerler.⁴⁴⁷ Bu haliyle hadis namaz alışkanlığını erken yaşlarda kazandırmak gerektiğini ve bu işin kırıcı, azarlayıcı olmadan bir disiplin ve tavizsiz bir karallıkla kazandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁴⁸

Hız Muhammed (sav)'in, namazı torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e nasıl sevdirdiği incelendiğinde; torunlarının kendi başlarına mescide gittiği, secdede Hz Muhammed (sav)'in sırtına bindiği⁴⁴⁹ ve onlar düşmesin diye Hz Muhammed (sav)'in secdeyi uzattığı bildirilmektedir.⁴⁵⁰ Cuma hutbesi sırasında da sendeleyerek mescide girdiklerini gören Hz Muhammed (sav); hutbeyi yarıda bırakmış, onları kucaklayıp yanına oturtmuş ve hutbesine kaldığı yerden devam etmiştir.⁴⁵¹

Bilindiği gibi çocuklar küçük yaşlarda anne-baba ve çevrelerinde gördükleri büyükleri taklit etmeye başlarlar. Çocuklar büyüklerin namaz kıldığını gördüklerinde kendilerinin de namaz kılmaya başlaması taklit eğiliminin sonucudur. İşte bu yüzden çocuk, namaz kılınan odaya rahatlıkla girebilmeli, büyüklerin nasıl ibadet ettiklerini görebilmelidir, namaz kılanın sırtına çıktığı görüldüğünde müdahale edilmemelidir. Mümkün olduğunca evde cemaatle namaz kılınmalı veya çocuk cemaate götürülmelidir. Namaz kılmak çocuklara özendirilmeli, böylece bir namaz bilinci oluşturulmalıdır⁴⁵².

Namazın insanı kötülükten alıkoyduğunu belirten ayetin gereği olarak⁴⁵³ çocuk namaz kıldığında ahlaki davranışlarında güzelleşme ve düzelme gözlenebilir. Ailelerinden ayrı sevgi evlerinde kalan çocuklar üzerinde yapılan araştırmaya göre Namaz kılma

⁴⁴⁶Ebu Davud, Hudud 16; Tirmiz, Hudud 1.

⁴⁴⁷Mehmet Emin Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde, Mükâfat ve Ceza*, (İzmir: Gül Yurdu Yayınları, 2012), 86.

⁴⁴⁸Ali Akyüz, "Çocuk ve Namaz", 87.

⁴⁴⁹Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, c. 5, s. 226.

⁴⁵⁰Nesai, "İftitah" 172.

⁴⁵¹Nesai, "Cuma" 30.

⁴⁵²Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985), 166.

⁴⁵³Ankebut, 29/45.

davranışını bilen ve kılmaya çalışan çocukların namaz kılmayı bilmeyenlere göre ahlaki olgunluk düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür.⁴⁵⁴

Ayrıca din eğitimi araştırmacıları tarafından namaz kılanlar ve kılmayanlar şeklinde denek ve kontrol grupları oluşturularak katılımcıların ahlaki ilkelere duyarlılıkları ölçülebilir. Namaz kılmayan kişilerin ahlaki durumları ölçülüp aynı kişilerden belirli bir müddet namaz kılmaları istenip süre sonunda ahlaki davranışları ölçülebilir.

3.1.2.2. Oruç

Oruç ibadeti, ailenin çocuğuna bilgi ile duyguyu bir arada vermesiyle çocuk için vazgeçilmez bir ibadet olur. İster okul öncesinde olsun ister okul çağında olsun Ramazan geldiğinde çocuklar ailenin tutumu olumluysa oruç tutmaya meyilli olmakta, hatta çocukların bundan büyük bir zevk aldığı gözlenmektedir. Sahura kalkmak, iftar yaklaşırken ezanı beklemek çocuğu çok heyecanlandırır ve çocuğa müthiş bir sabır eğitimi verebilir. Hz Muhammed (sav) zamanında, İslam toplumunun küçük çocuklara oruç tutturdukları görülmektedir.⁴⁵⁵ Hatta çocukları oyalamak için boyalı yünden oyuncak yaptıkları görülmüştür. Bu sebeple oruç ibadetine, okulöncesi çocuktan itibaren halk arasında tekne orucu diye ifade edilen yarım günlük oruçla başlanması yerinde bir uygulama olabilir. Bu anlamda Hz Muhammed (sav) zamanındaki uygulamaya binaen, yarım günlük oruç şeklinde çocuklara tutturulan ve Tekne orucu adıyla bilinen bir Anadolu geleneğinin izlerini asr-ı saadette bulmak mümkündür. Nitekim Necdet Sakaoğlu'nun 1940'ları anlatan "Taşrada Eski Yaz Ramazanları" adlı yazısında tekne orucunun, âlimlerin çocukları hem oruca alıştırmak hem de İslami bir kimlik kazanmaları amacıyla tutturdukları "tekniye orucu"ndan geldiğini, ancak Arapça'da "kimliklenmek" anlamına gelen "tenkiye"nin zamanla halk dilinde "tekne" olduğunu bildirmektedir.⁴⁵⁶ Yarım gün orucu rahat tuttuğu görülen çocukların ikindiye kadar tutmaları istenmeli, çocuğa oyun, etkinlik, faaliyet vb. şeylerle yemek unutturulmalıdır. Okul çağında çocuğun fiziksel şartlarına göre aileler bir gün tutup, bir gün tutmama şeklinde çocuğa oruç tutturabilirler. Veya okul zamanında hafta içi tutturmayıp, hafta sonu tutturabilirler. 10- 12 yaşından sonra aileler çocuklara oruçlarını tutturmalıdır. Aileler çocuğa gereksiz

⁴⁵⁴Beyza Akınal, *Aile Ortamı Dışında Yetişen Çocuklarda Ahlaki Gelişim (Gaziantep Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 111.

⁴⁵⁵ Buhari, "Savm" 47.

⁴⁵⁶ Esra Türk, "Çocuğuma İbadet Alışkanlığı Nasıl Kazandırabilirim", *Ailede Din Eğitimi*, ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, (İstanbul: Yekder yay., 2018): 105.

şefkatten kaynaklı orucu tutmamaya yönlendirmemelidir. Çünkü oruç eğitimi sadece açlık terbiyesi değildir; aynı zamanda sabırlı olma ve güçlü bir iradeye sahip olma eğitimidir. Çocuk ergenliğe ulaşınca kadar bu şekilde kademe kademe oruca alıştırılmalıdır. Ergenlikte ise orucu tam ve her gün tutması gerektiği, artık mükellef olduğu çocuğa hatırlatılmalıdır.

Çocuk dini pratiklere bir anlam veremese / bilişsel açıdan özümseyemese de bütün bunlar, onun hayal dünyasında iz bırakır. İleriki dönemlerde bu izlenimleri yaşantısına etki etmeye başlar. Mesela çocuğu ailesiyle birlikte namaz kılması, sahura kalkması, ellerini açarak dua etmesi, bazı duaları ve sureleri birlikte okumaları, ezan okunması, ezanı bekleyip iftar yapmasının çocuğa hiçbir bilişsel bir kazanımı olmayabilir; üstelik anlamsız gelebilir ancak bu onun muhayyilesinde kalır.⁴⁵⁷

Bütün dini ritüeller ve pratikler sevgi ve şefkatle dekore edilmiş bir aile ortamında verildiği takdirde olumlu izleri hayat boyu kalıcı olur. Bu bağlamda ailede, ancak sevgi ve güven ortamında verilen din eğitimi amacına ulaşacaktır. Çünkü dini pratikleri çocuk ancak bu şekilde kendisiyle özdeşleştirebilir.⁴⁵⁸

Çocukların inanç gelişimlerinde anne babalarıyla geçirecekleri “özel vakitler”inin olması oldukça önemlidir. İnanç ve ibadet konularında anne babayla, ailenin diğer üyeleriyle hatta aynı duyguları paylaşan diğer insanlarla sağlıklı bir iletişim ortamının sürekli olması esastır; lakin belli zaman dilimlerinde bunu bir program dâhilinde gerçekleştirmek ailede din eğitiminin en önemli yanlarından biridir. Bu bakımdan oruç, dini bilgi ve duygunun kazandırılmasında dini, milli ve kültürel sembollerin yoğun olarak kullanıldığı bir ibadet türü olmasının yanı sıra çocuğun aileyle birlikte özel vakitlerde bir araya geldiği hatta irade ve sabır eğitiminin yanında sosyalleşme ve empati kurma ve değerlerin sürekliliğini sağlama eğitiminin kazandırıldığı ender ibadetlerden de biridir. Şu halde özellikle bazı ibadetlerde aileyle bir araya gelinen anları fırsata dönüştürmek söz gelimi sahur, iftar, teravih namazı, kadir gecesı, bayram namazı gibi ibadetleri diyalog vasıtası kurulabilecek müstesna vakitler görmek gerekir.

⁴⁵⁷ Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 53.

⁴⁵⁸ Şuayip Özdemir, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9, (2000): 115.

Ramazan ayı namaz, oruç, zekat, sadaka gibi bir çok ibadeti içinde barındıran bir aydır. Aileler bu ayı fırsat bilerek çocuğun gelişimine göre oruç tutturabilir, akşamları birlikte teravih namazına gidebilir (camide özellikle okulöncesi ve okul çağındaki çocukların çocuklarla oynamasına fırsat tanınmalıdır), fakirlere birlikte yardım götürülebilir, fakirlerle, mültecilerle aynı sofrada iftar edilebilir, akrabalara iftar verilip akraba bağları kuvvetlendirilebilir; evde Ramazan şenlikleri düzenlenebilir, çocuğun arkadaşlarına iftar verilebilir, birlikte Ramazan Bayramı hediyeleri hazırlanabilir. Bu ve benzeri nice etkinliklerle aile çocuklarıyla birlikte Ramazan sevincini yaşayıp, yaşatabilir.

Belirtmek gerekir ki Din Eğitimi bakımından Ramazan ayı ve oruç eğitimi konularında literetürde saha çalışmasına rastlanmamıştır. Evlerine ramazan ayı gelen aileler ile ramazan ayı gelmeyen ailelerin ahlaki bağlamdaki değişiklikleri incelenebilir veya belirli sayıdaki ailelere ramazan öncesi ve ramazan sonrası şeklinde uygulanan anket çalışmalarıyla ramazanın ne gibi ahlaki değişikliklere sebep olduğu, hangi duyguları geliştirdiği, tesbit edilebilir? Nefis terbiyesinde orucun cinselliğe etkisi araştırılabilir. Okul çağı ve ergenlikteki çocukların ramazan ayında ne gibi değişiklikler gösterdikleri, oruç tutanların duygu dünyalarında bir değişim hissedip hissetmedikleri düzenlenen anket çalışmalarıyla ortaya koyulabilir.

3.1.2.3. Hacc

Farz olan ibadetlerden birisi haktır. Her müslümana farz olmamakla birlikte imkânı olan her müslümanın Hz Muhammed (sav)’in yaşadığı yerleri görmesi, özellikle ailesini de götürmesi gereklidir. Çocukların hacca gitmeleri onların hacca alışması, oraları sevmeleri içindir. Yoksa hac borçları çocuk oldukları için düşmemektedir.

Okul öncesi dönemden itibaren çocukta kutsal algısı açıktır ve gelişmiştir. Bu açıdan Allah tasavvuru ve kutsal kitap imgeleri kutsal mekân ile de ilişkilendirilebilir.⁴⁵⁹ Çocuk çevresinde gördüklerini taklit eder. Ancak daha henüz rasyonel bir açıklamaya geçememesi bunun körü kürüne bir taklit olduğu anlamına gelmez. Basit taklit sosyal öğrenmenin bir unsuru olarak değerlendirilebilir ancak çocuğun bu sayede edindiği kazanımlar zihinde iz bırakır. Sevgi ve güven ile dekore edilmiş çevrede çocuk gördüğü dini uygulamaları zihinsel bakımdan kaydeder, bu kazanımlar uygun ortamının

⁴⁵⁹ Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 59.

bulduğunda yeniden canlanır. Çocuk bu kazanımları ileriki gelişim düzeylerine göre yeniden yapılandırır.⁴⁶⁰

Okul çağı çocuğun ilgisini tabiata yönlendirerek düşünmesini ve Allah ile ilişkilendirmesini sağlamak ve ayrıca kutsallığı hissedeceği hem de canlı bir şekilde yaşayabileceği camiye yönlendirmek, bu dönem çocuğunun ilişki arayışını kurmasında ve kurumsal dindarlık desteği sağlamada faydalı olur. Bu bakımdan cami, çocuğun dünyasında birçok çağrışım uyandıran diri bir semboldür. Çocuk caminin anlamını sezgisel olarak kavrar. Algılarını ve hislerini anlatımlarla dışa yansıtır. Bu şekliyle cami çocukta çağrışım fonksiyonunun icra eden sembolik bir araç haline gelir.⁴⁶¹ Her ne kadar Yavuz burada cami üzerinde durmuş olsa da Kâbe'nin de çocuğun dünyasında diri bir sembol olacağı söylenebilir.

Bireysel ve sosyal olarak yerine getirilen ibadetler çocuğun kişiliğini ve sosyalleşmesini de etkiler. Ergenlik öncesinde çocuklar ailenin ve çevrenin etkisindedirler. Bu dönemde çocuklar özellikle kurumsal anlamda gerçekleştirilen ibadetlere fevkalade ilgi gösterirler. Bunlara devamda isteklidirler.⁴⁶² Dolayısıyla çocukları henüz rasyonel akıl yürütmeye başlamadan önce kutsal mekânlara götürmek faydalıdır ancak bu mekânların fonksiyonel ve sembolik anlamının kavranması için okul çağını beklemek gereklidir.⁴⁶³

Ailenin imkânı varsa çocuğu Kâbe'ye götürmesi, imkânı yoksa da tv, bilgisayar yoluyla Kâbe'yi göstermesi, Kâbe'ye giden hacıları yolcu etmeye birlikte gitme, hacıları karşılama, hacdan gelenlere ziyarette bulunma, zenzem içme, hurma yeme vb. etkinlikler kutsal mekânlarda yaşanan manevi etkinin gözlemlenmesi çocuğa kutsal mekân bilinci kazandırması bakımından önemlidir. Hacdan gelenlerin çocuklara hediye takdimi ise çocukların kutsal mekâna olan bağını kuvvetlendirebilir.

Yapılan umre ve hac seyahatlerinde gözlenen çocukların kutsal mekân algılarının açık olduğu görülmektedir. 1,5 yaşındaki çocukların Kâbe'yi gördüğü zaman Bismikellahümme deyip Kâbe'yi selamlaması, tavafa girmek için heyecanlanması taklit evresinde olan bu çocukların bilinçaltında yer edinecektir. Yine 5 yaşında çocukların

⁴⁶⁰ Raymond F. Paloutzian, *Invitation of the Psychology of Religion*, Allyn and Bacon, (London :1996), 86.

⁴⁶¹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini duyu ve Düşüncenin Gelişimi*, 221.

⁴⁶² David M. Wulff, *Psychology of Religion-Classic and Contemporary Views*, John Wiley & Sons, (New York: 1991), aktaran Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, 97.

⁴⁶³ Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, çev. A. Bahadır, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 89.

Kâbe'den ayrılmak istemeyişi ilgi çekicidir. Hatta annesine Kâbe'ye tekerlek takıp Kâbe'yi götürmeyi teklif etmesi küçük çocuğun Kâbe'nin muazzam etkisinde kaldığının göstergesidir. 9 yaşındaki çocukların, memlekete dönüşlerinde ailesine sürekli ne zaman Kâbe'ye gideceklerini sorması Kâbe'nin sadece büyükler üzerinde değil, çocuklar üzerinde de etkisinin büyük olduğunu göstermektedir.

Ülkemizdeki Din eğitimi araştırmalarında Kâbe'nin okul öncesi, okul çağı, ergenlik dönemindeki çocukların üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu, bu etkinin ne kadar sürdüğü, Kâbe'deki deneyimlerin çocukların imani bilgilerde, ibadetleri uygulamada ve ahlaki gelişimlerinde ne ölçüde etki ettiği gözlemlenmemiştir. Yalnız bu alanda Davut Işıkdogan'ın "*Kutsal Mekânların Ve Ziyaretlerin Din Eğitimi Alt Yapısına Etkisinin Faktörleri*" isimli makalesine ulaşılmış ancak çalışma saha için yeterli görülmemektedir. Kâbe; dil, renk ayrımı olmadan bütün Müslümanların bir araya tek bir amaç için geldiği, oradaki insanların işlerini namaza göre ayarladığı, daha fazla ibadet edebilmek için çalıştıkları tek yer olduğu için bu alanda saha araştırmalarının yapılması Kâbe'nin aile ve çocuklar üzerindeki etkilerinin incelenmesi hem aileler hem de din eğitimi araştırmaları için önemlidir.

Akademik olarak tespiti yapılmış olmasa da çocuğuna dini şuur kazandırmak isteyen aileler hiç düşünmeden umre veya hac ziyareti yapabilirler. Özellikle namaz hususunda zorlanan ailelerin Kâbe'ye çocuklarını götürdüklerinde, çocuklarında namaz bilinci oluşacağı tahmin edilmektedir.

Çocuklarını hac veya umreye götürme imkânı bulamayan aileler bu ibadetlerle ilgili görsel bilgiler sundukları için çocuklarıyla birlikte hac belgeselleri ve namazın kılınışı, abdestin alınışı gibi filmleri izleyebilirler.⁴⁶⁴

Barselona'da pilot Montessori okulunda uygulanan bir Katolik okulundaki kilise'de her şey çocukların boyutuna göre küçültülmüştür. Küçük sandalyeler, dizlikler, kutsal su kapları, resimler hep küçüklere göre hazırlanmış ve ayinler düzenlenmiştir. Bu ayinlerde kutsal kitaplardaki tarihi olaylar ve sahneler canlandırılmıştır. Bu uygulamaya katılan çocukların alıştırmaları daha önce olduğu gibi tekrarlayabildikleri görülmüştür.⁴⁶⁵ Aileler evlerinde bu uygulamayı örnek alarak minyatür bir Kâbe yapabilir, çocuğa küçük bir

⁴⁶⁴ Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, 272, 277.

⁴⁶⁵ Maria Montessori, *Çocuğun Keşfi*, çev. Okhan Gündüz, (İstanbul:; Kaknüs yayınları, 2016), 337-344.

ihram ayarlayabilir, Safa ve Merve tepelerini yapıp tavaf ve say edebilirler. Yine aileler il müftülüklerinden İstanbul'daki Minia Türk'ün bir benzerini Kâbe ve kutsal mekânlar için tasarlanmasını isteyebilir ve çocuklarına bu bölgede hac ve umre görevleri yaptırılabilir. Endonezyalı hacıların en kibar ve en uyumlu hacılar oldukları Kâbe'ye gidenler tarafından bilinir. Endonezyalı Müslümanların çocuklarının küçük yaşta uygulamalı hac eğitimi aldıkları bilinmektedir. Belki de küçük yaşta almış oldukları eğitimin sonucunda Kâbe'de uyumlu, düzenli ve sabırlı olmaktadırlar. Bu hususta deney-gözlem grupları oluşturulabilir ve küçük yaştan itibaren böyle bir eğitim alan çocukların büyüüp hacca gittiklerinde gösterecekleri tavır incelenebilir.

3.1.2.4. Zekât

Zekât, mü'minin malının infakı olan farz bir ibadettir. Açıktan dağıtılması tavsiye edilen zekâtı, aile çocuğuna en iyi verdirerek anlatabilir. Çünkü asl olan pratik deneyimlerdir. Bu rotadaki çocuk bilişsel/zihni kavramları öğrenebilir ancak; pratik din eğitimi, çocuğun bilişsel kavramları öğrenebilmesine önemli bir destek sağlar.⁴⁶⁶ Din eğitiminde yöntem olarak çocuğa bilgiler onun merakı temel alınarak ancak uygulama, sembol, ritüel ve ritimlerle beraber verilmelidir. Çünkü din eğitiminde pasif yani sadece bilişsel yöntemle alınan bilgiler uzun ömürlü olmamaktadır. Din, çocuğun gündelik hayatından/yaşantısından uzaklaştığında çocuk dine hep mesafeli olacaktır. Bunun için dini, bir takım aktif yöntemlerle çocuğun yaşantısıyla ilişkilendirmek kalıcılık sağlar.⁴⁶⁷

Aile öncelikle çocuklara sadaka ve zekâtın önemini anlatarak işe başlayabilir. Farziyeti, faziletiyle birlikte, karşıdan bir teşekkür bile beklemeden vermeyi, kimseye göstermeden gizli vermenin önemini aile çocuğun yaşını, algılama seviyesini göz önünde bulundurarak anlatabilir. Mesela okul öncesi çağındaki çocuğa aile, paylaşmayı oyuncak ayı veya bebekleri aracılığıyla onları konuşturarak veya kuklalarla tiyatro yaparak veya hikâyeler okuyarak anlatabilir. Bu, birinci aşama olan bilişsel gelişimdir. Diğer gelişim özelliklerinden olan duyuşsal, psikomotor ve sosyal gelişimi ailenin desteklemesi gerekir. Bu anlamda çocuğa verme eylemi uygulatılarak öğretilir. Örneğin aileler maddi durumlarına göre belirli periyotlarla fakirlere yardım kumanyaları almak için ailecek

⁴⁶⁶Elizabeth Weiss Ozorak, "Social and Cognitive Influences on the Development of Religious Beliefs and Commitment in Adolescence," *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28/4, (1989), 448-449.

⁴⁶⁷Paul D. Maier, Frank B. Minirth, Frank B. Wichern, Donald Ratcliff, *Introduction to Psychology and Counseling-Christian Perspective and Applications*, (Michigan: Baker Books, 1996), aktaran Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 40.

herkesin kendi parasından katkı sağlamasını isteyebilir, kumanya hazırlama işini birlikte yapabilir ve aileye birlikte götürebilirler. Ergenlik dönemindeki bir çocuk için ise arkadaş etkisi göz önünde bulundurularak ergenin arkadaşlarıyla bir grup oluşturulabilir ve sosyal medyadan organize olarak her ay bir fakire yardım kampanyası bu gençler vasıtasıyla başlatılabilir. Ayrıca zekâtın ve paylaşmanın mutluluğunu içeren kısa filmler ve belgeseller ailecek ya da arkadaş guruplarıyla birlikte izlenebilir. Hatta kendilerinden böyle yapımlar hazırlamaları da talep edilebilir. Böylelikle çocuklar sosyalleşme, topluma katkı sunma, hizmet etme, örgütlenme becerileri de kazandırılmış olur. Verme duygusunu bil-fiil yaşayan çocuk karşı tarafın sevincini görünce mutlu olacak, mahcubiyetini görünce başkasından bir şey almanın ne kadar zor olduğunu müşahade edecektir. Anne babanın çocuğa empati yaptırarak, fakir ailenin kendilerinin de olabileceğini düşündürterek şükretmeyi öğretmesi ve ihtiyaç sahipleriyle paylaşmanın değerini fark ettirerek zekat ve sadaka vermenin önemini sık sık pekiştirmesi görevlerindendir. Çocuklara sevdirek, yormadan, çocuklardan gelecek meşakkatlere katlanarak sabırla verilen eğitim her zaman karşılığını bulacaktır.

Din eğitimi araştırmacıları okul çağı ve ergenlerden hiç yardım faaliyetinde bulunmamış kişileri tespit edip bu çocuklarla faaliyet öncesi yardım hakkında ne düşündükleri üzerine bir anket çalışması yapabilir daha sonra düzenli olarak bu çocuklarla bir yıl boyunca yardım dağıtıldığında çocuğun duygu ve davranışlarında ne gibi değişiklikler olduğu gözlemlenebilir. Yalnız okul öncesi çocukları benmerkezci oldukları için bu dönemde paylaşmaya elverişli olmadıklarından çalışma için tercih edilmemeleri yerinde olacaktır.

3.1.3. Ahlaki İlkelerin Öğretimi

Arapça'da hulk kelimesinin çoğulu olan ahlak kelimesi tabiat, huy manalarına gelmektedir. İslami kaynaklarda ahlak iyi huy ve kötü huyları içerdiğinden; iyi huylar manasına gelen hüsnü'l-huluk, ahlaku'l-hasene, ahlaku'l-hamîde vb. terimlerle; kötü huylar ise sũü'l-huluk, ahlaku'z-zemîme, ahlaku's-seyyie vb. terimlerle de ifade edilmiştir.⁴⁶⁸

Gazali, ahlâkı, insan nefsinde yer eden bir meleke olarak görür. Davranışlar hiçbir zorlamaya gerek kalmadan kendiliğinden, kolaylıkla ortaya çıkar.⁴⁶⁹ Çocukların ahlaki

⁴⁶⁸Mustafa Çağrı, "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2, (İstanbul: 1989), 1.

⁴⁶⁹Gazali, *İhya*, 1/ 53.

gelişimlerini öncelikle anne babalar etkilemektedir. Ahlakın tanımında geçen melekelerin rahat ve kolay çıkarımı, ailelerin etkisiyle şekillenecektir. Aile çocuğu doğuştan getirdiği bu yetileri beslemeli, çocuğunu engellememeli, ona yeteneklerini geliştirebilmesi için yardımcı olmalıdır. Bu yüzden de aileler, ahlaki gelişimi iyi bilmelidirler.

3.1.3.1. Ahlaki Gelişim Süreci

Çocukta vicdanın uyanmaya başlaması utanma ve suçluluk duygularıyla ilişkilendirilir. 1,5-3 yaşları arasında utanma duygusu, 3-6 yaşlarında ise suçluluk duygusu oluşmaya başlar. Adalet duygusu ise çocukta 5 ve 6. yaşlardan itibaren görülür.⁴⁷⁰ Bu bakımdan Gazâlî, çocuk utanarak bazı şeyleri yapmayı terk etmeye başladığında, akıl nurunun çocukta belirdiğini söyler. Çocukta temyiz belirtilerinden ilki ahlak belirtisidir. Bundan dolayı çocuk, bazı şeylerin çirkin, bazı şeyleri ise akla ve ahlaka aykırı görür. Bazı şeyleri yapmaya utanç duyması ise Allah'ın ona bir hediyesidir.⁴⁷¹ Utanma duygusu çocuğun davranışı sonucu mahcubiyet göstermesi ile suçluluk duygusu ise çocuğun ailenin ve çevrenin değer ve yargılarını çiğneme sonucu yaşadığı içsel çatışma ve huzursuzluk belirtileri ile görülür.⁴⁷² Vicdan ahlaki bilincin merkezi sayılır. Vicdanın, ilk gelişim basamağı okul öncesi döneminde gerçekleşir.⁴⁷³

Bebeklik döneminde ahlaki bir davranıştan bahsetmek söz konusu değildir. Ancak üç yaşına yaklaşınca bazı davranışların iyi, bazılarının kötü olduğunu çocuk algılamaya başlar. Yapılması istenen davranışların niçin iyi ya da kötü olduğu hakkında çocuğun bir fikri bulunmaz. Çocuk takdir görmek için büyüklerin söylediği iyi davranışları yapmaya, ceza ve suçlamadan korunmak için kötü davranışları yapmamaya meyleder. Çocuk 6 yaşına kadar benmerkezci olduğu için özellikle 3-4 yaşlarında inatçılığın da etkisiyle ahlaki kurallara pek uymaz.⁴⁷⁴

Üç altı yaş çocuğunun ahlak gelişimi incelendiğinde ilk psikolojik kuramın Psikanalitik kuram olduğu görülür. Psikanalitik kurama göre bu dönemde çocuğun süper egosu ortaya

⁴⁷⁰Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 52.

⁴⁷¹Gazâlî, *İhya*, 3/ 72.

⁴⁷²Hayati Hökelekli, "Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi", 626.

⁴⁷³Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, 52.

⁴⁷⁴John Snerey - Peter Samuelson, *Moral Education in the Cognitive Developmental Tradition* ed. Larry P. Nucci, Darcia Narvaez, Routledge Taylor & Francis Group, (Newyork: 2008); aktaran Hökelekli, "Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi", 629.

çıkart ve ana babanın koymuş olduğu yasaklar içselleştirilir. Çocuk bu evrede toplum tarafından onaylanan davranışları bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yapar. Bu dönemde ayıp ve yasakları öğrenmeye başlar. İkinci olarak “Sosyal Öğrenme Kuramı” ele alındığında okul öncesi dönemde çocuk taklitte öğrenir. Çocuk, anne baba ve çevresindeki yetişkinleri model alır. Sosyal öğrenme kuramcıları ahlak gelişimini ani bir değişim olmadan kademe kademe ilerleme olarak kaydeder. Buna karşılık bilişsel gelişim kuramcıları ahlaki gelişimi, belirgin değişimlerle ilerleyen ve birbirinden temel farklılıklarla ayrılan evrelere dayandırırır.⁴⁷⁵

Yedi yaşından itibaren de kendisinde bir ahlak anlayışı tabi olarak ortaya çıktığını ileri süren Piaget; dış baskılardan oluşan ahlak anlayışından, içe sindirilen ahlak anlayışına yükselmenin okulöncesinde uygulanacak ahlak eğitimi ile ilişkili olduğunu belirtir.⁴⁷⁶ Yedi yaşından itibaren çocuğa göre herkes eşittir. Otoriteye mutlak bir uyum söz konusudur. On yaşlarında ise hala yetişkinlerin etkisi altındadır. Bu aşamada çocuk anne-babasını, sevdiği, güvendiği, korktuğu vb. şeyleri temsil ettiği için rol model görürler.⁴⁷⁷

Ahlaki kuramlar incelendiğinde çocukların 11-12 yaşlarına kadar anne baba ve çevreden çok etkilendikleri görülmektedir. Anne babalar bilinçli veya bilinçsiz olarak çocuklarının kişilik ve karakter gelişimlerinde önemli yer edinmektedir.⁴⁷⁸ “Hayır Ahlakı” ahlaki ilkeleri anlama olgunluğuna erişmiş ve uygun bir terbiye almış çocukta 11-12 yaşlarında başlar. Çocuk, ahlaki kuralları vicdanıyla kabul etmeye başlar. Böylece kural çocukta içten gelen emirler haline dönüşür. Çocuk kendisine güvenilmesini istediği için yalan söylemez.⁴⁷⁹ Bu sürecin, temyiz yaşında başladığı görülür ve 12 yaşında tamamlanır.

Ergenlik sürecinde ise genç için önemli kavramlardan biri de özdeşleşmedir. Genç başarılı, yetenekli, meşhur kimseleri model alır. Genç, örnek aldığı kişilerin ulaştığı hedeflere ulaşmak istediği için bu kişilerle özdeşim kurar. Bu yüzden model kişilerin gencin üzerinde etkisi yüksektir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵Cihandide, Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi, 76-77.

⁴⁷⁶Yörükoğlu, Çocuğun Ruh Sağlığı, 169.

⁴⁷⁷Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 32-33.

⁴⁷⁸Mahmut Zengin- Elif İçöz Arslan, “Dini, Felsefi, Psikolojik Boyutlarıyla Vicdan Ve Değerler Eğitimindeki Yeri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/10, (2018), 340.

⁴⁷⁹Çamdibi, “Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi”, 113.

⁴⁸⁰Robert F. Winch, *İdentification and its Familial Determinants*, Bobs Merril, Newyork 1962, aktaran Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)”, 292.

Okul öncesinde görülen taklit eğilimi, ergenlikte özdeşleşmeye dönüşür. Taklit, özdeşleşmeden daha sınırlıdır. Taklit sadece hoş giden belirli bir davranışın kopya edilmesi, tekrarlanması iken özdeşleşme model alınan kimsenin kişiliğinin örnek alınmasıdır.⁴⁸¹

Çocukluk çağında taklitle başlayan din, çocuğun kendi yetenekleri ve çevrenin dini anlayış ve yaşantısına göre zamanla gelişip derinleşerek dini yaşantı haline dönüşür.⁴⁸² Ergenlik çağında örnek alma yoluyla ahlaki ve dini değerlerin öğrenilmesi ve kişilik haline gelmesi, dini atmosferin etkisi süresince devam eder. Çünkü bir kişinin davranışları, kendisi özdeşleştirdiği insanlar tarafından olumlu ya da olumsuz olarak şekillenir.⁴⁸³ Bu yüzden bu dönemde ergenlerin kiminle özdeşim kurduğu çok önemlidir. Özdeşim kurduğu kişi ahlaki ve dini değerler bağlamında faziletli bir kişi ise gencin yaşantısında olumlu izler oluşacaktır. Eğer gencin model aldığı kişi ahlaki zaafı olan bir kişi ise gencin kişiliği olumsuz yönde etkilenecektir.

Ergen, hayatta olan kişilerle özdeşim kurduğu gibi tarihi şahsiyetlerle de özdeşim kurabilir. Ergenler tarihi şahsiyetlerin savunduğu fikir, felsefe veya görüşün etkisinde kalırlar. Tarihi şahsiyetlerle özdeşim kurmalarının en önemli sebebi tarihi şahsiyetlerin ortaya koymuş olduğu eser ve fikirlere hayranlıktır.⁴⁸⁴ Eğitimde başarı ve etkinliği, Kutub, toplumdaki model insanlara ve model yoluyla öğrenmeye bağlar. Dev külliyatlar ve eserlerin duygu ve düşünceleri geliştirmede, davranışları değiştirmede zaman bir önemi olmadığını, fikirlerin realiteye geçmesi ve tarihte yer etmesi için örnek modellerin olması gerektiğini vurgular.⁴⁸⁵

Çağımızda özellikle ergenlik dönemi için sözü edilen kimlik bunalımı, gençlerin kendine özgü duygu, düşünce, hedeflerin olmadığı, içten kabul ettiği inançları, kendine has dünya görüşü ve yaşam biçimi geliştiremediği durumlarda özellikle benlik kavramının oluşmadığı, durumlarda ortaya çıkmaktadır.⁴⁸⁶

⁴⁸¹Elizabeth Hurlock, *Personality Development*, McGraw Hill Comp., (New York: 1965), 96,

⁴⁸²Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*, 151.

⁴⁸³Winch, *Identification and its Familial Determinants*, aktaran Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)”, 289.

⁴⁸⁴Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, 189.

⁴⁸⁵Muhammed Kutub, *İslam Terbiye ve Ahlak Sistemi* çev. Ali Özek, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)”, (İstanbul: Hisar Yay., 1977): 253-255.

⁴⁸⁶Yörükoğlu, *Çocuğun Ruh Sağlığı*, 110.

Çocukluğunda ihmal edilen, hiçbir ahlak kuralı öğretilmemiş, velhasıl ahlaki bir eğitim sürecinden geçmemiş çocukların, gençlik ve sonraki dönemlerinde ahlaki eğitimleri güç olmaktadır.⁴⁸⁷ Bu yüzden İslam eğitimcileri bu okul öncesi ve okul çağındaki çocuğun ahlaki gelişimi ile yakından ilgilenmek gerektiğini belirtirler.⁴⁸⁸ Zira ahlaki ve dini hayatın köklerinin çocukluk çağında oluştuğu, olgunluğa ulaşmasının ise 17-20 yaşları arasında olduğu unutulmamalıdır.⁴⁸⁹

3.1.3.2. Kur'an ve Sünnet Işığında Ahlak Eğitimi

İslâm ahlâk düşüncesi Kur'an ve Sünnetle başlar. Hz. Aişe (r.a.)'a Hz Muhammed (sav)'in ahlakı sorulduğunda O(sav)'in yürüyen bir Kur'an olduğu beyan edilmiştir. Dolayısıyla dünya ve ahirette iyiliği, güzelliği, düzgün yaşayışı, bütün ahlâk-ı haseneleri, bütün faziletleri kazanmak isteyen kişi, Hz. Muhammed (sav)'i örnek almalıdır. Çünkü Hz Muhammed (sav) bütün hayırlarda en öndedir. O'nun ahlâkını Allah övmüştür.

Hz Muhammed (sav), güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir. Ahlak ilminin hedefi güzel ahlaktır. Aslında bu dinin gayesidir. Ahlak “kendine yapılmasını istemediğin bir davranışı, sen de başkalarına yapma” ilkesi ile evrensel bir kaynak olduğunu göstermekle teoriden pratiğe geçişi de sağlamıştır. İnsan manevi bir güç doğrultusunda kendisine yapılmasını istemediği bir davranışı başkasına yapmayacaktır. Yoksa bu ilke teoriden pratiğe geçemeyecektir. Hâlbuki hadis-i şeriflerde aynı ilke iman şartına bağlanıyor. O halde insan, kendisine yapılmasını istemediği bir davranışı başkasına yapmadığı vakit imanı kemale ermiş demektir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen insanlara rehberlik eden iyi ve kötü ahlakı anlatan ayetler olduğu gibi, diğer taraftan Kur'an'ın belirlediği evrensel olup, yok edildiğinde herkesin menfaatine olacak kötü ahlak kodlarını da bulunmaktadır.

Burada ahlaki hususları tek tek ele almamız mümkün değildir. Başlı başına bir tez konusu olan ahlaki ilkeleri işlemek yerine ahlaki unsurlar karşısında ailelerin sergileyebileceği tavırları ele almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

⁴⁸⁷Çamdibi, “Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi”, s.116.

⁴⁸⁸Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 162.

⁴⁸⁹W.H. Clark, “Erginlik ve Gençlik Çağında Din”, trc. Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, 22/5, 256-259.

3.1.3.3. Ailelerin Vereceği Ahlak Eğitiminde Temel İlkeler

Günümüz şartlarında teknolojinin gelişmesi, bilgiye ulaşabilmenin kolaylığı bulunsa da anne babalar, çocuk eğitiminde oldukça zorlanmaktadırlar. Çocuğun muhatap olduğu uyarıcıların fazlalığı anne babaları endişelendirmekte, nasıl davranacaklarını şaşırان anne babalar çoğalmaktadır. Tezin bu bölümünde ailelerin çocuklarına ahlak eğitimi verirken dikkat etmesi gereken temel ilkelere değinilecektir. Birinci bölümde sevgi, adalet, yumuşak ve güzel sözle hitap, dayak kısımlarına değinilmiştir. Bu bölümde yukarıda saydıklarımızın haricindeki bazı temel ilkelere değinilecektir.

3.1.3.3.1. Anne-Baba Tutumları

Eskiden eğitimciler istenmeyen davranışların tekrarı halinde çocukları ahlaki kuralları benimsemeleri için, ahlaki baskının olması gerektiği hususunu müdafaa ederlerdi.⁴⁹⁰ Baskı ahlakında çocuğun iradesinden ziyade, ahlaki prensiplerin ve iradenin rolü vardır. İradenin çekirdeğini itaat oluşturur. Çocuğu itaatkâr olmaya iten durum cezadır. Çocuğun itaat etmesini sağlamak için uygulanan ceza kaçınma öğrenimini ihtiva etmelidir. Annenin yüz hatlarındaki değişiklik, kaşlarını çatması veya engelleyici bir ses tonu, istenmeyen hareketi yapan çocuğa, bu hareketin yapılmamasının gerektiğini öğreten bir tavidir. Başka bir görüş ise çocuklara karşı sert tutum ve davranışların onların kişilik gelişimine zarar vereceği yönündedir. Kötü meleke hâsıl eden durumlardan birisi de şiddettir. Baskı altında yetişen bir çocuğun teşebbüs ve hamle gücü yok olur. Baskı, çocuğun ruhi kabiliyetlerini geliştirmesine engel olur ve bu hal, çocuğu tembelliğe sürükler.”⁴⁹¹

Yukarıda bahsedilen anlayışlar yerini giderek aşırı hoşgörölü ve aşırı koruyucu anne-babalara bırakmıştır. Aşırı koruyucu anne babanın çocuğu gerektiğinden fazla kontrol eder ve özen gösterir. Böyle anne babaların çocukları okul öncesinde, aşırı bağımlı, kendine güveni olmayan bir kişilik geliştirir ve bu dönemde geliştirilen kişilik ilerleyen yıllarda değişmeyeceğinden çocuk, ömür boyu böyle devam eder. Çocuğun aşırı hoşgörü ve düşkünlük ile büyümesi çocuğu bencilliğe iter. Böylece çocuk, daima ilgi odağı olmak ister ve onları kendisine hizmet ettirir.⁴⁹² Anne babaların, sert tutum ve davranışa dayalı

⁴⁹⁰Aydın, “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, 11-12.

⁴⁹¹Çamdibi, “Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi”, 112-113.

⁴⁹²Özyılmaz, İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri, 160.

disiplin anlayışı ile aşırı koruma veya aşırı hoşgörü şeklindeki disiplin anlayışının çocukta ahlaki gelişimi engellediğini bilmeleri gerekmektedir.⁴⁹³

Eski otoriter anlayışın karşısında aşırı özgürlük anlayışı gelişmeye başlamıştır. Oysa özgürlük, tek başına değil sorumluluk kavramıyla birlikte ele alınması gereken terimdir. Sorumluluk sahibi olmak; güvenmeyi, güvenilmeyi, sözünün eri olmayı umursamayı, önemsemeyi, dikkatli ve duyarlı olmayı vb. daha birçok kavramı içeren bir terimdir.⁴⁹⁴

Uzmanlar ailelerin, demokratik bir disiplin anlayışı ile çocuklarına yaklaşımlarını önermektedir. Bu disiplin anlayışı çocukta ahlaki bilincin doğmasına ve gelişmesine destek olmaktadır.⁴⁹⁵ Çocuğun sosyal ve duygusal gelişimi için anne babaların uygulayacağı en ideal eğitim biçimi, anne ve babanın güvenen, destekleyen aynı zamanda uyulması gerekli sınırların önceden çizildiği bir sistem benimsemeleridir. Çocuğa bu kuralların anlayacağı şekilde açıklanması ve rehberlik edilmesi büyük önem taşımaktadır.

3.1.3.3.2. Aile Bütünlüğü ve Birlikteliği

Ahlak eğitiminin ailede verimli olabilmesi için ailede huzur, birlik ve beraberliğin olması gerekmektedir. Dunn ve arkadaşlarının 4 yaş ve üzeri 11.000 çocuk üzerinde yaptıkları araştırma sonuçlarına göre tek ebeveynli veya üvey ailesi olan çocukların davranış sorunlarını daha çok yaşadıkları tespit edilmiştir.⁴⁹⁶ Ceza yemiş, hükümlü gençler üzerinde yapılan araştırmalara göre gençlerin %22'si aile bütünlüğü bozulmuş, dağılmış ailelerden, %48'i ise ailesinden bir şekilde ayrı kalmış gençler olduğu görülmüştür.⁴⁹⁷ Ayrıca aile yapısı bozulmuş çocukların akademik başarılarının düşük olduğu ve yetişkin bir birey olduklarında insanlarla uyum sağlamakta zorlandıkları bilinmektedir.⁴⁹⁸ Üstelik bu çocuklar suça daha yatkındırlar. Ailelerin ahlak eğitiminden güzel sonuçlar elde etmesi için en önemli ilkelerden birisi aile bütünlüğünü korumaktır. Eşlerin aile bütünlüğünü korumak için çaba sarf etmesi, emek vermesi gerekmektedir. Tabi bu her yıkılan ailenin

⁴⁹³Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 29.

⁴⁹⁴Aydın, "Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi", 11-12.

⁴⁹⁵Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 86.

⁴⁹⁶Bilal Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 147.

⁴⁹⁷Bilgin, *İslam'da Çocuk*, 66.

⁴⁹⁸Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, (İstanbul: Özgür yay, 1997), 109.

çocuğunun ahlaki zaaflarının olacağı anlamına gelmez. Ayrıca anne babası ayrılmamış ama normal gelişim gösteremeyen çocuklar da mevcuttur.⁴⁹⁹

Anne babası ayrılmamış ama aynı çatı altında olup birbirilerine zaman ayıramayan, birbirleriyle iletişim kuramayan ailelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Anne ve babanın çok yoğun çalışıyor olması, çocuğun okulda çok uzun kalıyor olması teknolojinin doğru kullanılmaması vb. aile birlikteliğini engelleyen etkenler arasındadır. Aileler ev içerisinde çocuklarını bir odadan bir odaya çağırırken telefonla çağırabilmektedir. Kullanılmasına sınır getirilmeyen tv, telefon, bilgisayar aile bireylerini birbirinden uzaklaştırmaktadır. Eğitimde sonuç almanın en önemli şartlarından biri davranış birlikteliğidir.⁵⁰⁰

Aile üyeleri birlikte geçirebilecekleri ortak zamanlar oluşturabilirler. Oluşturulan zamanda birbirlerini eleştirmeden, yargılamadan sohbet edebilirler. Mesela “Matematik sınavın nasıl geçti?” demek yerine “Bugün karşılaştığınız ilginç bir şey oldu mu?”⁵⁰¹ ya da “Bu hafta birlikte ne yapabiliriz?” gibi sorular sorulabilir. Aile pikniği, aile ziyaretleri, gezi, kitap mütalası, film tahlili vb. etkinlikler birlikte yapılabilir. Bu birliktelik hem çocuğun tanınması, hem de özellikle ahlaki yönden işlenmesi bakımından önemlidir.

3.1.3.3.3. Ailede Rol Modelin Önemi

Erken çocukluk döneminde dini deneyimleri gözlemleyebileceği en önemli kaynak kuşkusuz çocuğun en yakın çevresi olan ailesidir. Çocuğun yakın çevresinde özellikle ana-babasında ilk dini gözlemleri, duyduğu dini içerikli kelimeler, yaşantı ve davranışlar çocuk dindarlığının temelidir. Çünkü bu dönem sadece bilişsel seviyede değil tam anlamıyla pratik dini bir yaşantı seviyesinde olduğundan çocuğun dindarlığını uyandırır ve şekillendirir.⁵⁰²

Din eğitimi, içerik ve şekil açısından önemli olduğundan ailenin bu içerik ve şeklin belirlenmesinde büyük bir rolü vardır. Yeni anlayışta din ve ahlak eğitimcileri din ve ahlak gibi değerlerin ancak aile içinde kazanılabileceğini savunurlar. Ailenin psikolojik

⁴⁹⁹Yorulmaz, Ailede Değerler Eğitimi, 148-150.

⁵⁰⁰Aydın, Ailede Ahlak Eğitimi, 192.

⁵⁰¹Yorulmaz, Ailede Değerler Eğitimi, 152.

⁵⁰²Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 53.

yapısı ailenin dini ahlaki değerlerini etkiler. Bu değerlerin aile bireylerine sirayet etmesi için aralarında karşılıklı olarak iletişimin olması gerekir.⁵⁰³

Dini gelişimde süreç taklitle başlar. Taklitten sonra özdeşleşme gelir. Çocuk açısından özdeşleşme çevresini taklit evresinden sonra çok sevdiği bir figürle, hayranlık duyduğu bir yetişkine örneğin anne babasına kendini benzetmesi demektir.⁵⁰⁴ Babalar ise ailede önemli ahlaki otoritedir. Buna uygun olarak da hem kızlar, hem oğlanlar için en önemli ahlaki özdeşleşme babalardır.

Erken çocukluk döneminde anne babanın çocuğa tesiri sözlü değildir. Daha çok anne-babanın dini tutumlarının, eylem ve uygulamalarının çocuk tarafından nasıl algılandığı önemlidir. Bir başka ifadeyle anne-babanın ne dediği değil ne yaptıkları ve dolayısıyla ne oldukları çocuk tarafından önemsenir.⁵⁰⁵

Çocuk, kendisine örnek olarak seçtiği aile büyüklerinin ahlaki-dini duygu, düşünce ve davranışlarından oldukça etkilenir. İlk ahlaki-dini fikirleri, doğru ve yanlış hakkındaki kararları aile bireylerinin örnekliğiyle oluşur. Örnek aldığı yetişkinlerin dini davranışlarını kendine model seçer, bu davranışları öğrenir ve tekrarladıkça alışkanlık kazanır. Bu yöntemle çocuk nasıl inanacağını, duygulanacağını ve davranacağını öğrenir.⁵⁰⁶ Ergenlik çağında da özdeşim yoluyla ahlaki-dini değerlerin öğrenilmesi ve kişilikte yer etmesi dini atmosferin etkisi altında devam eder.⁵⁰⁷

Birçok problem taklit ve model alma yöntemiyle çözülebilir. Lakin ailelerin çocuğun kimi örnek alma doğrultusunda ilerlediği bilgisine sahip olmaları ve çocuğun doğru kişileri model almasını desteklemeleri önemlidir. Özellikle ahlaki yaşantıda anne babalar çocuklarına örneklik ve önderlik etmelidirler. Model ve taklit yoluyla öğrenme çocuğun sosyal öğrenme ve kişilik gelişimini olumlu veya olumsuz etkiler.⁵⁰⁸ Yetişkinler çocuğa iyi birer örnek olmalı ve davranışlarında, çocuklarında görmek istemedikleri hatalara yer vermemelidir.

⁵⁰³Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 115.

⁵⁰⁴Köylü - Oruç, Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, 121.

⁵⁰⁵Mary Anne Fowlkws, "Religion and Socialization", *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. D. Ratcliff, Religious Education Press, (Birmingham-Alabama: 1988), 129.

⁵⁰⁶Irving King, "Imitation", *A Dictionary of Religion and Ethics*, ed. S. Mathews-G. Smith, (USA: 1921), 218.

⁵⁰⁷Kılavuz, "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi", 278.

⁵⁰⁸Çamdibi, "Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi", 112.

Ailelerin yaşadığı sıkıntıların çoğunluğu çocuklarına doğru model olamamaktan kaynaklanır. Mesela anne babası yalan söyleyen çocukların yalan söylemeye meyilli olduğu görülür. Yapmadığın bir şeyi başkasına söyleme ilkesi gereği aileler çocuklarına doğruyu söylemeli ve onların doğru söylemlerine daima olumlu pekiştireç vermelidirler.⁵⁰⁹

Bandura'nın yapmış olduğu deneyde üç çocuk bir masaya oturtulmuş, bir model birinci çocuğun karşısında bebeğe şiddet uygulamış, ikinci çocuğun karşısında ise bebekle sakince oynamıştır. Üçüncü çocukla bir şey yapmamıştır. Daha sonra bu üç çocuk bebekle birlikte oyun odasına alınmış ve birinci çocuğun diğer iki çocuğa göre bebeğe karşı saldırgan olduğu gözlemlenmiştir.⁵¹⁰ Dolayısıyla ailesinde güzel ahlak davranışlarını gören çocuklar bu davranışları benimseyeceği gibi ahlaki zaafı olan anne babaların çocukları da ahlak eğitimi açısından zayıf kalacaktır.

Çocukluktan ergenliğe geçişte sadece anne babalar değil, kardeşler, akrabalar, arkadaşlar, sporcular, sanatçılar vs. rol model olabilmektedir. Başarılı, güçlü, ünlü, yüksek statülü kişilerin model olarak örnek alınma ihtimali yüksektir. Yalnız modelin tanınmış olması da örnek alınma olasılığını artırır. Bu yüzden anne baba, arkadaşın ve çocuk tarafından tanınan kişilerin örnek alınma ihtimali daha fazladır.⁵¹¹ Anne-babalar çocuklarını örnek alacakları kişilerle de tanıştırmalıdır. Özellikle ergenlik döneminde örnek kişilerin rehberlik etmesi çocuğun bu süreci kolaylıkla atlatmasını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra peygamberlerin ahlakı, sahabenin ahlakı, özellikle de Hz. Muhammed (sav)'in ahlakı anlatılırken çocukla bu kişiler arasında özdeşleşme sağlanırsa çocuk ahlaki eğitimini sağlam temeller üzerine inşa edebilir.

3.1.3.4. Ailelerin Dini ve Ahlaki Bilgileri Öğretirken Uygulayabileceği Yöntem ve Teknikler

Çocuklara dini ve ahlaki konular öğretilirken çocukların bu konuları daha iyi kavrayabilmesi ve içselleştirebilmesi için din eğitiminde kullanılan bazı yöntem ve teknikler bulunmaktadır. Aileler çocuklarına bir konuyu anlatırken yukarıdaki

⁵⁰⁹Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 254-255.

⁵¹⁰Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 169.

⁵¹¹James.F. Anderson - Kimberly Kras, "Revisiting Albert Bandura's Social Learning Theory to Better Understand and Assist Victims of Intimate Personal Violence", *Women & Criminal Justice*, 17/1, (2007), 99-129.

bölümlerde bazılarına değindiğimiz anlatma, dramatizasyon, örnek olay incelemesi, buldurma, problem çözme, gezi-gözlem, gösterip yaptırma, eğitsel oyun vb.; soru cevap, parmak oyunu, pandomim, kukla ve bebekler, bağımlı, bağımsız dramatizasyon, beyin fırtınası, kart oyunları, grup oyunları vb. yöntem ve tekniklerle öğretebilirler.⁵¹² Aileler genelde çocuklarına kolay olması ve belki de başka bir yöntem bilmedikleri için anlatma yöntemini uygulamaktadırlar. Bu yüzden bu çalışmada ailelerin evde kolaylıkla uygulayabilecekleri, hem de günümüzde en etkili öğretme stratejilerinden olan film okuma, kitap kritiği ve eğitsel oyunlar ele alınmıştır.

3.1.3.4.1. Film Okuma

Çocuk ve gençler için olumlu veya olumsuz rol modellerin bulunduğu filmler günümüz insanların dünyasında çok önemli bir yere sahiptir. İnsanların gördüklerinin % 75'i, işittiklerinin % 13'ü, dokunduklarının ise % 6'sı hafızalarında yer eder.⁵¹³ Yani birey hem işitiyor hem de görüyorsa hafızasının % 83'ünde izlediği şeyler yer etmektedir. Bu nedenle izlenen şeylerin eğitime olumlu veya olumsuz katkısı büyüktür. Aileler çocuklarının iyi bir eğitim almasını istemekte, onları imkânları dâhilinde iyi okullara göndermeye çalışmaktadır. Çocukların henüz okula gitmeden dünyalarına giren, okulda aldıkları eğitim kadar güçlü, zihin, duygu ve davranış gelişimini şekillendiren, toplumun zekâ ve kültür seviyesinin belirlenmesinde kritik bir öneme sahip olan televizyonun, bir milletin eğitim sisteminin asli cüz'ü olarak görülmesi gerekmektedir.⁵¹⁴

1960 yılında Bandura'nın yapmış olduğu deney izlenen filmlerin çocuklar için birinci derecede örneklik teşkil ettiğini göstermektedir. Deneyde üç grup çocuğa üç farklı model izlettirilmiştir. Birinci gruptaki çocukların modeli çizgi film karakteri, ikinci gruptaki çocukların modeli bir filmdeki insanlar, üçüncü gruptaki çocukların modeli ise gerçek insandır. Bu modeller bir bebekle saldırgan bir şekilde oynamışlardır. Araştırma sonucunda saldırganlık davranışını en çok gösteren grup çizgi film karakterini izleyendir. İkinci sırada filmdeki insanları izleyen, üçüncü sırada ise gerçek insanları izleyen grubun olduğu çocuklardır.⁵¹⁵ İzlenen filmler çocukları büyülü bir atmosfere sokmaktadır. Bu büyülü atmosfere giren özellikle de çocuklar ve gençler- hayal ile gerçeği birbirinden

⁵¹² Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntem ve Teknikler*, (Ankara: Nobel yay.,2005), 16.

⁵¹³ Leyla Küçükahmet, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, (Ankara: Nobel yay., 2003), 45.

⁵¹⁴ Martin Esslin, *Televizyon Çağı/ TV: Beyaz Camın Arkası*, 3. Basım, (İstanbul: Pınar yay., 2001), 126.

⁵¹⁵ Albert Bandura - Dorothea Ross - Sheila A. Ross, "Imitation of Film Mediated Aggressive Models", *Journal of Abnormal and Social, Psychology*, 66/1, (1963), 3-11.

ayırt edememektedir. Bunun sonucunda çocuklar, filmlerde gördükleri davranışları taklit etmektedirler.⁵¹⁶ Çocuklar bütün uzuvlarıyla çizgi film izlemekte bu da onlardaki etkiyi artırmaktadır.

Çocuk ve gençler film karakterlerini kendileriyle özdeşleştirirler. Bu yüzden karakterlerin fikirleri kendi fikirleri, zaferleri kendi zaferleri, yenilgileri mağlubiyetleri olur. Onların giyim kuşam ve davranışları benimsenir.⁵¹⁷ Filmdeki olaylarla zihinsel bir bağ kurdukları gibi, duygusal olarak da bir bağ kurarlar. Bu durum filmlerin çocuk ve gençler üzerindeki etkisini artırır. Örneğin son yıllarda TRT ekranlarında çıkan Ertuğrul dizisini izleyen çocukların Ertuğrul karakteriyle kendilerini özdeşleştirdikleri görülür. Özellikle erkek çocukları okul öncesinde kendilerini Ertuğrul olarak tanımlamaktadır.

Şiddet içerikli film izlediklerinde içine kapanık çocuklarda daha çok içine kapanma, korkma eğilimi artarken dışa dönük çocukların saldırganlaştıkları görülür.⁵¹⁸ Dünyanın pek çok ülkesinde yayınlanan çok sayıda çocuğun izlediği Power Rangers Brezilya’da çocukların sorunlarını çözmek için şiddete başvurdıkları gerekçesiyle yayından kaldırılmıştır.⁵¹⁹ Çocuklar ve gençler filmlerde izledikleri şiddet sahnelerini gerçek hayatta uygulayabilmektedirler. Fransa’da 16 yaşındaki Tunuslu bir genç 40 bıçak darbesiyle öldürülmüştür. Genci öldüren 18 yaşındaki kızla 17 yaşındaki sevgilisi ilk ifadelerinde cinâyeti Oliver Stone’un “Katil Doğanlar” adlı filminden etkilenerek işlediklerini itiraf etmişlerdir.⁵²⁰

Ayrıca filmler yeni bir din oluşturabilecek kadar toplum üzerinde etkin olabilmektedir. “Jedi Dini” aslında Star Wars filminde kurgulanan bir din olmasına rağmen Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde taraftar bulmuştur. Günümüzde İngiltere’de 390 bin, Avustralya’da 70 bin kişi Jedi dinini benimsediklerini ilan etmiştir.⁵²¹

⁵¹⁶Sezer Akarcalı, “Televizyon ve şiddet”, *Yeni Türkiye*, 11, (1996), 553-560.

⁵¹⁷Robert K. Johnston, *Reel Spirituality; Theology And Film In Dialogue*, Baker Academic Publishing, Michigan 2006, aktaran Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, 113.

⁵¹⁸Elif Arslan, “Televizyon Çağında Aile Olmak”, *Diyanet Dergisi*, 160, (2004), 41.

⁵¹⁹Güven Büyükbaysal, Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Etkileri, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 28, (2007), 40-41.

⁵²⁰İbrahim Turan, “Televizyonun Birey ve Toplum Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri”, *Diyanet İlmi Dergi*, XLI/ 1, (2005), 133.

⁵²¹http://templeofthejediorder.org/component/option,com_frontpage/Itemid,1/ ; Erişim: 18.11.2009; Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, s. 125.

Filmlerin olumsuzlukları bir yana çocukta istenen sosyal davranışı geliştirme, paylaşma, yardımlaşma duygusunu aşılama, zihinsel gelişim sürecini hızlandırma, erken, etkin ve çabuk öğrenmeyi geliştirme, bilinmeyen durumları keşfetme, başka insanlarla iletişim kurabilme gibi çocuğun bireysel gelişimine büyük katkıları olan olumlu tarafları da bulunmaktadır.⁵²²

1960'lı yıllarda üç yaşındaki çocukların ev, ağaç gibi figürleri yaparken basit birtakım çizgilerle resmettikleri görülürken, 1990'lara gelindiğinde yine üç yaşındaki çocukların aynı resmi daha ayrıntılı yaptıkları görülmüştür.⁵²³ Bu yüzden aileler çocuklarına televizyonu tamamen yasaklama, film izletmeme yolunu tercih etmemelidirler. Çocukların hangi filmleri izlediklerini takip etmeli, şiddet içeren, ahlaki zafiyet gösteren filmleri izletmemelidirler. Çocuklara film izlerken sorgulamayı, her şeye inanmamayı, farklı bakış açıları geliştirmeyi öğretebilirler. Bunun için birlikte film izleme saati koyabilir, haftada bir gün ailece anne ya da babanın önceden araştırarak seçtiği bir filmi izleyebilirler. Filmin imkân varsa projeksiyonda veya büyük ekranda izlenmesi, ışığın kapanması, mısır patlatılması çocuk ve gençlerin daha çok hoşuna gidebilir. Her hafta bu etkinliği dört gözle bekleyebilirler. Filmin sonrasında herkesin film hakkındaki görüşleri alınması, yanlış davranışlar varsa bu davranışlar üzerinde konuşulması çocuğun her düşüncüyü, davranışı kabul etmeden önce sorgulamasını sağlayabilir. Ahlaki ve dini içerikli filmlerin seçilmesi, peygamber, sahabe, ulema, evliya ve tarihi şahsiyetlerin hayatlarının izlenmesi çocuğun hem davranışlarını şekillendirecek hem de kendi hayatında rol model olarak İslam büyüklerini görmesini sağlayacaktır. Belgesel filmler de çocuğun bilgi dağarcığını genişletir, ufkunu açar. Planet Earth vb. gibi, kainat hakkında hazırlanmış belgeseller de aile film izleme gününde izlenebilir. Bu belgeseller izlenirken anne ya da baba Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini, kudretini anlatan ayetlere atıflarda bulunabilir. Böylelikle çocuğun Allah hakkında hayreti artabilir ve çocuk, O'nun büyüklüğünü, yüceliğini kavrayabilir.⁵²⁴ Ailelerin dikkat etmesi gereken bir diğer husus ise izlenecek filmin çocuğun gelişim düzeyine uygun olmasıdır. Örneğin dini bir film diye Yunus Emre filmini okulöncesindeki veya okul çağındaki bir çocuğun izlemesi ve anlaması beklenmemelidir. Çocuğun anlayabileceği, gelişim düzeyine uygun filmler

⁵²²Alev Önder, - Asude Balaban Dağal, "Okul Öncesi Çocukların Annelerinin 'Benimle Oynar mısın?' Çocuk Programını Kalite Kriterlerine Göre Değerlendirmesi", *II. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi*, (2006): 174.

⁵²³Emir Turam, *Ekranaltı Çocukları*, (İstanbul: İrfan yay., 1996), 45-46.

⁵²⁴Filmler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yorulmaz, *Sinema ve Din Eğitimi*, 109-297.

seçilmesine aile dikkat etmelidir. Bu yüzden ailede en küçük birey kim ise onun gelişimi dikkate alınarak film seçilebilir. Diğer büyük çocuklarla ise küçük çocuğun uyuduğu saatlerde onların gelişimine uygun filmler tercih edilebilir.

3.1.3.4.2. Kitap Kritiği

Çocuklara tarihte kendi din ve kültürlerine hizmet etmiş kahramanları tanıtmak önemlidir. Çocuklar topluma katkıda bulunan, kendilerini onun yerine koyabilecekleri olumlu örneklerle gereksinim duyarlar. Anne-babalar bu bilinci oluşturabilmek için kitaplardan, öykülerden, dergilerden yararlanabilirler. Örnek yaşamları ve başkalarının faziletli ahlakını okuyan, dinleyen çocuklar, dünyada artık bir yetişkin olarak yer alacakları günü ve başkalarına yapabilecekleri hizmetleri heyecanla planlayabilirler.⁵²⁵

Bir yaşından itibaren düzenli olarak okul çağına kadar kendisine kitap okunan çocuklar yaşitlarıyla kıyas edildiğinde becerilerinin ileri düzeyde olduğu belirlenmiştir.⁵²⁶ Çocuğa okunan kitaplar aileyle çocuk arasında bir bağ oluşturur. Aynı zamanda çocuğun hem kitaplara hem de okuma isteğine olan bağını güçlendirir. Çocuğu dinlemeye, anlamaya ve okumaya teşvik ederek çocuğun dil gelişimini destekler. Örneğin Rasinski ve Padak'a göre; anne-babalar çocukları ev ortamında destekleyip, özendirip kitap okumaları için yüreklendirdiklerinde; çocuklar telaffuz (semantik) ve dilbilgisi (Sintaktik) duyarlılıklarını yüksek düzeyde ilerletebilirler. Bu çocukların problem çözmeye daha yatkın oldukları görülür. İfade edici dil becerilerinde ise artış gözlenir.⁵²⁷

Çocuklar düşünme, problem çözme, yaratıcılıklarını ve kabiliyetlerini geliştirme imkânına kitap okuma alışkanlığı ile sahip olurlar. Kitap okuma davranışı çocuklarda doğaya, insanlara, doğada gördüğü diğer varlıklara ve olaylara karşı da hassasiyet geliştirmelerine yol açar. Kitap, çocukların kişilik, bilişsel, duygusal, dil ve dini gelişimlerine de önemli katkılar sağlar. Kitap okumak her yaştaki insanın, her zaman, her yerde yapılabileceği en kolay ve en eğlenceli aktivitelerden biridir. Bebekler bile

⁵²⁵Paula Polk Lillard, *İlk ve Ortaokulda Montessori Eğitimi*, çev. Okhan Gündüz, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 121-122.

⁵²⁶Graver J. Whitehurst - Christopher J. Lonigan, "Child development and Emergent Literacy". *Child Development*, 69/3, (1998).

⁵²⁷Nancy Padak, - Timothy Rasinski, "Is Being Wild About Harry Enough? Encouraging Independent Reading at Home", *The Reading Teacher*, 61/4, (2007).

kendilerine gösterilen kitaptaki resimlere bakabilir, okunan kelimelerin ritmini ve kafiyesini duyabilir ve hoşuna giden sesleri taklit edebilirler.⁵²⁸

Okul öncesi ve okul çağı çocukları için resimli öykü kitapları aynı zamanda çocukların erken okuryazarlık becerilerini, (küçük yaşta kitap çıkaran çocuklar vardır), öyküleme becerilerini, görsel algılarını ve görsel anlam oluşturma becerilerini geliştirmektedir.⁵²⁹

Anne-babalar bir yaşından itibaren çocuklarına, düzenli olarak kitap okumalıdır. Çocuklarının eğitiminden sorumlu anne babalar, çocukların potansiyellerini keşfedip nasıl en üst düzeye çıkarabileceklerini bilebilir, nitelikli kitaplar ile çocuklara fırsatlar sunabilirler. Geleneksel okuma ve diyaloga dayalı okumadan birini kullanarak anne babalar çocuklarına kitap okuyabilirler. Geleneksel okumada anne baba çocuğuna kitabı düz okuma şeklinde metni seslendirir. Anne baba kitabı okuyan çocuk dinleyen pozisyonudadır. Diyaloga dayalı okumada ise anne baba hem soru soran, hem dinleyen, hem soru sormaya hem de cevap vermeye teşvik eden konumdadır. Çocuk da hem hikâyeyi dinleyen hem de hikâyeyi anlatan rolündedir.⁵³⁰

Anne babaların bilmesi gereken bir ayrıntı ise bu iki okuma şeklinin çocuktaki etkisidir. Kılınçcı, okul öncesinden 22 öğrenci ile 2 deney grubu oluşturmuştur. Bu 2 deney grubundan birinci deney grubuna diyaloga dayalı okuma, ikinci gruba geleneksel okuma yöntemi ile 12 hafta boyunca 24 resimli öykü kitabı okunmuştur. Uygulamaların öncesinde ve sonrasında çocuklardan bir öykü oluşturup resmini çizmeleri istenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, etkileşimli kitap yönteminin uygulandığı gruptaki çocukların öyküleme ve resimleme becerilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunurken, geleneksel kitap okuma yönteminin uygulandığı gruptaki çocukların öyküleme ve resimleme becerilerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.⁵³¹ Aileler bu araştırma sonucunu dikkate alarak çocuklarının zihinsel, duygusal, dil, sosyal becerilerinin gelişmesi için diyaloga dayalı kitap okumalıdır.

⁵²⁸Ebru Hasibe Tanju, “Çocuklarda Kitap Okuma Alışkanlığına Genel Bir Bakış”, *Aile Ve Toplum*, 6/22, (2010), 31.

⁵²⁹Emine Kılınçcı, Etkileşimli Ve Geleneksel Kitap Okuma Yöntemlerinin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öyküleme Ve Resimleme Becerilerine Etkisi, (Yüksek Lisans Tezi: Ankara Üniversitesi, 2019), 1.

⁵³⁰Zeynep Ceren Şimşek, Farklı Kitap Okuma Tekniklerinin 48-66 Ay Grubu Çocuklarının Dil Gelişimine Olan Etkileri, (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2017): 33-34.

⁵³¹ Kılınçcı, Etkileşimli Ve Geleneksel Kitap Okuma Yöntemlerinin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öyküleme Ve Resimleme Becerilerine Etkisi, iv.

Aileler çocuklarına kitap alırken çocuğun yaşını dikkate alıp okul öncesi çocuğa resimli, hareketli, sesli kitaplar almalıdır. Okul çağı çocukları için ise yine resimli kitaplar tercih edilmelidir. İman, ibadet ve ahlak konuları ile ilgili kitaplar seçilirken çok dikkatli olunmalıdır. Kitapların kalitesi, resimleri, anlatılan hikâyelerin içeriği, uzunluğu, kısalığı çocuğun gelişim düzeylerine uygun olmalıdır. Bazen dini içerikli diye alınan kitaplar çocuklar üzerinde olumsuz tesir bırakabilir. Örneğin Bilgin'in yaptığı araştırmada bir hikâyede şüphe duyulmaksızın inanmanın ve güvenmenin önemi vurgulanmak istenirken, birçok değer çiğnenip küçümsenmiştir. Aileler çocuklarını böyle zararlı yayınlardan koruması gerektiğinin bilincinde olmalıdır.⁵³² Hikâyelerde anlatılan konular, dinin ana kaynaklarıyla çelişmeyen, doğru, güvenilir bilgiler içermeli, ayet ve hadisler somut işlemler dönemindeki çocuklara doğrudan değil dolaylı olarak verilmelidir. Çocuk soyut kavramları anlayacak yaşa geldiğinde, ayet ve hadisleri öğrendikçe önceden okuduğu hikâyelerle ayet ve hadisleri içselleştirecektir. Hurafe ve efsaneler çocuklara anlatılmamalıdır.⁵³³ Dini, ahlaki, değerler eğitimi ve diğer hususlarda kitap seçerken uzman görüşlerine başvurulmalıdır.⁵³⁴ Mümkünse kitap, çocuğa okunmadan önce anne-baba tarafından okunmalıdır.

Aileler çocuklarına kitap sevgisi aşılayabilmek için çocukların ulaşabilecekleri yere kitapları koyabilir, hem evde hem de çocuğun odasında kitaplık oluşturabilirler. Her gün veya haftanın belirli gün ve saatlerinde ailece kitap okuma saati gerçekleştirebilirler. Bazı günler herkes kendi kitabını okuyabilir, bazı günler ise çocuğun seviyesinde bir kitap seçilerek bir kişi okuyup diğer kişiler dinlemek suretiyle kitap üzerinde fikir alışverişinde bulunabilirler. Böylelikle çocuk farklı bakış açıları geliştirebilecek, eleştirel düşünebilecektir. Çocuklar kitap fuarlarına götürülüp, kitap yazarlarıyla görüştürülebilir. Böylelikle çocuk kitap okumaya ve ya yazmaya heveslenebilecektir.

Aileler çocuklarına okuma alışkanlığı noktasında rol model olmalıdır. Arıcı'nın üniversitede okuyan 110 öğrenciye uygulamış olduğu okuma anketi göstermektedir ki gençler çocukluklarında kendilerinin kitapla tanıştırılmadığını ancak kitap okuma konusunda çok baskı gördüklerini ifade etmektedirler. Okumama sebebi olarak ise

⁵³²Beyza Bilgin, "Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1994), 55.

⁵³³Muhiddin Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 251-252.

⁵³⁴Ayrıntılı kitap listesi için bkz. Kevser Yılmaz, "Ebeveynlerin Kullanabilecekleri Yazılı, Görsel ve İşitsel Kaynaklar", *Ailede Din Eğitimi*, ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, (İstanbul: Yekder yay., 2018), 137-140.

kitapların bazılarını sıkıcı ve pahalı bulduklarını, çocuklukta bu alışkanlığı kazanamadıklarını, gazete ve dergi okuma ile TV, film ve interneti, kitap okumaya göre, daha zevkli bulduklarını belirtmektedirler.⁵³⁵ Hâlbuki aileler çocuklarıyla birlikte kitap okuduklarında, birlikte kitabevine gidip kitap seçtiklerinde, hediye olarak birbirlerine kitap aldıklarında aralarında güçlü bir bağ oluşacak ve çocuklar kitap okumayı zevkli bulacaklardır. Anne-babalar çocuklarına yeterli vakit ayırıp, onlarla birlikte kaliteli vakit geçirmedikleri için bugün çocukların tv, bilgisayar vs. daha fazla yöneldikleri bilinmektedir.

3.1.3.4.3. Eğitici Oyunlar

Bu bölümde daha önceki bölümde değindiğimiz oyunun öneminden ziyade eğitsel oyunların aile ve din eğitimi açısından önemine ve aile ile birlikte oynanabilecek, din eğitimine katkısı olan eğitsel oyun örneklerine yer verilecektir. Eğitsel oyunlar çocuğun aktif katılımını sağladığı için öğrenme açısından etkilidir. Oyun oynarken çocuk ilgi ve yeteneklerini keşfeder. İlgi duyduğu, sevdiği konuları öğrenmesi oyunla kolaylaşmış olur. Çocuk oyun esnasında heyecanlandığından oyuna dikkatini yoğunlaştırır. Böylelikle çocuğun dikkat süresi uzamış ve etkin bir öğrenme gerçekleştirmiş olur.⁵³⁶

Çocuk oyun sayesinde aile ile bağını kuvvetlendirir, ailesine karşı ilgisi, sevgisi artar, tutum ve davranışları değişir. Aileler oyunların bazılarını satın alabileceği gibi basit malzemelerle bazı oyunları kendileri de üretebilirler. Böylece çocuk oyunu üretebileceğini gözlemlemiş olur. Oyun oynanırken aileler kazanan- yenilen dengesini kurmalıdırlar. Çocuk hep kaybederse oyuna karşı ilgisiz ve isteksiz olur. Sürekli kazanırsa da her zaman kazanabileceğini düşünür. Hâlbuki hayatta hem kazanma hem kaybetme vardır. Çocuk bazen yener, bazen yenilirse aileler çocuklarını hayata hazırlamış olurlar.

Aileler eğitsel oyunları din öğretimi alanında da kullanmalıdırlar. Eğitsel oyunlar, dinî bilgilerin anlaşılması ve içselleştirilmesini sağlayarak, din öğretimini kaliteli hale

⁵³⁵Ali Fuat Arıcı, “Okumayı Niye Sevmiyoruz? Üniversite Öğrencileri ile Mülakatlar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/10, (2008), 98.

⁵³⁶Bayraktar - Yorulmaz, “İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eğitsel Oyunların Kullanımı”, 711-712.

getirecektir.⁵³⁷ Oyun sebebiyle aileyle bağıni kuvvetlendiren çocuk dinle de bağıni kuvvetlendirecek, dini konuları öğrenmeyi sıkıcı olmaktan zevkli hale getirecektir.

Aileler çocuklarıyla çeşitli tiyatro, kukla ve drama etkinlikleri düzenleyebilir. İnsanlara örnek ve önder olmuş peygamberlerin, sahabelerin, salih kimselerin hayatları çocukların ilgisini çekecek bölümler şeklinde çocuğun seviyesine uygun olarak ailecek canlandırılabilir. Yine gerek inanç esaslarıyla, gerek ibadetlerle ve gerekse ahlak konularıyla ilgili bilgi ve davranış kazandırmaya yönelik taklit etkinlikleri sahnelenebilir.⁵³⁸ Yine masal anlatımında evdeki bazı materyallerden yararlanılabilir. Kartlar, resimler, kuklalar, yapma hayvanlar çocuğun ilgisini öğrenmeye ve konulara olan ilgisini artırabilir.⁵³⁹

Ailelerin oynayabileceği eğitsel oyunlara örnekler:

Oyun 1⁵⁴⁰

Anne baba kişi sayısına, çocuklarının gelişim seviyelerine ve bilgi düzeylerine göre yönerge hazırlar. Kura ile çıkan kişiler yönergeleri yerine getirir. Çocuktan yönergeyi eksiksiz yerine getirmesi istenir. Yanlış ya da eksik yaptığında puan kaybeder. Yönergeyi doğru yapan kazanır.

Yönerge Örneği

- 1- Yüksek sesle besmele çek
- 2- Annene selam ver
- 3- Kibleye dön, şehadet parmağını kaldır ve kelime-i şehadeti söyle
- 4- Koltuğa çık Fatiha'yı oku
- 5- Babana sarıl ve sevgi sözcükleri söyle

⁵³⁷Halise Kader Zengin, Din Öğretiminde Eğitsel Oyunların Kullanımı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/ 55, (Şubat 2018), 1069.

⁵³⁸İsmail Sağlam, “Okulöncesi Eğitimde Taklit Etkinlikleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 9/9, (Bursa: 2000), 561-562.

⁵³⁹İsmail Sağlam, Okulöncesi Eğitimde Sözlü Öğretim Etkinlikleri ve Din Eğitimi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/ 1, (Bursa: 2001), 200.

⁵⁴⁰ Bu oyun Mahmut Zengin, Nursel Arslan, Sevim Uçar, Selma Aydoğdu'nun hazırladığı *Din, Ahlak ve Değerler Öğretimi için Eğitsel Oyunlar* kitabındaki oyun 14' ten uyarlanmıştır. Bkz. Zengin ve diğerleri, *Din, Ahlak ve Değerler Öğretimi için Eğitsel Oyunlar*, 32.

- 6- Mutfağa git aile üyelerinden birine su getir
- 7- Ortalıktaki 5 eşyayı kaldır
- 8- Gözlerini kapat ve aç deyinceye kadar gerçekleştirdiğin bu süreci canlandır
- 9- Gözlerinin görmediğini ve bu yönergeleri gerçekleştiremediğini düşün ve duygularını bir cümle ile ifade et.
- 10- Allah'ın verdiği nimetlere şükredici sesli bir dua yap
- 11- Anne ve babanın elini öp yerine otur

Oyun 2⁵⁴¹

Ailecek Kabe maketi yapılır. Odanın bir köşesine koyulur. Aile üyelerinden iki kişi seçilir. Bu iki kişiden soruyu doğru cevaplayan oyuna ilk başlama hakkı elde eder. Sırayla sorular sorulur. Soruya doğru cevap veren kişi bir defa zıplar. Her doğru cevapta bir defa zıplayarak Kabe'ye ulaşmaya çalışır. İlk ulaşan kişi oyunu kazanır.

⁵⁴¹ Benzer bir oyun için bkz. Yorulmaz, Oynayalım Öğrenelim Din Eğitiminde Kullanılabilecek Eğitsel Oyunlar, 165.

SONUÇ

Aile toplumun mihenk taşı olmasıyla birlikte toplumun geleceğini inşa eden kendisinde değişiklik yapılması en zor kurumlardan birisidir. Geçmişten günümüze ailede anne ve babanın rolü değişikliğe uğramış olsa da çocuğun eğitimi konusu önemini yitirmemiştir.

Ferdin ilk ve en yakın çevresi olan ailesinde aldığı din eğitiminin kendi dini duygu ve eylemlerini şekillendirdiği, topluma ve gelecek nesillere yön verdiği gerçeği; yapılan bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Ailelerin ve dolayısıyla dini-ahlaki değerlerin hızla bozulmaya yüz tuttuğu günümüzde din eğitiminin ve ailenin devlet ve toplum tarafından ciddi bir yapılandırmaya ihtiyacı vardır. Bu yüzden bu çalışmada geçmişten günümüze din eğitimindeki bakış açılarına yer verilmiş, ailede din eğitiminin işlevselliği işlenmeye çalışılmıştır.

Bir kurum olarak ailede din eğitimi işlevini konu edinen bu çalışmada tespit edilen sonuçlar şöyle özetlenebilir:

Aileler çocuklarının bir meslek sahibi olmalarını önemsemektedir. Bunun yanı sıra manevi bir eğitim almalarını da istemektedirler. Bu, ailede din eğitiminin etkileyen en önemli unsurlardan birisidir. Ailenin dine bakış açısı ailede din eğitiminin şekillendirir. Dini, kültürel bir bakış açısı ile yaşantısına taşıyan bir aile ile dini ayetler ve hadisler ışığında yaşayan bir aile farklı tutumlar sergileyeceklerdir. Şu bilinmelidir ki ayet ve hadisler eğitim ve psikoloji verileriyle çelişmemektedir. Hatta bu iki verinin paralellik arz ettiği söylenebilir. Ancak çağdaş pedagoji anlayışı ile ayet, hadisler ve İslam âlimlerinin görüşleri ışığındaki eğitim anlayışında benzerlik bulunsa da çağdaş pedagoji, daha esnek ve serbesttir. Çocuğa görelik daha fazladır. Din ise çağdaş pedagojiye göre daha sistemli ve kuralcıdır. Aileler din eğitiminde baskı yapmadan, fazla hoşgörölü de olmadan baskı ile hoşgörü arasında bir anlayışla çocuğa yaklaşmanın yöntemlerini arayabilirler.

Eğitim ve psikoloji verileri ayet ve hadislerin yaşantıya dönüştürülebilmesi noktasında önemli veriler içermektedir. Her çağın ihtiyaç ve gereklilikleri farklıdır. Eğitim ve psikoloji verileri din eğitime günümüz şartlarına göre rehberlik ettiğinde, din eğitiminde istenilen sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Bu yüzden aileler günümüz eğitim ve psikoloji anlayışıyla oluşturulmuş din eğitimi yöntem ve teknikleriyle çocuklarına önderlik ettiklerinde başarıya ulaşabilirler. Bu bağlamda bir ailede çocuk yetiştirilirken Kur'an'da bu konuda yol gösteren ayetler ve Hz Muhammed (sav)'in

hayatındaki uygulamalar önemli olduğu kadar, eğitim bilimlerinin ortaya koyduğu şekliyle, ailenin çocuklarına din eğitimi verirken uygulayacağı yöntem ve teknikler de önemlidir. Çünkü bu yöntem ve tekniklerle çocuğun hayatına Kur'an ve sünnet girecek ve hayat bulacaktır.

Din eğitimi faaliyetleri dini duygu gelişimiyle birlikte diğeri gelişim ilkeleri birleştirilerek yapıldığı zaman amacına ulaşır. Sadece bir gelişim özelliği hedeflenerek yapılacak olan din eğitimi yaşantıya aktarılması noktasında yetersiz kalacaktır. Bu yüzden bütün gelişim evreleri dikkatle incelenmeli ve çocuğun yaşantısında olumlu izler bırakma ilkesi doğrultusunda hareket edilmelidir.

Sağlıklı bir din eğitimi için aileler çocukların yaş düzeylerine göre gelişim evrelerini bilmelidirler. Bu bağlamda çocuğun kişisel farklılıklarını da gözlemlemelidir. Yani çocukların gelişim evreleriyle birlikte kişisel farklılıklarını göz önünde bulunduran bir eğitim anlayışı sergileyebilirler. Aile; çocuğuna sevgi, hoşgörü, merhamet, güzel hitap temelli bir yaklaşımla muamele etmeli ama bunun yanı sıra adil, sorumluluklarının bilincinde bir birey yetiştirmelidir. Sorumluluk bilinci oluşmamış bir çocuğun dini sorumlulukları yerine getirmesi beklenemez. Sorumluluk bilinci verilen bir çocuğun özellikle ibadetleri yerine getirirken sorumluluk bilinciyle hareket edeceği kanaatindeyiz. Tabi sadece sorumluluk bilincinin yeterli olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Çünkü okul çağı ve ergenlikte öğretmen ve arkadaşların etkisi yapılan araştırmalarca ispatlanmıştır. Anne baba en büyük rol model olmasına karşın öğretmen ve arkadaş da rol model olabilmektedir. Böylelikle çocuk öğretmen ve arkadaştan etkilenmektedir. Bunun yanı sıra çocuğun yaşadığı çevrenin de çocuğun dini yaşantıya yönelmesinde etkisi vardır.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlardan biri ailenin çocuğunun din eğitimi hazırlıklarına daha doğmadan önce başlaması ve buna çocukla etkileşimi sürdürdüğü müddetçe devam etmesi gerektiğidir. Dolayısıyla bebeklik dönemi, okulöncesi dönemi, okul çağı dönemi ve ergenlik dönemi tek tek incelenmeli ve her bir dönemin özelliğine göre din eğitiminin nasıl verilmesi gerektiği konusu araştırılmalıdır.

Çocuğa din eğitimi verilirken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi hangi yaş evrelerinde hangi konuların çocuğa öğretilmesi meselesidir. Örneğin okulöncesi dönemdeki bir çocuğa ahirete iman ve kader, kazaya iman konuları anlatılmamalıdır. Ancak ölüm mevzuşuna şahit olan çocuğun yaş düzeyi dikkate alınarak açıklama

yapılabilir, soru sorulursa kısa ve net cevaplandırılabilir. Diğer önemli bir husus ise dinin en önemli bir konusu olan Allah inancı çocuğa doğru bir şekilde verilmelidir. Çocuğun bilişsel seviyesi göz önünde bulundurularak dinin en temel meselesi inşa edilmelidir. Ailenin zorlanacağı hususlardan birisi ise dinin uygulamaya yönelik alanı olan ibadetler konusudur. Özellikle günde beş vakit namaz bilinci oluşturma noktasında aileler sevdirmeye ilkesiyle birlikte kararlı bir duruş sergileyebilirler. Ve bu konuda diğer yöntem ve teknikleri araştırabilir, kendi çocuklarına uyarlayabilirler.

Ailede ahlak eğitimi ise çok geniş bir konudur. Biz çalışmamızda çocukların ahlaki gelişim sürecine ve ailelerin bu konuda izleyebileceği ilkelere değinmekle yetindik. Ahlaki gelişim sürecinin aile tarafından bilinmesi ahlaki duyarlılık oluşturma ve ahlak eğitiminde geç kalınmaması açısından önemlidir. Ailenin rol modeli ahlak eğitimi etkileyen en önemli unsurlardandır. Çalışmamızın sonunda bahsettiğimiz günümüz çocuk ve gençlerinin en çok yöneldikleri alan olan film izleme, eğitsel oyunların ve en çok teşvik edilen platform olan kitap okumanın ailede din eğitimine sunabileceği katkılar çok önemlidir. Değişmeyen tek şeyin değişim olduğunu bilen anne babalar, çocuklarını yaşadıkları çağın şartlarına göre yetiştirmelidir. Değişen şartlarda dinin temel ilkeleri değiştirilme yoluna gidilmemelidir; aksine, oluşan şartlardaki değişime göre dinin temel ilkeleri ekseninde eğitim-öğretim yöntemleri din eğitiminde de uygulanmalıdır.

Öneriler

- 1- Ailede din eğitimi adı altında yazılan kitapların daha çok popüler olduğu görülmüş, akademik-bilimsel çalışmaların azlığı ailelerin ihtiyacını karşılamadığından bu bağlamda ailelere genel çerçeve çizen çalışmaların artırılması düşünülmelidir. Böyle çalışmalar bu alanda yazılan yanlış bilgiler içeren kitaplara yönelimi de azaltabilir.
- 2- Ailelerin dini bilgiler noktasında yeterli bilgileri olsa da çocuğun dini gelişimi ve din eğitiminin yöntem ve teknikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları düşünülmektedir. Yeni çalışmalarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine rehberlik edici çok güzel çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Ama bu çalışmalar daha çok okullarda uygulanan plan ve programa yönelik çalışmalardır. Ailelerin çocuklarına evde öğretebileceği dini konular ve uygulamaya yönelik yöntemler noktasında yeterli düzeyde akademik çalışmalara rastlanılmamıştır. Yapılacak çalışmalarda temel dini bilgilerin

konuları tek tek ele alınmalı, konulara göre uygulanabilecek yöntem ve teknikleri içeren materyallere yer verilmelidir.

- 3- Ailelerde uygulanacak yöntemlerin öğrenmeye etkisi üzerine saha araştırmaları yapılmalıdır.
- 4- Aileler din eğitime doğumdan önce başlamalıdır, bunun için din eğitimi konusunda bilgi edinebilecekleri kurslar oluşturulmalı ve ilgili literatür ile ilgili bilgiler verilmelidir.
- 5- Kursa katılmış aileler ve kursa katılmamış ailelerin çocuklarına uyguladıkları din eğitimleri incelenebilir ve bunun üzerine de bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ağdemir, Sürmeli, “Aile ve Eğitim”, *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Dergisi*, 1/1, (Mart 1991).
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmedî’bni Hanbel*, Kahire: 1313.
- Akarcalı, Sezer, “Televizyon ve Şiddet”, *Yeni Türkiye*, 11, (1996).
- Akınal, Beyza, *Aile Ortamı Dışında Yetişen Çocuklarda Ahlaki Gelişim (Gaziantep Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Akyüz, Ali, “Çocuk ve Namaz”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, (2002).
- Aliyyu’l-Kari, *Şerhu Ayni’l-İlm ve Zeyni’l-Hilm*, 2 cilt, Mektebetu Sekafeti’d-Diniyye Kahire: ts.
- Anderson, James. F., -Kras, Kimberly, “Revisiting Albert Bandura’s Social Learning Theory to Better Understand and Assist Victims of Intimate Personal Violence”, *Women & Criminal Justice*, 17/1, (2007): 99-129.
- Apaydın, Halil, “Aile İçi İletişim Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12- 13, (Samsun 2001).
- Arıcı, Ali Fuat, “Okumayı Niye Sevmiyoruz? Üniversite Öğrencileri ile Mülakatlar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/10, (2008).
- Arnold, Arnold, *Çocuğunuz ve Oyun*, İstanbul: Düşün Yayınları, 1998.
- Arslan, Elif, “Televizyon Çağında Aile Olmak”, *Diyanet Dergisi*, 160, (2004).
- Atik, Aslıhan, *Ernest Harms ve Ronald Goldman’ın Dini Gelişim Kuramları Bağlamında Dini İçerikli Çocuk Kitapları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Ay, Mehmet Emin, “Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, (İstanbul: 1998).
- Ay, Mehmet Emin, “İslam Hukuku Kaynaklarına Göre, Pedagojik Açıdan Çocuk Eğitiminde Dayak Cezasına Getirilen Sınırlamalar”, *Uludağ üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3, (1991).

- Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza*, İzmir: Gül Yurdu Yayınları, 2012.
- Aydın, Mehmet Zeki, “Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi”, *Kadın ve Aile Sorunları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,(ed. Şemseddin Kırış), 2015.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Ailede Ahlak Eğitimi*,İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- Aydın, Mehmet Zeki, “Ergenlik Dönemindeki Çocuklarımızla İletişim”, *Hanım Efendi Dergisi*, 1/11, (İstanbul: 2007).
- Aydın, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntem ve Teknikler*, Ankara: Nobel yay.,2005.
- Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Bahadır, Abdülkerim “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Bandura, Albert - Ross, Dorothea - A. Ross, Sheila, “İmitation of Film MediatedAggressiveModels”, *Journal of AbnormalandSocial, Psychology*, 66/1, (1963).
- Bayhan, Pınar, "Dövülen Çocuklar", *Sosyal Hizmetler Dergisi*, Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Yay., 1/8, (Ekim 1998).
- Bayraklı, Bayraktar, “İslâm Eğitimi İle Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-10(1989-1992).
- Bayraklı, Bayraktar, “Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu”, ed. İbrahim Canan, *İslam'da Aile ve Çocuk Eğitimi Sempozyumu, Tartışmalı İlmi Toplantılar Serisi Bildiriler Kitabı*, ts.
- Bayraklı, Bayraktar, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyyid Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.

- Bayraktar, M. Faruk, “Hafızlık Eğitiminin Geleneksel Yöntemleri ve Kur’an Kursları”, *X. Kur’an Sempozyumu Kur’an ve Eğitim*, Ankara: Fecr Yayınları, 2008.
- Bayraktar, M. Faruk, - Yorulmaz, Bilal, “İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eğitsel Oyunların Kullanımı”, *Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi*, ed. Recep Kaymakcan, Mahmut Zengin, Z. Şeyma Arslan, (Mayıs 2011).
- Bee, Helen, - Boyd, Denis, *Çocuk Gelişim Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Bilgili, Fatih Menderes, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, İstanbul: Beyan Yayınları, ts.
- Bilgin, Beyza – Selçuk, Mualla, *Din Öğretimi*, Ankara: Akid Yayınları, 1991.
- Bilgin, Beyza, *İslam’da Çocuk*, Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Bilgin, Beyza, “Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1,(1994).
- Bilir, Ş. ve Diğerleri, “Ankara İl Merkezinde 3-12 Yaşlar Arasındaki 9813 Çocuğun Dayak Cezası Alma Sıklığı ve Bununla İlişkili Duygusal Problemlerin Saptanması,” *Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Eğitim Dergisi*, 3, (1988).
- Bovet, Pierre, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Salahaddin Odabaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu‘fî el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, 1-6 cilt, Beyrut: er-Risâletü’l-Âlemiyye, 2011.
- Büyükbaysal, Güven, “Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Etkileri”, [*İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*](#), 28, (2007).
- Canan, İbrahim, *Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 1. bs., İstanbul: Tuğra Neşriyat, ts.
- Canani, Asım, “Hamilelikten Doğuma Kadar”, *Aile ve Çocuk Dergisi*, (İstanbul: 1983).

- Canani, Asım, “Çocuğun Doğumdan Önce Korunması”, Aile Çocuk Dergisi, (İstanbul:1982).
- Carpentier, Vincent, “Sourcesandİnterpretations: QuantitativeSourcesfortheHistory of Education”, *History of Education*, 37/5, (2008).
- Cavalletti, Sofia, *TheReligiousPotential of the Child-6 to 12 YearsOld*, (Translatedby. R. Rojcewicz& A. R. Perry), Chicago: Liturgy Training Publications, 2000.
- Cihandide, Zeynep Nezehat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Clark, W. H., “Erginlik ve Gençlik Çağında Din”, trc. Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, 22/ 5.
- Clark, W. H., “Çocukluk Dönemi Dini”, çev. NedaArmaner, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXIV, Ankara,(1981).
- Cüceloğlu, Doğan, *Yetişkin Çocuklar*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1994.
- Çağlar, Doğan, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1974.
- Çağrııcı, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989.
- Çağrııcı, Mustafa, “Ahlak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İstanbul: DİA, 1989.
- Çamdibi, Hasan Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Çamdibi, Hasan Mahmut, “Ailede Çocuğun Ahlaki Terbiyesi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyyid Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Çankırılı, Ali, *Çocuğun Manevi Eğitimi*, İstanbul: Zafer Yayınlar, 2008.
- Çelebi, Ahmed, *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, İstanbul: Damla Yayınları, 1983.

- Dam, Hasan, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nobel yay., 2011.
- Demirezen, İsmail, “Hikâyeler ve Ahlak tasavvuru”, ed. R. Kaymakcan - H. Hökelekli vd., *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul: Dem Yayınları, 2007.
- Demirci, Emine Tuğba “Çocuğumun Ahlaki Gelişimini Nasıl Destekleyebilirim?”, *Ailede Din Eğitimi*, ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça, Arife Gümüş, İstanbul: Yekder Yayınları, 2018.
- Dobson, James, *Ağaç Yaşken Eğilir*, İstanbul: Beyaz Balina Yayınları, 2004.
- Dodson, Fitzhugh, *Çocuğunuzu tanıyor musunuz?*, çev. Ahmet Gümüş, 1. bs., İstanbul: Denge Yayınları, 1995.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Din Eğitimi*, 3. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Ekşi, Aysel, “Gençlik Döneminde Uyum ve Davranış Sorunları”, *Aile ve Çocuk Dergisi*, *Gençlik Yılı Konferansları*, Hilal Matbaası, (İstanbul: 1985).
- Ekşi, Aysel, *Çocuk-Genç-Anne Babalar*, 1.bs., İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Elkind, David, “TheOrigins of Religion in the Child”, *Review of ReligiousResearch*, 12/1, (1970).
- Erden, Münire, - Akman, Yasemin, *Gelişim ve Öğrenme*, 13. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları. 2004.
- Erol, Pelin Önder - Cansever, Belgin Arslan, “Çocuğın Dinsel Toplumsallaşma Sürecinin Aile Kurumu Bağlamında İncelenmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/ 42, (Şubat 2016).
- Esslin, Martin, *Televizyon Çağı/ TV: Beyaz Camın Arkası*, 3. Basım, İstanbul: Pınar yay., 2001.
- Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Fowlkws, Mary Anne, “ReligionandSocializtion”, *Handbook of Preschool ReligiousEducation*, ed. D. Ratcliff, Birmingham-Alabama: ReligiousEducationPress, (1988).

- Freud, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev. H. Zafer Kars, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- Gazâlî, *İhyauUlûmi'd-Dîn*, Mısır: Mektebetü't-Ticâretiyyeti'l-Kübrâ, ts.
- Guy, Jacquin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, çev. Mehmet Toprak, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1964.
- Güler, Zekeriya, “Tahnîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2010.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri, “Klasik İslam Eğitim Anlayışında İstenmeyen Öğrenci Davranışlarına Yaklaşım”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9, (Ekim 2017).
- Gündüz, Fatma, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik bir Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2007.
- Gündüz, Turgay, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, [www. ebsad. org](http://www.ebsad.org), (Nisan 2014).
- Gündüz, Turgay “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklarına Göre Din Eğitimi* ed. Mustafa Köylü, (Nobel yay., 2011).
- Güngör, Erol, *Ahlak Sosyolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005.
- Harms, Ernest, “The Development of Religious Experience in Children”, *The American Journal of Sociology*, 50/2, (1944).
- Heller, David, *Talking to Your Child About God*, Bantam Book, London 1988.
- Heller, David, *The Children's God*, University of Chicago Press, Chicago and London 1988.
- Holm, Nils G., *Din Psikolojisine Giriş*, çev. A. Bahadır, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Hökelekli, Hayati, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, İstanbul: Timaş yay., 2013.
- Hökelekli, Hayati, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak*, ed. Recep Kaymakcan - Mevlit Uyanık, İstanbul: Dem Yayınları, 2007.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Hurlock, Elizabeth, *Personality Development*, New York: McGrawHillComp., 1965.

Hyde, Brenden, “Children’s Spirituality and The Good Shepherd Experience”, *Religious Education*, 99/2, 2004.

İbn Haldun, *el-Mukaddime*, Beyrut: Darulhyai’t-Türâsi’l-Arabî, ts.

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid; *es-Sünen*, 2 cilt, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, Kahire: Dâru’lhyâi’l-Kütübü’l-Arabiyye, 1954.

İbn Miskeveyh, *Tehzib’ul-Ahlak*, Mısır: 1959.

İbn Sina, *Kitabu’s-Siyase*, (thk. Ali Muhammed İsbir), Bidâyât, Suriye 2007.

İmamaoğlu, Abdülvahit -Ferşadoğlu, Saliha, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (2013).

Jersild, Artur T., *Çocuk Psikolojisi*, çev. Gülseren Günce, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1976.

Karaca, Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

Karacoşkun, M. Doğan, “Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1, (2005).

Karaman, Ayten, - Gökşin Karaman, Mehmet, “Kronik ve Ölümcül Hastalığı Olan Çocuk ve Ergenlerde Ruhsal Sorunların Tanınması ve Yönetilmesi”, *Anatolian Journal of Psychiatry*, 9/3, (Sivas 2008).

Karaman, Fikret, “İtikat”, *Diyanet Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an’a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi, İman ve İbadet Eğitimi”, *Diyanet İlmi Dergi*, 44/2, (2008).

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an’da Anne Çocuk İlişkisi, Çocuğun Doğumdan Sonraki İlk Gelişim Evresi”, *Ekev Akademi Dergisi*, 30, (2007).

- Kılavuz, M. Akif, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, (2005).
- Kılavuz, M. Akif, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Kılınçcı, Emine, *Etkileşimli Ve Geleneksel Kitap Okuma Yöntemlerinin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öyküleme Ve Resimleme Becerilerine Etkisi*.Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi, 2019.
- King, Irving, “Imitation”, *A Dictionary of Religion and Ethics*, ed. S. Mathews - G. Smith, (USA: 1921).
- Koç, Ahmet, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (2008).
- Koç, Bozkurt, “Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örnekleme)”, *EKEV Akademi Dergisi*, 13/39, (2009).
- Konuk, Yurdagül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duyguların Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Koptagel, Günsel, “Çocuk ve cinsellik, Ne Diyelim? Ne Söyleyelim?” *Aile ve Çocuk Dergisi*, İstanbul: Ak Yayınları, 1982.
- Köknel, Özcan, “Gençleri Anlamak”, *Aile ve Çocuk Konferans ve Panelleri*, İstanbul: Ak Yayınları, 1986.
- Köktaş, M. Emin, *Türkiye’de Dini Hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Köylü, Mustafa - Oruç, Cemil, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2017.
- Köylü, Mustafa, “Değerler Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Aile ve Eğitim* ed. M. F. Bayraktar, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Kutub, Muhammed, *İslam Terbiye ve Ahlak Sistemi* çev. Ali Özek, İstanbul: Hisar Yayınları, 1977.

- Küçükahmet, Leyla, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Ankara: Nobel Yayınları, 2003.
- Lee, Joo Ok - Lee, Joohi - Moon, SungSeek, “ExploringChildren’sUnderstanding of DeathConcepts”, *Asia Pacific Journal of Education*, 29/2, 2009.
- Leif – Rustin, G. *Genel Pedagoji*, çev. Nejat Yüzbaşıoğulları, Ankara: MEB Yayınları, 1974.
- Lillard, PaulaPolk, *İlk ve Ortaokulda Montessori Eğitimi*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
- Mehmedoğlu, Yurdagül, “Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, ed. Halis Ayhan, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.
- Mehmedoğlu, Yurdagül, *Okul Öncesi Çocuklarda (5-6 yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994.
- Mehmet Vehbi Efendi, *Hülâsatü’lBeyân fî Tefsiri’l-Kur’ân*, 16 cilt, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.
- Montessori, Maria, *Çocuğun Keşfi*, çev. Okhan Gündüz, İstanbul: Kaknüs yayınları, 2016.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, thk. Muhammed FuâdAbdûlbâkî, 5 cilt, Beyrut: Dâru’lHyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Nas, Mehmet, *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2018.
- Nazıroğlu, Bayramali, “Din Eğitiminde Aile Vizyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/ 32.
- Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 9 cilt, Halep: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1986.
- Okumuşlar, Muhiddin, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 1997.

Oruç, Cemil, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Nobel Yayınları, 2014.

Oser, Fritz K., “Toward a Logic of Religious Development: A Reply to My Critics”, *Stages of Faith and Religious Development; Implications for Church, Education and Society*, ed. J.W. Fowler - K. E. Nipkow - F. Schweitzer), New York: Crossroad, 1991.

Ozorak, Elizabeth Weiss, “Social and Cognitive Influences on the Development of Religious Beliefs and Commitment in Adolescence,” *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28/4, (1989).

Öcal, Mustafa, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitiminde Metodlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.

Önder, Alev - Balaban Dağal, Asude, “Okul Öncesi Çocukların Annelerinin ‘Benimle Oynar mısın?’ Çocuk Programını Kalite Kriterlerine Göre Değerlendirmesi”, *II. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi*, (2006).

Önder, Mustafa, “Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, (2011).

Özbek, Abdullah, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi* 2, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.

Özbek, Abdullah, “Müzakereler”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.

Özbey, Çetin, *Çocuk Sorunlarına Yapıcı Çözümler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004.

Özdemir, Şuayip, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9, (2000).

Öztürk, Mustafa, “Sehl et-Tüsterî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: DİA, (2009).

Özyılmaz, Ömer, *İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, 1.bs., İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.

- Padak, Nancy -Rasinski, Timothy, “Is Being Wild About Harry Enough? Encouraging Independent Reading at Home”, *The Reading Teacher*, 61/4, (2007).
- Paloutzian, Raymond F., *Invitation of the Psychology of Religion*, Allyn and Bacon, London 1996.
- Paul, E., - Pansy, J., -Torrance, “ Creativity and Teaching Concepts of God”, *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, Birmingham Alabama: Religious Education Press, 1988.
- Ratcliff, Donald, “Parenting and Religious Education”, *Religion and the Family*, Handbook of Preschool Religious Education, ed. E. J. Neff - D. Ratcliff, Alabama: Religious Education Press, 1995.
- Ratcliff, Donald, “Stories, Enactment and Play”, *Handbook of Children’s Religious Education*, ed. D. Ratcliff, Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1988.
- Razi, Fahreddin, *Tefsîru’l-Kebîr*, haz. Abdurrahman Muhammed, 30 cilt, Kahire: el-Matbaatu’l-Behiyye, 1933-1938.
- Razon, Norma, “Çocuğa Hangi Yaşta Okuma Öğretilmeli”, *Aile ve Çocuk Dergisi*, 6/33, İstanbul: Ak Yayınları, 1985.
- Rousseau, Jean Jacques, *Emil Yahut Terbiyeye Dair*, çev. H.Z. Ülken - A. R. Ülgener - S. Güzay, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961.
- Sağlam, İsmail, “Okulöncesi Eğitimde Sözlü Öğretim Etkinlikleri ve Din Eğitimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1, (Bursa: 2001).
- Sağlam, İsmail, “Okulöncesi Eğitimde Taklit Etkinlikleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 9/9, (Bursa: 2000).
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Seyyar, Ali, “Aile İçinde Çocuklara Yönelik Sosyal Politikalar”, *Kamu İş Dergisi*, (2000).
- Suyuti, *Tarihu’l-Hülefa*, Kahire: 1964.

- Şimşek, Zeynep Ceren, *Farklı Kitap Okuma Tekniklerinin 48-66 Ay Grubu Çocuklarının Dil Gelişimine Olan Etkileri*.Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2017.
- Taberî, Muhammed İbnu Cerîr, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, haz. Abdurrahman Muhammed Osman, 2 cilt, 1.bs.,Kahire: Dâru'n-Nasrî't-Tibâ'a, 1968.
- Tahta, Fatma - Tahta, Kadir - Dernek, Semra, “Çocukların Yakınlarının Ölüm Kavramlarını Algılama Üzerine Kurdukları Sistemler Ve Oyunlar”,*Hacettepe University Faculty of Sciences Journal*, 1/1, (2015).
- Tamminen, Kalevi -Ratcliff, Donald, “Assassment, Placementand Evaluation”,*Handbook of Children'sReligiousEducation*, ed. D. Ratcliff, Alabama: ReligiousEducationPress, 1992.
- Tamminen, Kalevi - Vianello, Renzo - Jaspard, Jean-Marie -Ratcliff, Donald, “TheReligiousConcepts of Preschoolers”, *Handbook of Preschool ReligiousEducation*, ed. D. Ratcliff, Alabama: ReligiousEducationPress, 1988.
- Tan, Hasan, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2000.
- Tanju, Ebru Hasibe, “Çocuklarda Kitap Okuma Alışkanlığına Genel Bir Bakış”, *Aile Ve Toplum*, 6/22, (2010).
- Taştekin, Osman, *Kıyamet ve Ahiretle İlgili Kavramların Öğretimi*. Doktora Tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi, 1998.
- Tavukçuoğlu, Mustafa, “Okul Öncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,14, (2002).
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre,*es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdülbaki, 5 cilt, Mısır: ŞirketüMektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Tunç, Betül, "Kur' an-ı Kerim'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk ilişkisi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5, (1998).
- Turam, Emir, *EkranaltıÇocukları*, İstanbul: İrfan Yayınları, 1996.
- Turan, İbrahim, “Televizyonun Birey ve Toplum Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri”, *Diyanet İlmi Dergi*, XLI/1,(2005).

- Tümlü, Cem, *5+12 Yaş Arasında Çocukların Ölüm Algısını İfade Biçimlerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi,(2013).
- Türer, Osman, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Çocuk Hakkındaki Düşünceleri”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, haz. İsmail Kurt-Seyid Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, (1996).
- Türk, Esra, “Çocuğuma İbadet Alışkanlığı Nasıl Kazandırabilirim?”, *Ailede Din Eğitimi*, ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça - Arife Gümüş, İstanbul: Yekder Yayınları, 2018.
- Ünlü, Sezen, *Aile Yapısı ve ilişkileri*, 1. bs.,Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2002.
- Vergote, Antoine, *PsychologieReligieuse: Çocuklukta Din*, çev. Erdoğan Fırat, [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi](#),22/ 1, (1978).
- Vergote, Antoine, *TheReligious Man: A PsychologicalStudy of ReligiousAttitudes*, Tranlatedby Marie-Bernard Said,Dayton: OH: PflaumPress, 1969.
- Whitehurst, Graver J. -Lonigan, Christopher J., “Child developmentandEmergentLiteracy”. *Child Development*, 69/3, (1998).
- Yavuz, Kerim, *Çocuk ve Din*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994.
- Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuk ve Suç*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1982.
- Yavuzer, Haluk, *Ana Baba ve Çocuk*, 19. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Yavuzer, Haluk, *Anne Olmak*, 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, 9 cilt, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1960.
- Yılmaz, Kevser, “Ebeveynlerin Kullanabilecekleri Yazılı, Görsel ve İşitsel Kaynaklar”, *Ailede Din Eğitimi*, ed. Gülsüm Pehlivan Ağırakça - Arife Gümüş, İstanbul: Yekder Yayınları, 2018.

Yiğit, Ayşegül, “Çocuğun Gelişim Özellikleri Ve İletişim İlkeleri Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi*, c. 22/22, (2006).

Yorulmaz, Bilal, *Sinema ve Din eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

Yorulmaz, Bilal, *Oynayalım Öğrenelim Din Eğitiminde Kullanılabilecek Eğitsel Oyunlar*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

Yorulmaz, Bilal, *Ailede Değerler Eğitimi*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2017

Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1985.

Yörükoğlu, Atalay, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1997.

Zengin, Halise Kader, “Din Öğretiminde Eğitsel Oyunların Kullanımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/55,(Şubat 2018).

Zengin, Mahmut - Arslan, Nursel - Uçar, Sevim -Aydoğdu Selma, *Din, Ahlak ve Değerler Öğretimi İçin Eğitsel Oyunlar*, İstanbul: Dem Yayınları, 2018.

Zengin, Mahmut - Arslan Elif İçöz, “Dini, Felsefi, Psikolojik Boyutlarıyla Vicdan Ve Değerler Eğitimindeki Yeri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/10, (2018).

İnternet Kaynakları

[http://templeofthejediorder.org/component/option,com_frontpage/Itemid,1/;](http://templeofthejediorder.org/component/option,com_frontpage/Itemid,1/) Erişim: 18.11.2009.

<http://www.server.st.makwk.bayern.de/Jugend/bericht/index.htm> (Bayern).

www.ebsad.org.

ÖZGEÇMİŞ

Seval Çakır 1985 yılında Kütahya-Emet'te dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini Kütahya'da tamamladı. 2008 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. Kitap editörlüğü, dergi yazarlığı yaptı. 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığın'da Kur'an Kursu öğreticiliğine atandı. 2016-2018 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde dersler verdi. 2019 yılında Sakarya Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri anabilim dalı Din Eğitimi alanında yüksek lisansını tamamladı. Evli ve iki çocuk annesidir.

